

A HÁZASSÁGTÖRÉS BÜNTETÉSE ÉS A HÁZASSÁG VÉDELME.*)

Ha a büntetendő cselekménynek elhatárolásában egyrészt a magánjogi jogtalanság, másrészt az erkölctelenséggel szemben elfogadjuk azokat az ismertető jeleket, melyeket *Liszt* valamely cselekmény poenalisatiójának feltételeiül felállít, úgy nem lehet kétséges; hogy a házasságtörés, melynek jogtalansága a házastársak hűségét a házasság folyományául elismerő jogrendszerben nem vitás, melynek gyakorisága nem szorul bizonyításra s a melynek a házasságok erkölcsi tartalmára gyakorolt káros befolyását senki sem tagadhatja, a jelenleg uralkodó társadalmi rend szempontjából feltétlenül a büntethető cselekmények közé tartozik. Ha a delictum történeti fejlődésére vetünk egy pillantást, úgy nyilvánvalónak látszik, hogy eltekintve a művelődés legkezdetlegesebb fokán álló néhány néptől s eltekintve egyes kevéssé valószínű mondái hagyományoktól, a házasságtörés mindenkor és mindenütt**) a büntetendő cselekmények sorában foglalt helyet s a büntetés alá eső személyekre nézve különbség legfeljebb annyiban állott fenn, hogy a legelső korban, mint a férj tulajdon, a következőben mint a férj és a család becsülete ellen intézett támadás, az újabb korban pedig, mint a házasság szentsége ellen irányuló cselekmény vétetett figyelembe. Mindez azonban épen nem bizonyítja azt, hogy a büntetés alkalmas eszköz a házasságtörés repressiójára, sőt azon különböző feltételek, melyekhez a legtöbb európai törvényhozás a házasságtörés megbüntetését köti, épen arra engednek következtetni, hogy a büntetési sanctiót felállító törvényhozó maga is teljes tudatában volt a használt fegyver kétélűségének, de azért, hogy

*) A házasság védelme a büntetőjogban című munka első kötetéből (453—471 oldal) az irodalmi jegyzetek elhagyásával.

**) Kivéve természetesen a legújabb korban az angol jogot és néhány svájci kanton jogát.

a fegyvernek a sértett ellen irányuló élet tompítani igyekezett, a fegyvernek teljes megbénulását idézte elő. Ha végig tekintünk azokon a rendelkezéseken, melyekben az egyes európai államok a házasságtörés megbüntetését szabályozták, úgy a szabályozás módját tekintve a következő csoportok ötlenek szemünkbe. Általában a házasságtörés csak a sértett fél indítványára vagy vádjára alapján büntethető, ellenben feltétlenül hivatalból rendeli büntetni a norvég és a baseli btk., a svéd és finn btk., ha a sértett a házasság felbontását kérte, végül Appenzell, Glarus, Graubünden és Obwalden kantonok btk.-ve, ha a házasságtörés közbotrányt okozott, vagy ha a házasságtörők közösüléséből gyermek született. Általában a házasság felbontását az európai btk.-ek többsége nem tűzi a büntetés feltételéül, kivéve a magyar, német, bolgár, thurgauai, zürichi, tessini, baseli és solthurni btk.-et, továbbá a németalföldi btk.-et, mely a házasságtörés megbüntetését csupán a válóper megindításának feltételéhez köti. A mi végül a házasságtörésnek az alanyok szerinti megkülönböztetését illeti, úgy a román jogvidékhez tartozó btk.-et kivételével (ideértve Franciaországot, Belgiumot, Luxemburgot, Portugáliát, Spanyol- és Olaszországot, Boszniát, Szerbiát és Tessin kantont) a btk.-ek többsége a házasságtörő férfit és nőt egyaránt sújtja, míg az előbb említett btk.-ek a férj megbüntetésének feltételévé teszik, hogy a nejjével együtt közösen lakott házban concubinát tartson. A szabályozás részleteire nézve utalok azokra, a miket az összehasonlító jog fejezetében mondtam.

Ha már most közelebbről szemügyre vesszük az egyes megoldási lehetőségeket, úgy csakhamar arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy azok egymás közt csupán a tökéletlenség nagyobb vagy kisebb fokáért versenyezhetnek, a nélkül, hogy a házasságtörés poenalisatiója elé tűzött célt, t. i. a házasság erkölcsi tartalmának megóvását bármelyikök is sikeresen valószínűsítaná meg. Legkevésbé közelíti meg e célt az az expediens, mely első látszatra legalkalmasabbnak mutatkozik, t. L, hogy a házasságtörés hivatalból üldöztessék. Az, a ki a családot a társadalom pillérének, a házasságot pedig a pillér alapkövének tekinti, bizonyára nem rosszalhatná eléggé, hogy a családnak légmentesen elzárt köre az állami közegek indiskret kémkedésének legyen színterévé s alig hiszem, hogy oly fanatikus socialista találkozna, a ki az állami gyámkodást az egyén felett ennyire ki óhajtana terjeszteni. Az erkölccscommissioknak szerencsésen letűnt korát idézné fel az, a ki a család körén kívül

állónak jogot adna arra, hogy szentségtörő kezekkel megzavarja a család békességét, még ha e békesség alatt erkölcsi romlás lappang is, mert hisz igaz ugyan, hogy a házasságtörés sanctiója által védeni kívánt jogtárgy állami érdek, de a sértett a másik házastárs, s ha ez némán tűri a rajta ütött sebet s hallgatásával családi tűzhelyének romjait igyekezik betakarni, az államnak nincs joga őt a megbocsátásban akadályozni. A sértett kímélete tehát házasságtörés esetén oly magasan álló elv, annyira szükség-szerű folyománya a megvédendő házasságnak, hogy figyelmen kívül hagyása legtöbb esetben a védelem fegyverét a védett ellen fordítaná.

Ebből a *contrario* következik, hogy a házasságtörés indítványi *delictum* legyen. Ha azonban a magánindítvány az eddig vázolt visszásságokat elhárítja is, úgy másrészt újakat idéz fel. Ha Gautier túloz is, mikor azt állítja, hogy a törvényhozás, midőn a házastárs indítványát teszi az üldözés feltételévé, erkölcs-telenebb cselekményt provokál és védelmez, mint maga a házasságtörés, úgy még sem tagadható, hogy az indítványtevő házastárs odiosus szerepet játszik és nem sokkal rokonszenvesebb, mint a gyermek, ki szülője, vagy a szülő, ki gyermeke ellen tesz pl. lopás miatt feljelentést. Az állam pedig, mely e nem *sympathikus* egyénnek segítségére van, mely büntető hatalmának gyakorlását egy ilyen kevéssé közbecsülésre méltó személynek akaratelhatározásától teszi függővé, méltatlanul alárendelt szerepet játszik, ha szolgálatait annak rendelkezésére bocsátja, a ki a nemesebb gondolkodásnak néma megvetése helyett a piacon kiáltó bosszúkhöz folyamodik. Hozzájárul ehhez, hogy gyakran az indítványtevő házastárs maga is részes a házas viszony feldúlásában, mely részességet a kívül álló harmadik csak nehezen méltányolhatja. Házasságtörés esetén a legfokozottabb mértékben áll fenn az összes indítványi *delictumok* közt a sértett gyanús üzérkedésének veszélye s a gyakorlat legjobban bizonyítja, hogy a magánindítvány igen gyakran sikerrel használt zsarolási eszköz a másik házastársnak botránytól rettegő büntársa ellen. Másrészt a tisztességes, becsületére féltékeny ember, ki az uralkodó erkölcsi közvéleménynek hatása alatt áll, s ennélfogva szükségképen nem tud menekülni a lovagias becsületnek középkori *reminiscentiákkal* átszőtt fogalmától, irtózni fog a törvény által rendelkezésére bocsátott eszköz használatától. Kérdem már most, mire való az indítványi jogosultság, ha az, a ki használhatná, nem él vele, a ki pedig használja, visszaél.

Hátra van a harmadik lehetőség, hogy t. i. a házasságtörés büntethetősége a házasság előzetes felbontásától tétessék függővé. E módozat kétségkívül számos nehézségnek veszi elejét. Így mindenekelőtt annak, hogy a házasságtörés büntetése a házasság tartama alatt össze nem egyeztető a házasság természetével, másrészt pedig azzal az előnnyel jár, hogy megkönnyíti a bizonyítást és enyhíti a botrányt. Csakhogy e feltétel, mely egyébként — mint az a következőkből kiténik — az üldözhető esetek számát lényegesen csökkenti, magában meg nem állhat s akár a hivatalbóli üldözéssel, akár a magánindítvánnyal hozzuk kapcsolatba, alig kerülhető el, hogy az egyik vagy másik módozatnak fennebb vázolt hátrányai be ne következzenek.

De még ha az üldözés módja és feltételei által okozott nehézségektől eltekinthetnénk is, újabb nehézségeket idéz elő a repressió nemének megválasztása. A büntető repressió szegényes fegyvertára nem nagy választást enged. A pénzbüntetetés semmiesetre sem áll arányban a delictum természetének komolyságával s ha már a törvényhozások túlnyomó többsége az egyszerű becsületsértésnek sem tartja elégséges megtorlásául, mely felfogás helyességét legjobban a párbaj kiirthatatlansága bizonyítja, úgy még kevésbé tarthatjuk alkalmasnak a házasságtörés megbüntetésére és ha az állam a pénzbüntetésekre a »non olet« elvét a legteljesebb mértékben generalisálja is, épen a házasságtörés esetében némileg jogosult az a szemrehányás, hogy a törvényhozó a házasságon kívüli viszonyoknak díjszabását állítja fel s az államnak kétes eredetű jövedelmeket szerez. Ha elméletben nem tagadhatom is, hogy a kártérítés és a pénzbüntetetés homlokegyenest elütő fogalmak, úgy gyakorlatilag azok, a kik némileg jogosult romantikus felfogással hibául róják fel az angol jogrendszernek, hogy a Criminal-Conversation miatt indított perekben a házastársi hűségen ütött sebet bankjegyekkel engedi betapasztani, csak nehezen fogják meg indokolhatni az államnak in meritó azonos eljárását. Ha már most büntető igazságszolgáltatásunk általános orvosszerére a szabadságvesztés-büntetésre fordítjuk figyelmünket, úgy repressiv hatása nem tagadható, javító és megelőző hatása azonban a házasságtörésre vonatkozólag még sokkal kevésbé van, mint bármely egyéb delictummal szemben. *) Ha e mellett figyelembe

*) Gautier kissé túloz, midőn azt állítja, hogy »la claustration ne servira guère qu'à exacerber le penchant qu'il s'agirait de réfréner.«

vesszük, hogy a repressiók a XVIII. század vége óta Európaszerte bekövetkezett enyhülése kizárja a súlyos vagy hosszútartamú szabadságvesztés-büntetés alkalmazását, úgy a gyakorlatban alábbiak szerint alkalmazott rövid tartamú fogház- és elzárásbüntetések ellen az említettekén kívül nemcsak a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés általános kritikája, hanem a házasságtörés miatt elítélteknél még az is szól, hogy ezek rendszerint lóval magasabb értelmiséghez tartoznak, mint a fogház rendes lakói, e mellett azonban — miként azt vétkük bizonyítja — könnyen befolyásolhatók és alkalmas alanyai a kriminalis ragályozásnak. Ezek az aggályok indították többek közt *Franck*-ot arra, hogy a házasságtörés büntetéseül a fogház helyett a becsületbüntetések egész sorát hozza javaslatba. Az erkölcsi talio rendszere a vétkest a büntetéssel azon jogaiban akarja megtámadni, a melyeket ez figyelmen kívül hagyott és sértett, ennél fogva meg kellene fosztani az atyai és gyámi hatalomtól, ki kellene zárni a családi tanácsból s minden olyan közfunktiónál, mely a nevelésre és az erkölcsökre befolyást gyakorol. Ne lehessen esküdtszéki tag, mert mint ilyen ítélné azon delictum felett, melyben vétkes volt, ne lehessen községi tisztviselő, hogy a házasságtörésnél közre ne működhessek. Sőt *Franck* felháborodásában annyira megy, hogy még az orvosi gyakorlattól is eltiltaná az elítéltet, mert e minőségében beavatkozást nyer a családi szentélybe. Őszintén szólva, *Franck*nek eszméje még talán a legtetszetősebb és alapgondolata elég közel áll ahhoz a megoldáshoz, melyet a mondandók során kívánatosnak fogok jelezni. A kivitelnek azonban nemcsak az állja útját, hogy pl. a magyar btk. becsületbüntetéseket mint főbüntetéseket nem is ismeri, de különösen az az irányzat, mely — egyéb okokból bár — a becsületbüntetések alkonyát jelenti. Gyakorlati értéke a *Franck* által ajánlott büntetési rendszernek csak a férfival szemben volna, a mi megvalósításának egyszer- s mindenkorra útját állja.

Minden argumentumnál meggyőzőbben és közvetlenebbül szól a házasságtörés büntetésének gyakorlati értéke ellen egyrészt a kimondott büntetéseknek teljes eredménytelensége a házasságtörés delictuma ellen folytatott küzdelemben, másrészt a büntető bíróság elé kerülő eseteknek elenyészően csekély száma és főleg e ténynek combinációjából levonható azon eredmény, hogy a házasságtöréseknek nagyobb számban való megbüntetése semmiféle viszonyban nem áll az illető ország

erkölcsi viszonyainak kedvező vagy kedvezőtlen haladásával. A magyar statistika nem nyújt felvilágosítást, de az a tény, hogy a döntvények összes gyűjteményeiben összesen egy házasságtörési eset fordul elő, eléggé bizonyítja, hogy a házasságtörés nálunk büntetendő, de *nem büntetett* *) cselekmény, a minek oka, miként azt a német birodalmi statisztikából is látni fogjuk, a kúria ismeretes gyakorlatára vezethető vissza. E mellett azonban, ha egy őszinte pillantást vetünk társadalmunk belsejébe, azt tapasztalhatjuk, hogy a házassági hűség megőrzése nem tartozik nemzeti erényeink közé.

A külföldi államokra nézve részletes adatok állanak rendelkezésünkre, így, hogy néhány kisebb állammal kezdjem az összehasonlítást:

Svédországban az 1890—1899. években házasságtörés miatt összesen 222, tehát évenként átlag 22 egyént ítéltek el. ezek közül 99-et fogházra, 123-at pénzbüntetésre.

<i>Norvégiában</i> 1865—74-ig terjedő időben	139
1875—84 „ „ „	65
1885—94 „ „ „	70 egyént,

tehát évenként átlag 69 egyént ítéltek el.

Németalföldön a Code pénal uralma alatt 1886-ban 3 egyént, az 1887—1898-ig terjedő idő alatt összesen 4 egyént, míg

Dániában az utolsó 13 év alatt összesen 2 házasságtörési eset fordult meg a bíróságok előtt.

Ez adatok megítélésénél figyelembe veendő, hogy Svédországban a házasságtörés általában indítványi delictum, míg Norvégiában a ma érvényben levő btk. szerint hivatalból üldözendő. Eltekintve tehát attól, hogy Norvégiának közerkölcsisége köztudomásúlag a legjobb egész Európában, míg a svédek a »skandináv francziák« elnevezését érdemelték ki, tekintetbe véve viszont, hogy Svédország lakosságának száma 1897-ben meghaladta az 5 milliót, míg Norvégiáé a 3 milliót is alig

*) A budapesti kir. büntetőjársbírósnál az 1890—1900-ig terjedő időben házasságtörés miatt feljelentés egyáltalán nem történt, 1901 folyamán minthogy a Curia újabban elvétele mégis házasságtörés alapján bontja fel a házasságot, *két eset* merült fel. Ha figyelembe vesszük, hogy a budap. büntetőjársbírósnál utolsó évi ügyszáma kb. 24000-re tehető, az ország összes járásbírósnál pedig 1900-ban kb. 75000 vétségi és kihágási büntetőügy fordult meg, akkor tekintve, hogy valószínű, miszerint ha valahol úgy épen Budapesten tételnék feljelentés, a házasságtörést Magyarországon bátran a *címzetes delictumok* közé számíthatjuk.

közelíti meg, nyilvánvaló, hogy Svédországban az elítélések száma az elkövetések számához viszonyítva elenyészően csekély. Németalföldön, hol a házasságtörés nem csak indítványi delictum, hanem az eljárás megindítása a válóper folyamatba tételét is föltételezi, noha lakosainak száma körülbelül ugyanannyi, mint Svédorszáé, a házasságtörés úgyszólván teljesen büntetlenül marad. Hasonló eredményre jutunk, ha az európai kontinens nagyobb államainak statistikáját vetjük egybe. Ha tekintetbe vesszük, hogy a német birodalom lakóinak száma 1895-ben 52 millió, az osztrák császárságé pedig ugyanakkor 25 millió volt? s hogy a két állam társadalmi erkölcsének mértéke nem sokban különbözik, akkor valóban frappáns az 1890—95-ig terjedő időben házasságtörés miatt elítéltek következő két táblázatának összehasonlítása:

Ausztria	Vádlottak száma	Ezek közül felmentetett	Elítéltetett				
			3 hónál hosszabb elzárásra	1—3 havi elzárásra	8 nap—1 havi elzárásra	8 napnál rövidebb elzárásra	pénzbüntetésre
1890	436	322	1	15	61	61	4
1891	452	336		7	63	42	4
1892	510	337		11	79	71	12
1893	585	366		18	91	74	36
1894	607	447		10	79	55	16
1895	561	382		19	72	67	19

Német-birodalom	Ügyek száma	Vádlottak száma	Elítéltetett				
			összesen	3 hónapi felüli fogházra	1—3 havi fogházra	8—30 napi fogházra	8 napig terjedő fog-
1890	143	156	112	6	30	37	36
1891	96	164	142	8	35	43	56
1892	114	150	121	9	34	36	41
1893	97	145	125	5	29	37	54
1894	126	214	185	11	54	68	51
1895	150	250	211	7	52	75	77
1896	166	284	260	10	59	90	99

Ez összeállításokból, eltekintve attól, hogy Németországban a házasságtörés miatt elítéltek számának emelkedése, melyet *Seuffert*, bonn-i tanár a sértettek fokozódó érzékenységére vél visszavezethetni, aránytalanul nagyobb, mint a összkriminalitás*)

*) Az összes elítéltek száma 1890-ben 381,450, 1896-ban 456,999 volt, tehát a szaporodás körülbelül 20%, míg a házasságtörés miatt elítélteknél körülbelül 100%.

nyilvánvalóan kitűnik, hogy a német btk. rendelkezése a házasságtörésről, noha a házasság fölbontásra vonatkozó iudicatura által nincs is annyira megbénítva mint nálunk, még az osztrák btk. szabályozásánál is eredménytelenebb, bár az osztrák btk. rendelkezése sem dicsekedhetik azzal, hogy különösen hatályos repressiót nyújtana. Viszont a mi a kiszabott büntetést illeti, úgy tekintve, hogy a törvényes büntetési tétel mindkét országban egyenlő, a német iudicatura mégis komolyabban fogta fel a delictumot, a mennyiben Németországban a kiszabott büntetéseknek átlag 36% volt nyolcz napon alóli, míg Ausztriában átlag az elítélteknek 46,5%-át »sújtották« nyolcz napot meg nem haladó elzárással, illetve pénzbüntetéssel.

Ha ezzel szemben a francia és olasz statistikának ugyan ezen évekre vonatkozó számadatait vesszük figyelembe, úgy nemcsak azt látjuk, hogy a kiszabott büntetés aránytalanul súlyosabb, a mi egyébként csak szükségszerű következménye annak, hogy mindkét most említett ország btk.-ében a büntetési tétel minimuma 3 hó, de egyszersmind meggyőződhetünk arról, hogy, tekintve a népessége számát, mely Franciaországban kb. 38 millió, Olaszországban pedig 31 millió, tehát tetemesen csekélyebb, mint Németországban, az elítélések aránytalanul gyakoribbak. E mellett figyelemre méltó jelenség, hogy Franciaországban, de különösen Olaszországban az elítéltek száma ugyanazon időben ugyanoly arányokban növekedett, mint Németországban, a mi a részben előttünk ismeretlen s a kriminálstatistika felvilágosító szolgálatait igénylő kriminologikus okokra vezethető vissza, részben azonban azt bizonyítja, hogy a repressió teljes hatálytalanságával van dolgunk. Az áttekintéseket a következő két táblázat nyújtja.

Franciaország	Ügyek száma	Vádlottak száma	Felmertett	E l í t é l t e t e t t				
				1 évi v. felüli fogházra	1 év alatti fogházra	pénzbüntetésre	összesen	ebből feltételen
1891	867	1657	110	4	786	757	1547	27
1892	950	1781	118	1	800	863	1663	42
1893	961	1813	147	16	793	872	1666	62
1894	1016	1973	128	1	858	971	1845	49
1895	1021	1966	125	7	799	1041	1841	62
1896	1104	2129	140		752	1230	1989	79
1897	1252	2253	119		795	1339	2134	97

Olaszország	Vádlot- tak száma	Felmen- tetett	Ebből a sértett bocsána- tára	E l í t é l t e t t			
				összesen	6 hó—5 évi fogházra	1—6 havi fogházra	3 nap— 1 havi fogházra
1890	660	384	216	276	28	200	48
1891	707	439	294	268	28	215	25
1892	854	513	357	341	56	251	34
1893	879	441	291	438	209	305	24
1894	965	515	340	450	100	318	32
1895	1294	763	528	531	85	387	59

Ha figyelembe vesszük, hogy a sértett bocsánata Franciaországban ép úgy felmentést eredményez, mint Olaszországban, akkor kétségekívül frappáns az az adat, hogy a két táblázatnak *átlagát* véve alapul, Franciaországban a vádlottak 93,5%-át, Olaszországban 43%-át ítélik el. Még ha tekintetbe veszszük azt is, hogy Olaszországban a házasság fel nem bontható, ennél fogva a házasságtörés által sértett könnyebben lesz hajlandó a büntetőbírósághoz fordulni, hogy tehát Franciaországban a vád rendszerint alaposabb lesz, vajmi nehéz volna ez aránytalanság számára magyarázatot találni. Mindamellet azonban kétséget kizárólag ki látszik tűnni az, hogy Franciaországban a házasságtörés repressiója a leggyakoribb. Hogy egyszersemind a leghatályosabb is volna, azt alig mondhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a 19. század 2-ik évtizedében, midőn Franciaország első népszámlálását tartották, a lakosság száma meghaladta a 30 milliót, ugyanazon évtizedben pedig a házasságtörés miatt vádlottak évi átlaga 53 volt és a 19-ik század utolsó tizedében, noha a lakosság alig 9 millióval szaporodott, a házasságtörés miatt vádlottak számának évi átlaga 1939-re emelkedett. *A házasságtörés miatt kiszabott büntetés tehát még ott sem éri el célját, a hol tényleg alkalmazzák, hogy érhetné el tehát azt ott, a hol a §. csupán festett kép, mely tehetetlen szigorával, mint büntetőjogi madárijesztő csak megvetést támaszt, a helyett, hogy tiszteletet parancsolna!* A ki a házasságtörés megítélésében az u. n. közvélemény alantas erkölcsi nézeteit osztja, annak a büntetési sanctio nem imponál, a ki pedig a házasságtörőt erkölcsi okokból ítéli el, annak lelki szemei előtt — miként H. *Spencer* azt kifejezi — nem a kártérítés vagy a parancs megszegése folytán kiszabandó büntetés vagy a jó hírnév elvesztésének képei lebegnek, hanem annak a szerencsétlenségnek gondolata, melyet a cselekmény a sértett házastársnak okoz, a gyermekek életének megméltelyezése s

mindazon különböző rossz következmények, melyekkel a házassági kötelék szétszakítása jár.

Ezek után joggal kérheti mindenki: miért nem vonom le az eddigi adatokból azt a következtetést, hogy a házasságtörés a büntetendő cselekmények sorából töröltessék? Miért nem lehet a házassági hűség megszegésében rejlő jogtalanságot ép úgy civilis úton orvosolni, mint egyéb háztartási kötelességek*) elmulasztását? Őszintén szólva magam is legjobban szeretném a házasságtörés büntetőjogi szabályozásának gordiusi csomóját ily radicalis kardcsapással kettévágni. Nem is állja ennek útját semmi oly országban, hol a társadalmi erkölcs felett a büntető-törvénynél hatályosabb tényezők örködnek, a hol a társadalmi rosszalás, melyet az erkölcsileg legjobbak, legfejlettebbek irányítanak, erősebb hatást képes gyakorolni; mint az állami reprobatio. És itt elsősorban Angliára czélozok. A nélkül, hogy az angol jog szerint házasságtörés miatt indítható kártérítési pereknek és azok botrányosságának védelmére kívánnék kelni, nem érthetek egyet *Dühren*-nel a ki angolgyűlölő furor teutoniusában a legmélyebb megvetéssel nyilatkozik az angol házasságtörési válóperekben dívó kíméletlen nyilvánosságról, e mellett azonban maga is kénytelen elismerni, hogy a házasságtörési perek száma a XIX. század második felében tetemesen apadt. Nem szabad elfelednünk, hogy az angol társadalom nemcsak kíméletlenül tárja fel sebeit, a minek legeklatásabb példáját IV. György királynak felesége ellen indított és a főrendiház által 1820-ban tárgyalt házasságtörési válópere nyújtja, hanem egyszersmind a legkíméletlenebb repressiót is gyakorolja a vétkesnek társadalmi bojkottja által. Elég, ha Anglia egyik legnagyobb politikusának *Sir Charles Duke*-nek, vagy *Parnell*-nek Írország koronázatlan királyának esetére utalok, kit házasságtörési pere nemcsak a társadalmi, de hosszú időre a politikai életben is lehetetlenné tett. A kontinentális erkölcs a házassági hűség megszegése esetén nem üt zajt, kerüli a botrányt s a jószívű társadalom még azt a vétket is megbocsátja, melyet törvényeiben büntetni rendelt. Az angol felfogás nem kerüli a botrányt s ha az így feltárt társadalmi sebek nem nyújtanak is erkölcsileg

*) Így pl az életközösség, a köteles eltartás stb. nincsenek büntető rendelkezéssel ellátva. Igaz ugyan, hogy a hűség megszegése súlyosabb lelki következményekkel jár, de a társadalmi érdek a házasság egész tartalmának épségben tartására vonatkozik, úgy hogy az említett kötelességek megszegése is esetleg poenalisálható volna.

aesthetikai látványt, a közvélemény friss levegőjén gyorsan behegednek, míg a mi álszenteskedő kíméletünk a külszín tetszetős ségét megóvjva ugyan, de a fekély befelé terjed s a közerkölcs gyökereit ássa alá.

A házasságtörés büntetlensége tehát csak úgy lehetséges, ha társadalmi ellenőrzés pótolja a büntetést. Így van ez nemcsak Angliában, de minden oly kis társadalomban is, hol a társadalom tagjainak összetartozósága nagyobb, s ez az oka annak, hogy pl. Genfben, hol a házasságtörés nem kriminalitás, a házassági erkölcs semmivel sem áll alacsonyabb fokon, mint a francia Svájcz egyéb kantonjaiban.

A kontinentális Európa nagyobb államai s köztük hazánk is nem tartoznak e kategóriába. Sajnos, társadalmunk még nagyon is távol áll az erkölcsi érettség azon fokától, melyen a házasságtörésről a társadalom úgy ítél, hogy »c'est plus qu'une crime c'est une faute«. A házasságtörés által sértett férfi az u. n. jobb társadalmi osztályokban — és a delictumnál főleg ezek játszanak szerepet — gúnyolódó vagy legjobb esetben szánakozó mosoly tárgya*) és semmi sem áll távolabb a társaság tagjaitól, mint hogy a vétkeket megvetéssel sújtaná, ellenben mindenkor kész arra, hogy a férjnek a »tu l'as voulu George Dandin«-t odakiáltsa. A házasságtörés által sértett nő rendszerint még ennyi pártfogásra sem számíthat, sőt azt hiszem, a Kárpátoktól az Adriáig felharsanó hahota fogadná azt a nevenséges erkölcsbírót, a ki a férfi által elkövetett házasságtörésben valami rosszalásra méltót találna. Joggal mondhatjuk tehát a házasságtörésről, a mit *Ferriani* egy névtelen szerző nyomán mond, hogy oly titkos cselekmény, melyről mindenki tud s a mely, ha büntetik az elítéltet hírnévhez juttatja. Ily körülmények között a házasságtörés büntetőjogi repressiójának eltörlése annak előmozdításával volna azonos. Törekvésünk tehát egyelőre csak arra irányulhat, hogy a házasságtörésre vonatkozó *lex imperfecta*-t gyakorlatilag is *lex perfectá*vá alakítsuk.

A szabályozás kiinduló pontjául a büntetőjog rendelkezésénél fogva a házasság abban az alakjában s azzal a tartalmával kell, hogy szolgáljon, melyben s a melylyel azt valamely adott társadalomban a jog elismeri és szabályozza. Ép oly kevésbé lehetünk tehát figyelemmel a házasságnak a társadalom-

*) Jól mondja *Morselli* Pio *Viazzi* munkájához írt előszavában (*Sui reati sessuali Torino 1896 XIX.*), hogy a házasságtörésre szabott büntetés a vétkest rokonszenvvel s a szerelemben elbukottat nevenséggel övezi.

tudományi kutatások által megállapított lényegére, mint arra a néha talán jogos kritikára, melyet a házasság erkölcsi tartalmának meghamisítása miatt a felett gyakorolnak. Kétségkívül visszás dolog a hűség postulatuma egy oly házasságban, melyből hiányzik a szerelem,*) de ez még nem jogosít fel a házasságtörésnek arra a conceptiójára, melyet *Gambarotta* felállít, a mely abból indul ki, hogy a szerelem az emberi szervezetnek szükségszerű joga (*diritto necessario*), hogy tehát a házasságtörés csak akkor büntethető, ha a házasságot szerelemből kötötték és hogy a szerelem megszűnésével megszűnik a büntethetőség is. Akár vallásos intézménynek, akár szerződésnek tekintjük a házasságot, a ma kétségkívül uralkodó ethikai felfogás szerint, lényegében rejlik**) a nemi exclusivitás, vagyis a mint *Fichte* mondja: »Recht und Pflicht der ehelichen Treue ist identisch mit dem Wesen der Ehe selbst«. Mítsem változtat ezen, ha kimutatjuk is azt, hogy a monogamia physiologiailag természetellenes állapot hogy a hűség nem a szerelem correlatuma, hanem az önzése, mert a büntetőjog a jelenlegi társadalom rendjét van hivatva megvédeni s csak a védelem célszerűsége felett ítélni, nem pedig a védelem tárgyának helyessége és célszerűsége felett. Ez a szempont irányadó, nézetem szerint, nemcsak abban a kérdésben, hogy a házasságtörés egyáltalán büntetessék-e, hanem abban is, hogy a büntetésben a férfi és nő házasságtörése közt különbséget tegyünk-e. Nemcsak philosophusok, mint *Schopenhauer*, nemcsak sociologusok, mint *Schroeder*, de kriminalisták, mint *Liszt*, *Garraud*, *Carrara* vagy *Gautier*, is akadtak, a kik az egyenlőtlenség mellett törnek lándzsát. Ma már senki sem argumentál azzal, hogy a nő alacsonyabb rendű, hogy tehát ennél fogva a házasságban őt kevesebb jog illeti meg, hanem annak elismerése mellett, hogy — mint általában minden kétoldalú szerződésben — úgy a házasságban is, ellenkező kikötés híján, a *contrahensek* egyenlően vannak kötelezve,

*) V. ö. *Nordau*-nak szellemes, de néha túlzó bírálatát: *Die conventionellen Lügen der Kultur Menschheit*. Leipzig, 1896. 283—310.

**) *Ferriani* (*Der schlaue und glückliche Verbrecher übers*, von *Ruhemann Berlin* 1899. 212.) szerint a házasságtörés »das geborene (?) Verbrechen insofern, als besonders die Familie ein substantielles Element des gesellschaftlichen Organismus darstellt«. Hogy azonban ez miért zárna ki a házasságtörésnek szerződészegési jellegét s hogy a házasságtörés miért inkább »wahres und wirkliches Verbrechen«, mint más társadalomellenes poenalizált emberi cselekmény erre a kérdésre F. nem válaszol.

arra helyezik a súlyt, hogy a nő házasságtörése nagyobb társadalmi kárt okoz, ennél fogva a társadalom érdekeinek védelmét uraló repressiónak is súlyosabbnak kell lennie. Még ha elismernők is, hogy a büntetés fokának meghatározására kizárólag a társadalmi érdekek hatnak, az említett argumentum a tények hatalmának sehogy sem tud helytállni. Kétségtelen ugyanis, hogy a *perturbatio sanguinis* nem minden esetben következik be, míg úgy az említett írók, mint az azok nézeteit megvalósító román jogrendszerek a házasságtörését minden esetben súlyosabb beszámítás alá vonják, még akkor is, ha a fogantatás bebizonyíthatólag nem volt lehetséges, ha tehát még a veszélyeztetés sem állott fenn. Hozzájárul ehhez, hogy az a férfi, a ki házasságtörést követ el, a *perturbatio sanguinis* veszélyét épp oly mértékben idézi elő, mint a házasságtörés maga, mégis az egyenlőtlenség elvének hívei, kivéve az olasz kódexet, a házasságtörést enyhébben rendelik büntetni, a mi a legjobb bizonyítéka annak, hogy a nagyobb társadalmi kár elmélete csak ürügy az egyoldalú kedvezés elpalástolására. De sőt az esetben is, ha a házasságtörésben törvénytelen gyermekek születnek, ezek eltartásának kötelessége legalább is oly érzékenyen sújtja a törvényes gyermekek érdekeit, mint a *perturbatio sanguinis* veszélye, melyet a házasságtörés idéz elő. Ettől el is tekintve, számos körülmény mond ellent a házasságtörés súlyosabb megítélésének, így különösen, hogy a nő házasságtörésében rendszerint a férfi a kezdeményező, míg ellenben a férfi maga, *activ* fellépés nélkül, nem válhatik házasságtörésben vétkessé. Ha pedig a motívumokra vagyunk figyelemmel, melyek a házasságtörésben közrejátszanak, úgy azt látjuk, hogy azok nagy részének okozója közvetlenül vagy közvetve maga a férfi. Oly bonyolult lélektani előzményű cselekményeknek, mint a házasságtörés, motívumait kutatni messze meghaladná, nemcsak e munka keretét, hanem szerzőjének pszichológiai előismereteit is. A következő felsorolás tehát, melyet *Proal*, *Schroedel*, *Ferriani* és mások kutatásai alapján állítok össze, csupán exemplificatív természetű. A motívumok nagyjában a következők: *a)* nagy korkülönbség; *b)* kényszerű- vagy érdekházasság; *c)* a férj társadalmi helyzetét és nevelését meghaladó műveltség (az ú. n. meg nem értett aszszonyok kategóriája); *d)* a romantikus szentimentalizmus, melynek alapja a mysticismus által előidézett *exaltatio*; *e)* a vér-

mérséklet, melyhez gyakran a zene vagy a tánc hatása járul; *f)* a hiúság céljait szolgáló haszonlesés; *g)* nagy ritkán a szűkség; *h)* gyakran a rossz tanácsok, melyeket a vétkes nő a tisztességesnek irigységéből, vagy az anya leányának veje iránti gyűlöletből ad (alsóbb néposztálynál jósnők és kártyavetőnők); *i)* a mértéktelenség, a mennyiben az alkoholizmus fokozza a nemi vágyat és csökkenti az ellenállóképességet; *j)* a férjnek testi vagy lelki hiányai, melyekkel néha kapcsolatos a gyermekek utáni vágy, de főleg és különösen az elégedetlenség, melyet a házaseset viszálya és czívódása vagy a férj által történt elhanyagolás okoz. — Azt hiszem, hogy Hans Gross éppen nem túloz, midőn azt mondja, hogy: «jede Frau, die über Vernachlässigung durch ihren Mann klagt, ist eine Ehebrecherin, oder mindestens auf dem Wege, eine zu werden». Ha már most e motívumokon végigtekintünk, úgy szükségképpen szemünkbe ötlük, hogy *a nő házasságtörésének causa proximo, vagy reniota-ja az t set eh túlnyomó többségében a férj valamely tulajdonsága vagy magatartása, melynek következményeiért a nőt súlyosabban felelőssé tenni a legégbekiáltóbb igazságtalanság volna.*

Kiinduló pontunk tehát továbbra is csak az az emelkedettebb felfogásra valló paritás lehet, melyet büntetőtörvénykönyvünk, a modern Európa codexeinek nagy részét követve, alapul vett. A szabályozás feltételeinek negatív korlátokat szab az a bíráló, melylyel az európai codexekben található megoldásokat kísértük. Ha sajátos viszonyainkra nem kellene tekintenünk, úgy a legelfogadhatóbb — «la moins fâcheuse», mint Gautier mondja — a svájczai btk.-tervezet 120. §-a lenne, noha a már említett aggályokon kívül kellemetlen következményekkel járna*) és mindenesetre csak azzal a hozzáadással volna megvalósítható, hogy a sértett ellentmondása útját állja a válóper bírósága által tett indítványnak. Curiánk gyakorlata folytán azonban e megoldás ép oly gyakorlatiatlan, mint a btk. 246. §-a. Ennélfogva, mint a házasság erkölcsi tartalmát tekintve, inkább célhoz vezető, a btk. 246. §-a helyett a *következő szöveget* hoznám javaslatba:

*) Így pl. az indítványtevő házassági bíróságra a hatóság előtti rágal-mazás (btk. 260. §) aligha volna alkalmazható. Ezenfelül a házassági bíróság a házasság felbontásának kimondásához nem tartja szükségesnek a motívumok, mentő körülmények stb., szóval mindannak vizsgálatát, a mi a vádemelésnek a társadalom közérdeke szempontjából feltétele.

«A házasságtörés, mely miatt a sértett a házasság felbontását kérte, ha a házasság e kereset alapján — a házassági törvény 77. §-ában említett házasságtörés, vagy a 80. §. a) és c) pontjaiban körülírt okok valamelyike miatt felbontott, 1—6 hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.

A bűnvádi eljárásnak csak a sértett házastárs, ha pedig a házasság oly házasságtörés miatt bontatott fel, mely közbotrányt okozott, a házasság felbontását kimondó bíróság indítványára van helye.

Az indítvány vissza nem vonható.»

Sietek hozzátenni, hogy e megoldást épp oly kevésbé tekintem kifogástalannak, — hisz egyes elemeit fentebb magam bíráltam meg a legszigorúbban — mint a hogy reményilem, nem is véglegesnek. A házasságtörésre vonatkozó bármely büntető rendelkezés csak szükségparagrafus, mely csak kevésbé rossz lehet, de jó sohasem, és a magyar társadalom erkölcsi fejlődése lehetőleg minél hamarább eléri azt a fokot, melyen a házasság erkölcsisége is — mint *Guyau* munkájának czímében mondja — »*une morale sans obligation ni sanction*» lesz. Hogy e fejlődésnek melyek a legelőnyösebb feltételei, annak — más szóval a házasságtörés praeventiójának — kifejtése *) már nem a büntetőjog, hanem a társadalmi bölcsélet feladata, mert hisz annak megállapításával jár, hogy a szerelem minő viszonyban álljon a házassághoz. A büntetőjog nem a szerelmet védi, hanem a házasság erkölcsét és abban a pillanatban, midőn a szerelem a házasság, a házasság pedig a szerelem szükségképpen feltétele lesz, midőn a társadalom közfelfogása el fogja ítélni azt, a ki a házasság erkölcsiségét nem tartja tiszteletben, midőn az egyén önkorlátozó ereje teljesebb mértékben fog uralkodni a társadalom rendjét veszélyeztető vágyak felett, abban a pillanatban a büntetőjog befejezte küldetését s a házasság tartalmának védelmét átengedheti az ethikának.

Dr. Vámbery Rusztem.

*) Ily praeventiv rendelkezés volna például az, melyet egy régi genfi törvény felállított, hogy t. i. a hatvan éves s ennél idősebb férfi nem vehet nőül oly nőt, kinek életkora kevesebb, mint az ő saját korának fele. Hogy a házassági törvény 20. §-a, (ném. ptkv. 1312. §.), melyet *Thomsen* (*Criminalpolitische Bekämpfungsmethoden*. Berlin, 1893., 135.), a praeventio eszközüül (*Zwecklosmachen des Motivs*) állít fel, eléri-e ezt a czélt, azt nagyon is kétségesnek tartom, mert az egybekelés lehetőségére a legritkább esetben fognak házasságtöréssel törekedni. *Thomsen* maga is elismeri, hogy »*die oben geschilderte Kraft zur Verhinderung des Ehebruchs scheint nicht der Grund zur Beibehaltung (des §.-en) gewesen zu sein.*

JOHN RUSKIN.

Le Mouvement idéaliste et social dans la Littérature anglaise au XIXe siècle. John Ruskin. Par Jacques Bardoux avocat a la cour d'appet, docteur es Lettres. Paris, Calmann Levy.

A ma már meglehetősen terjedelmes Ruskin-irodalom az utóbbi időben egy új kötettel gazdagodott. Szerzője egy fiatal francia kritikus, Jacques Bardoux, kinek könyve tartalomra nézve ugyan nem vetekedhetik, de Sizeranne »Ruskin et la Religion de la Beauté« című kitűnő munkájával, de szerencsésen kiegészíti azt, a mennyiben Bardoux inkább Ruskin életrajzával, valamint társadalmi és gazdasági philosophiájával foglalkozik. Ebből a szempontból a könyv nagyon érdekes és egészen teljes képet nyújt Ruskinról. Érdekes különösen azért is, mert Bardoux Ruskint nem magában szemléli, de összefüggésben korával és hasongondolkodású kortársaival, kik Anglia irodalmában egy sajátos idealista és szocialista irányzatot honosítottak meg, mely Anglia határain kívül is számos követőre talált.

A ki a közelmúlt század világirodalmát megfigyelte és bír azon képességgel, mely a lényegeset, az újat észreveszi, az Európa szellemi életében valami új sajátos áramlatot fedezhetett fel. Ez áramlatot előidézte a század első felének uralkodó irányzata, a *romanticizmus*, mely mielőtt megszűnnék, összeölelkezik a XIX. század szülte új mozgalommal a *szociálmussal*, mely a francia forradalmat vallhatja természetes atyjának. A múlt század elejének szülöttjei még a romanticizmus levegőjében nőnek föl. Ideális eszmék, regényes gondolatok töltik meg a fogékony lelkeket, hol termékeny és szívós talajra találva, kitéphetlen gyökereket vernek. Ámde e hősi, fellengzős irány e korban már túlságba kezd csapni, sőt perverzításokba téved; erkölcs, erény immár olcsó, hiú külsőség, vagy éppen nyíltan ignorált tulajdonságok. Midőn a gondos nevelés e bajok orvoslására siet, találhat-e jobb segítséget a Bibliánál? Mi sem

természetesebb tehát, hogy a levegőben röpködő regényesség és a zsoltárok magasztos zsolozsmája valami nem közönséges zománctot von a hajlékony ifjú kedélyre. Mikor azután az így nevelt ifjak kikerülnek a XIX. század nagy forgatagába, telve vannak vallásos érzéssel, szívük egész forróságával imádják az emberiség megváltóját: Isten fiát; de magukkal viszik a romantizmus által felizgatott képzeletüket is, mely stílusuknak lírai bájt, értelmüknek teremtő erőt kölcsönöz és így mint kész *idealisták* lépnek be a való életbe.

Ábrándjaik rózsaszínű fellegéből azonban egy jaj kiáltás rántja őket le. A francia forradalom későbbi hatásaként a 30-as években meglepő fordulat áll be a gazdasági életben, akkor a midőn megszületik a nagy gyáripár. A gépek versenyre kelnek az emberi erővel, ügyességgel. És megindul a lelkes gépnek, a munkásnak létért való küzdelme a lelketlen ember: a gép ellen. Ez utóbbinak segítségére siet egy borzalmas hatalom, még lelketlenebb mint a gép t. i. az átkozott pénz, az elkárhozott tőke. E rémítő birkózásban egyre lejjebb lejjebb kerül a szegény ember. A tőke egyre jobban és jobban ráteszi lábát mellére, fojtogatja torkát, már csak annyi életet hagyva benne, hogy csak egy vészes segítségül hívást bocsájthat ki tüdejéből. A vészkiáltás kész fülekre talál. A szent könyvek magasztosságával átítatott lelkek, a romantizmus nevelte gyöngéd érzékeny kedélyek, e hangra leesnek ugyan ideálijusuk magas régióiból, de nem vesztik el fejüket, hanem Anteusként most érzik csak magukat teljes erejükben. Eszméiket harczi mezbe öltöztetik, stílusuk szónoki hőt, fordulatot, hajlékonyságot nyer: életük lázas tevékenységgé válik, melynek minden mozzanata az elnyomottak, az új irány szolgálatába szegődik és így lesznek ez ideális férfiak *szocialistákká*.

Íme ezt figyelhette meg a szemlélő és ezt vette észre Bardoux is a múlt század szellemi életét vizsgálva és ezért nevezi helyesen ez új sajátos vonást ideálisnak és egyúttal szocialisnak. Ez magában véve azonban csak egy általános áramlat; csak keret, bár új, érdekes és tetszetős keret, melybe egy mozgó erő, egy élő ember szükséges. Ügyes kézzel választja ki Bardoux ezt a keretbe illő képet, midőn odaállítja szemünk elé *John Ruskin* alakját; azt a férfit, ki körül e mozgalmak hullámverései, mint tenger tajtékja a fényes sziklán átlátszóan, szépen jegezesednek meg.

Nincs oly európai mozgalom, úgy a nemzeti egységet, valamint az elnyomott szegény munkások sorsának javítását célzó, mely John Ruskinnal közvetve vagy közvetlenül össze ne függne. Mióta első műve a *Modern festők* megjelent, de különösen a 60-as évek óta egész sereg európai író foglalkozik vele. Ő volt az, a ki *A művészet bibliájában* rámutatott arra, hogy egy nemzet fenmaradása, hatalma mennyire függ egyénisége megőrzésétől; attól hogy saját erejéből teremtsen magának biztos pozíciót. Hatása alatt az iskolák nemzeti tárgyú festményekkel boríták falaikat; művészeti iskolák alapítottak és a meglévők tökéletesítették. Egy egész könyvtárt irt össze és hogy mennyire hatott korára tollával azt eléggé bizonyítja két hozzá intézett levél. Az egyik, melyet London munkásai írtak hozzá, a többi között így szól: »Végtelenül szeretett mester, bizonyosan tudod, hogy közel és távol égő türelmetlenséggel várjuk áldott soraidat. Kenyér az nekünk, világosság az számunkra.« Egy tengerész pedig ezt írja neki: »Tudatlan és műveletlen voltam, mikor kezembe kerültek könyveid. Egyszerű matrózból tisztté lettem, pusztán mert megfogadtam tanácsaidat. Hiszek benned, mint ember emberben hinni képes. Semmi célját sem láttam az életnek és most meg vagyok róla győződve, hogy hivatásom van e földön.« E két levél az idealista, a romantikus légkörben Biblián nevelkedett Ruskinnek szól.

Hanem a mi bámulatunkat, hódolatunkat a szóval és főleg a tettel dolgozó, a szocialista Ruskin, az *államgazdaságtan bibliájá*-nak írója érdemli ki. Fáradhatatlanul dolgozott védetteinek érdekében, hirdette tanait, terjesztette eszméit oly kitarással mint »egy héber próféta.« Harczott, küzdött, vitakozott, szüntelen küzdelemmel, röpiratokat szórt a társadalom minden rétegébe; értekezéseket rendezett és felolvasásokat tartott. Mikor aztán így lábba hozta az egész országot elérkezettnek látta az időt tettekkel is jó példát mutatni. Saját pénzén egy festőakadémiát alapított Oxfordban. Gazdag gyűjteményeinek feláldozásával Sheffield-ben népszerű múzeumot szervezett. Keswick-ben felépíttette az első földműves otthont, hová téli estéken vésni, rajzolni tanulni járnak a földművesek. A példa hatása alatt megalakult a »Ruskin Hall.« A munkások itt csinos tiszta házban gazdag könyvtárt találnak, továbbá folyóiratokat, úgy tudományos mint szépirodalmiakat és tudományosan képzett férfiak állanak azonnal rendelkezésükre, ha miben kétségük támad vagy nem tudnak eligazodni.

Ruskin tervei alapján épült fel a hundersfieldi munkás szövetkezeti gyár, mely gyönyörűen virágzik. Az ő vezetése alatt alakult meg Kentuckyben egy kooperatív nagy munkás társaság. Élén a munkásokból választott választmány áll. Minden családapa, ki tag akar lenni 2500 francot fizet be az alaptőkéhez és részvényes lesz. Minden munkás a választmány által kijelölt munkát végzi. A terhes munkák kiosztásánál számba vétetik az egyesek képessége, de az osztalék kifizetésénél a teljes egyenlőség uralkodik. Az egyes munkások pedig nem a pénzt tartják irányadónak, hanem a társaság javát.

Íme csak e néhány példa a szocialista Ruskin működéséből.

* * *

Ritka szeretettel foglalkozik Bardoux is ez új prófétával. Nincs szó, nincs gondolat vagy tett oly szerény, melyet örömmel ne ragadna meg ha Ruskintól eredt vagy Ruskinról szól. Lelkiismeretes gonddal, aprólékossággal írja meg e zsenialis ember életének minden részletét; de azért nem feledkezik meg arról, hogy a lángész is csak úgy érvényesülhet, ha az emberiség szerves egészéből veszi létét és abba ügyesen beleilleszkedik. Tudja azt jól Bardoux, hogy a zseniknek teremtő ereje nagy ugyan, de hogy alkothassanak nem elég nekik sem a »puszta semmi,« »valamire« bármily szerény legyen is az, szükségük van, hogy ezt aztán lánglelkük kohójában átbocsátva az örökkévalóság zománczával vonják be. Tudja, hogy a lángésznek is szüksége van elődökre, nála sem pattan ki Pallas Athénéként a korszakalkotó nagy mű. Mind e szempontok egyre ott lebegnek szerző előtt, midőn rámutat azon hatásokra melyek alatt Ruskin fejlődésnek indult, azon viszonyokra, melyek erejét fokozott tevékenységre buzdították és az elődökre, kartársakra, kiknek hatása alatt ő állott és kikre neki volt mérhetlen befolyása. E szempontok mesterien vannak a munkában kidomborítva és ez, valamint a szép, kellemes, egyszerű nyelv értékessé teszik e könyvet, de egyúttal igen hasznossá is. Mert egyrészt az egész letűnt századbeli *vezető* irodalom miniatűr képe ez, másrészt megismerteti alaposan Ruskinnak, a nagy prófétának, egész lelkét, tendenciáját, bepillantást enged abba a mozgalomba, mely a jelen társadalmi képét megváltoztatni és nagyszerű eszmék diadalát megvalósítani van hivatva, szóval megrajzolja képét azon nehezen várt viszonyoknak és időknek, »mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán.«

* * *

John Ruskin 1819-ben született Londonban protestáns skót szülőktől. Atyja gazdag nagykereskedő, igazi skót polgár a század elejéről. Üzlete mellett talált magának időt a művészetekhez is; ügyesen festett; a költőket szenvedélyesen szerette, esténként fenhangon olvasta őket a tűzhely mellett. Jelleme minden tekintetben mintaszerű; végtelenül becsületes, büszke de egyszerű. Hivatásában lelkiismeretes és erélyes, politikai tekintetben a radikálisok dühös ellensége. Családját rajongó szeretettel imádta. Felesége — Ruskin anyja — méltó és nemes patronája a családi tűzhelynek. Csodálatosan szellemes, szokatlanul művelt és jámbor ez a halvány szép arcú, deli termetű úri asszony. Férjének okos vezetője és bizalmasa, egyszersmind áhítatos bámulattal csodált oltárképe. Hogy mily harmonikus életet éltek ez emberek, azt jellemzésük után fölösleges is részletezni. Valami magasztos tisztaság, némileg egyhangú nyugalom uralkodott zavartalanul a herne-hill-i lombos fák alatt és a salonban, mely két hely volt megszokott tartózkodási helye a poetikus párnak. Sem ők nem jártak vendégségbe, sem hozzájuk nem jöttek látogatók. Csak két rendes vendége volt a háznak Northcote és Telford urak, mindkettő csöndes, egyszerű ember, nagyon jól beleillettek abba a tiszta csendességbe, abba a békétől átítatott légkörbe.

És ez idylikus békességet, mely az esküvővel 1818-ban kezdődött, nem zavarta meg a kis John megérkezése sem. Az eddig megszokott rendben folyik tovább az élet, azzal a különbséggel, hogy most már határozott cél lebegett a szülők előtt, az apa büszkén gondolt arra az időre, mikor majd fiáról: a püspökről beszélhet. Az anya pedig már megszületésekor »Istennek szánta« gyermekét. Ez a terv irányította John Ruskin egész nevelését.

A játék már a gyermekszobából ki volt zárva, legfeljebb egy-két darab fa szolgált a kis fiúnak játékszerül arra az időre, míg anyja a mindennapi leczkére nem fogta. Állott pedig ez a leczke a Biblia olvasásából és tanulásából. Könyv nélkül kelle egész verseket megtanulnia és ennek köszönhet, hogy később is még egész szakaszokat tudott a szent könyvből szószerint idézni. Az ily nevelés hatásai csakhamar jelentkeztek. Nyolcz éves korában már az Isten hatalmáról, tíz éves korában a szerencse hiábavalóságáról elmélkedett, tizenegy éves korában pedig már mély rezigancióra való gondolatokat írt egy nagyon kedves unokahúga halála alkalmából, mindezt hangzatos versekben. Így készült John Ruskin már egész korán moralistává.

De a költő, a természet imádója is hamar megnyilatkozott a gyermekben. Az egyhangú londoni életet és poros levegőt minden évben egy Perth nevű skót város tiszta üde egével cserélte fel a család. Itt szabad volt a gyermeknek a lombos kertben hűs fák alatt csörgedező kis patak partján játszadoznia egészen kedve szerint. Nem is tudta elfelejteni e boldog napokat és vágyakozása, rajongása gyakran nyilatkozott meg lendületes verseiben, melyeket egy-egy ilyen útról haza térve papirosra vetett.

Tizenhatsz éves koráig élt így a szülői háznál. Magányosan, barát nélkül egészen könyveire, környezete vezetésére volt utalva. Felváltva költészettel és geológiával, irodalommal, építészeti tudománnyal foglalkozott, nem tudva megtalálni hivatását egyikben sem. Legkedvencebb olvasmánya Walter Scott, kihez tizenkétéves korában egy hála költeményt is írt. Művészeti érzékét fejlesztették atyja útmutatásai szerint utazásai alatt tett megfigyelései. Olaszországban Milano gazdag képtárában, Parisban a Louvre remekein nevelte fogékony, a szép iránt lobbanó kedélyét. Költői voltak, kiket próbálkozásaiban mintácul vett, Prut, Shelley és Byron. De el nem maradt a fiatalság első rózsaszín álma sem. A tizenhétéves finom kedélyű ifjú könnyen gyúlt szerelemre egy párizsi, kaczer és szép rokona. Adéle iránt, mikor ez 1836. nyarán ellátogatott hozzájuk és hosszabb ideig maradt náluk. Így történt, hogy Oxfordba 1837-ben már a szerelem tövisével szívében, érkezett meg.

Mind a mellett lelkiismeretesen teljesítette kötelességét, Tökéletesítette irodalmi ismereteit, megismerkedett a filozófia elemeivel, és ami legfontosabb volt reá nézve, hasongondolkozásu barátokkal ismerkedett még, Henry Aeland-dal sírig szóló barátságot kötött, mely aztán a későbbi években is erős vigasza volt a különben félénk, gyöngye, társasághoz nem szokott férfúnak.

Miután 1840-ben tudorra lett, megingott egészsége helyreállítására ismételtén útra kelt. Itáliába honnét fölfrisülve tért vissza szülőföldjére. Működésének irányára döntő befolyással volt egy ismeretség. Megismerkedett ugyanis egy Harding nevű festővel. Ruskin már azelőtt is önkéntelen bámulója volt honfitársának Turner-nek, ki ma egyike Anglia legnagyobb festőinek, bár Ruskin előtt alig ismerték nevét is. Harding azonban mint szakember felismerte a tehetség nyomait Turner munkáin és reájok irányította új barátja Ruskin figyelmét. A szépért, nemzetiért rajongó, művelt ifjában most öntudatosá

vált az a mit eddig ösztönszerűen érzett. Turner csodálása. És megírta 1842. telén első nagyszabású munkájának *Modern Painters* (Modern festők) első kötetét.

Nem annyira esztétikai munka ez, mint címe után hisszük, hanem inkább Turner-ről szóló dicsőítő ének, himnusz a természet-ről. Különbözik pedig összefoglalása eddig gyűjtött ismereteinek és otthoni elmékedéseinek. Le vannak ebben a munkában fektetve ifjú korának összes erkölcsi és vallásos eszméi. Egyébként pedig *Locke* nyomán halad és az ő módjára igyekszik kimutatni mily irányt kell a festőnek követnie, hogy műve megérdemelje az eszmeileg szép elnevezést. A munka mérsékelt figyelemben részesült, hogy második kötete annál zajosabb hatást szüljön. Ez már valósággal lázba hozta a kedélyeket. De ezzel megszűnt Ruskin magánya is. Egész udvar keletkezett körötte, és dicséretekkel halmozták el, ami azonban csak újabb erőfeszítésekre ösztönözte. Ismételten beutazta Olaszországot eddigi tapasztalatai kiegészítéséül és mikor újabb inspirációkkal telve haza ért megírta második nagy munkáját. »Velence kövei« címen. E műve egy új barátot szerzett neki Carlyle Tamást és e barátság, de saját meggyőződése is egy nevezetes harcra vitte bele Ruskin, mely harcot általán a *praeraphaelitismus* harczának szoktak nevezni és melynek czélja a Rafael előtti művészet visszaállítása volt. Ruskin sikerrel kelt e törekvés védelmére és hálából a preraphaelisták nyilvánosan esztétikusnak jelölték meg.

Öröme ezen diadal fölött nem lehetett teljes. Első szerelme, kit főntebb említettünk, felesége lett ugyan, de az érzelmek viszonzása nélkül. A szép, fiatal asszonyt nem hatották át férjének sikerei, a melyeknél egy bókot sokkal többre becsült. Egy szép nyári estén 1853-ban azután el is hagyta Ruskin és hazament szüleihez. Soha többet egy szóval sem említette Ruskin eltávozott feleségét. Hogy mélyen fáj neki e hűtlenség, azt későbbi irataiból inkább csak sejtethetjük, egész nyíltan kifejezve azonban nem találjuk; büszkesége nem tűrte a panaszkodást.

Ez a hirtelen beállott változás fordulatot jelent életében. Valósággal lázas tevékenység fogta el. Beutazta Angliát, egész sorozat felolvasást tartott, védve a prerafaelistákat, dicsőítve Turnert és agitálva a szép művészet mellett, azután gondolkodás nélkül sőt örömmel, belépett a *Working men's College*-ba, és négy éven át tanította ott nagy lelkesedéssel a festészetet, mint önkéntes tanár. Ez a tanárkodás határozolapot jelentett eddigi

működésében és kiindulási pontot egy új phasishoz. A néppel, munkásokkal érintkezve, a harc, melyet a művészet érdekében kezdett, átalakult, szocialis karaktert nyert. Most már azért küzdött, dolgozott újult erővel, hogy a munkásosztály boldogabb, műveltebb és jobb legyen.

E pillanattól kezdve Ruskin élete szakadatlan harczy küzdelme, erősebb, nehezebb mint az eddigi volt. Közbe-közbe a sors is csapásokat mér reá, megfosztva szeretteitől aránylag rövid időközben. A szocialis eszmékért folytatott küzdelemben 1870-ben beleszól atyja halálharangja. Azután boldogtalanság boldogtalanságot ért. Oxfordi tanársága idejében »Fors Clavigera.« czímen írt könyvet, melybe erős támadások foglalhatnak a papok ellen. E könyv lett második szerelmének hódéra. Ruskin egy szép fiatal lányra talált, ki vonzódott hozzá, de a szülők nem adták lányukat egy *eretneknek*. Ruskin nehéz szívvel utazott el Itáliába, mikor hírért vette szeretett anyja halálának. Ki sem volt többé, kihez nehéz óráiban fordulhatott volna egy pár jó szóért, vigasztalásért,

1880—1900. A haldoklás napjai. Ezt a címet adja Bardoux Ruskin életrajza harmadik részének. Valami megdöbbenő, rémítő van e két számban. Húsz év agóniában. Már 1878-ban mutatkoztak nála az elmezavar előjelei és lassanként, mind sűrűbb éj borult e tiszta lelkű és életű ember szellemére. Csak ritkán és rövid időközben sütött fel még néha az értelem napja és ilyenkor ismét tollat ragadott a pihenni nem tudó kéz. Ilyenkor ismét felolvasásokat tart, folytatja Fors Clavigera-t, megkíséرتi megírni életét a *Praeterita* című iratában és még utazásokat is tesz.

Egyébként azonban conistoni magányában tartózkodik. Nem ír, nem olvas, nem szól, nem gondolkozik többé az, kinek toll volt a kardja, szava volt a vértje és gondolatai a bombák, melyek szétrobbantották a tespedő semmittevést és új korszak megnyíltát hirdették hangjukkal. A bátor küzdő most egy meghajlott öreg ember lett, kinek egész foglalkozása le s fel sétálni szobájában; szórakozása kihúzni és betolni az asztalfiókokat. Arczán méla bú dereng. Úgy látszik maga is ismeri fájdalmas állapotát, de keserűségre nem fakad ajka: ha voltak ily gondolatai, nem mondta ki őket, el vitte magával a messze ismeretlenbe, melynek kapui 1900 január 21-én nyíltak meg számára, »hogy bebocsássák a Mestert az örök békébe.«

Vajda József.

TÁRSADALMI KÉRDÉSEK

A STATISZTIKAI INTÉZET BUDAPESTI ÜLÉSÉN.

Az elmúlt hónapban Budapest volt a gyűlőhelye a művelt világ minden részéből összesereglett statisztikusoknak. A Nemzetközi Statisztikai Intézet tartotta itt egy hétre terjedő nyolczadik ülésszakát. A sajtó és a közönség, a mennyire a választásoknak hasonlíthatatlanul érdekesebb izgalmai mellett lehetett, elég érdeklődéssel fogadta a vendégeket, ámbár úgy látszik, az egész ülésezést legtöbbször csak azon a szemüvegen nézték, mint a nemzetközi kongresszusokat szokás, leleményes alkalmosságait a nemzetközi eszem-izomnak, s hiú emberek szerepelni vágyásának.

A nemzetközi statisztikai intézet pedig más szervezet, hogysém a divatos kongresszusok nagyzó elnevezése és kicsinyes szerepköre ráillenek. Kevesebb és kisebb egy kongresszusnál, mert tagjainak féltékenyen körülhatárolt számán kívül ülésein csak külön ajánlott meghívottak részvételét engedi meg; és több is a kongresszusoknál, mert munkálatai nemcsak oly ötletszerűen bemutatott értekezések, a miknek minden hatása az az obligát taps, a mi kísérni szokta őket, hanem termékenyítő eszmecserék is, olyan megállapodások, a melyeknek előbb vagy utóbb érvényt igyekezik szerezni, olyan kérdések, a melyeknek a megoldásán csakugyan fáradozik is. Két évről két évre tartja az intézet ülését, de ez a két év nem munka nélkül telik el, hanem kiküldött kisebb bizottságai, vagy fölkért előadói összegyűjtik a tőlük kívánt anyagot, megszerkesztik a rájuk bízott jelentéseket s egy-egy (tegyük hozzá: óvatos) lépéssel újra és újra előbbre viszik a nemzetközi statisztika ügyét.

Nem ez az intézet vetette föl először, hogy a statisztika tárgya, az ember egyéni, gazdasági, társas élete törvényeinek a kutatása egyetemességre kell, hogy törekedjék, s ne keressen külön utakon külön törvényeket az egyes országok számára, a

melyeknek emberei csak olyan emberek, mint a szomszéd országéi, s esetleg csak éppen a berlini kongresszusnak vagy versaillesi békének az országokat kikerekítő határozata vont közéjük határvonalat. A milyen szüksége van a tudománynak nemzetközi statisztikára, annyira hasznát láthatják a kormányok is. A korábbi nemzetközi statisztikai kongresszusok (1858-tól 1876-ig) annyira meg voltak győződve erről, hogy szinte diktálni akarták a kormányoknak, mit tegyenek, hogy jó összehasonlítható statisztikát kapjanak. Bismarck haragján megtört ez a merész terv, s utána a kongresszusok maguk is kimúltak.

A nemzetközi statisztikai intézet szerényebben lép fel, s már is eleget elért. Számol azzal, hogy az államok statisztikai szolgálatukat első sorban a maguk céljaira rendezik be, s a maguk viszonyaihoz szabják; teljes egyformaságot tehát a statisztikai felvételekben csak úgy lehetne elérni, ha az adminisztráció gépezete is mindenütt a világon egy mintára volna szabva. Az intézet leszállítja tehát az igényeit, s olyan érintkezési pontokat keres, a melyeken csak kevés módszerbeli változtatással, a felvételnek, feldolgozásnak lényegbe alig vágó módosításaival a nemzetközi összehasonlíthatóságnak legalább főbb vonalakban eleget lehet tenni. Megbeszéli azonkívül a módszertani újabb kísérleteket, ajánlja ezt vagy azt a methodust: természetesen a jobb és célszerűbb hamar általánosabbá válik, s módszerben közeledvén egymáshoz az egyes országok statisztikai munkálatai, eredményeikben is több és több részlet válik összehasonlíthatóvá.

Az intézetet ebben a hasznos munkájában megalakulása óta egyforma komolysággal és törekvéssel támogatják a tagok. A statisztikának manapság világszerte legjelesebb tudósai, Borio, Levasseur, Mayr, Lexis tényleg a legbuzgóbb részt vevők az intézet munkásságában is; s nyomukban az ifjabbak gárdája épp oly szeretettel foglalkozik az intézet dolgaival.

Ezért komoly esemény és tudományos értékű az intézetnek minden egyes ülészaka; szívesen mondjuk el, hogy a budapesti sem jelentett hanyatlást, sőt ellenkezőleg, referátumainak gazdagságával fölötte állt az eddigieknek. Egy-két, kiváltképpen elméleti tárgyú értekezésem kívül a népességi, gazdasági, társadalmi, adminisztratív statisztika majd minden ága képviselve volt a budapesti ülésen; valóságos embarras de richesse, a mit az ülészak úgylátszik meg is sokalt, mert nem tudta egyforma gonddal letárgyalni és megvitatni valamennyit.

A társadalmi kérdésekkel több-kevesebb vonatkozásban

van a budapesti ülés tárgyainak nagy része; e helyütt meg kell elégednünk csak azoknak a megbeszélésével, a melyek a társadalmi tudományokat közelebbről érdeklík. Ezek közé sorolhatunk egy módszertani értekezést, a norvég Kiaerét a tipológiai módszerről. Ennek a felvételi módszernek az a lényege, hogy vizsgálódásaiban nem bajlódik a megfigyelésre váró tömeg minden egyes individuumával (a mi pedig a statisztika módszertanában első helyen becikkelyezett dogma), hanem megelégszik a nagy tömegből szinte ötletszerűen kikapott bizonyos számú (mondjuk egy tized- vagy egy huszadrésznyi) egyed megfigyelésével, s az így nyert eredményeket általánosítja azután az egész tömegre. Mint a hogy a gabonakereskedő találomra nyit fel néhány zsákot a sok száz közül, hogy megtudja, milyen minőségű búza van valamennyiben.

A bizarrnak látszó módszer teljes és általános használhatóságához még sok kritika fér (a mit nem is mulasztottak el érvényesíteni mindannyiszor, a mikor a kérdés szóba került, az intézet korábbi ülésein s legutóbb Budapesten is); de a mint apostola, Kiaer is ajánlja, nem lehet elvitatni legalább szükségbeli jogosultságát egynémely társadalmi statisztikai felvételnél. Olyan esetekben, a mikor a megfigyelendő egész tömegre szinte lehetetlen volna kiterjeszteni az észlelést; például a magánháztartás költségeire és egyéb viszonyaira, munkások kereseti viszonyaira és munkaalkalmaira stb. vonatkozó kutatásoknál, a mikor a felvétel szövevényes volta nem engedi meg, hogy felvegyük úgyszólván a harcot az egész tömegnek műveletlenségével, vonakodásával, értelmetlenségével, hanem meg kell elégednünk azzal, hogy bizonyos, tetszőlegesen megállapított és kiválasztott hányaddal végezzük kísérleteinket s az így nyert eredményeket általánosítsuk az egészre. Természetesen a főgondnak arra kell irányulnia, hogy az így kiválasztott hányad csakugyan jól reprezentálja az egészet. Hosszú volna kitérni itt arra is, hogy milyen kísérletek történtek már eddig ezzel a módszerrel; befejezhetjük ismertetésünket azzal, hogy bonyolultabb társadalmi statisztikai felvételeknél csakugyan látjuk bizonyos jogosultságát az új módszernek. A budapesti ülés azt ajánlotta a statisztikusoknak, hogy tegyenek minél több kísérleteket vele; bizonyára nemcsak magáról a módszerről, hanem a sok érdekes társadalmi jelenségről is nyerünk tájékoztatást, ha a kísérleteket csakugyan megteszik.

Több népszámlálási tárgyú munkálat is megfordult az intézet

budapesti ülésén; ezek közül társadalmi tárgyú *Vizaknai* Antal értekezése a legutóbb, két évszázad határán tartott népszámlálásokban érvényre jutott társadalmi és gazdasági szempontoktól. A népszámlálások csak újabban kezdenek figyelmet fordítani a társadalmi tagozódások tanulmányozására is. Tudvalévő, hogy eleinte a népszámlálásoknak csak a fegyverfogható férfi népességre volt gondjuk; csak később kezdett a honvédelmi szemponton kívül a fiskális tekintet is érvényre jutni s ekkor már a nők és gyermekek is belekerültek a népszámlálásokba. Azután a demográfiai adatokkal bővült a népszámlálás anyagghalmaz: hanem a társadalmi tagozódás fokmérője, a foglalkozási viszonyok kutatása még mindig nagyon alárendelt szerepet játszott. Ma a társadalmi és gazdasági szempontok egyre jobban érdeklik az államokat s népszámlálásaikat felhasználják arra, hogy a társadalmi helyzetét minél jobban megvilágíthassák minden megszámlált egyénnek. A főfogantú erre a foglalkozás kérdése, legújabbban még a vagyoni viszonyoknak bizonyos tekintetben (ház- és földbirtok) felvétele. A foglalkozásnál, ha az egyénnek szociális helyzete felől tájékozódni akarunk, természetesen nem lehet megelégedni a korábbi népszámlálások hozzávető, egyszerű kérdéseivel. Az a két szempont, a mely a foglalkozás kutatásánál számba jöhet, hogy mi a hivatása a megszámlálendő egyénnek (pl. asztalos) és milyen iparágban, milyen üzemben dolgozik (pl. waggongyárban) tulajdonképpen együttesen kell, hogy érvényesüljön a foglalkozás-statisztikai felvételeknél, mert az illető egyénnek a társadalmi gazdaságban való helyzetét sem az kellőképpen meg nem világítja, hogy ő asztalos, sem pedig az, hogy a waggongyárban dolgozik, hanem csak az, ha szabatosan meg tudjuk felőle, hogy waggongyári asztalos. *Vizaknai* e két foglalkozásstatisztikai módszernek egyesítését kívánja tehát a népszámlálásokban; s azokat a szempontokat, a melyek a társadalmi és gazdasági tekinteteket a népszámlálásoknál érvényre juttatják, a következőkben sorolja fel: A főfoglalkozás mellett a mellékfoglalkozásoknak (különösen a gazdaságiaknak) számbavétele; a foglalkozási ágaknak minél szabatosabb megnevezése; a saját keresettel nem bíró egyéneknél (nőknél, gyermekeknél) az eltartó foglalkozásának tüzetes bemondása; a foglalkozási viszony megnevezése (hogy az illető egyén mint önálló, vagy mint alkalmazott üzi-e azt a foglalkozást s ez utóbbi esetben milyen minőségben); a ház-és földbirtokosi minőség kitüntetése; mezőgazdasággal és iparral önállóan foglalkozóknál az üzem terjedelmére (személyzetre, fel-

szerezésre, iparosoknál azonkívül a termelési viszonyokra) vonatkozó kérdőpontok alkalmazása; iparosoknál, kereskedőknél az iparűzés és kereskedelem alakjainak az üzleti telep szempontjából való megkülönböztetése (vándoripar, házalókereskedés stb); alkalmazott egyéneknél az alkalmazó vállalat, hivatal, intézet vagy egyéb munkaadó nevének kitüntetése; a népszámlálás időpontjában hely nélkül való egyéneknél a munkanélküliség tartamának és okának kutatása; alkalmazottaknál a napi munkaidőnek s a munkabérnek tudakolása.

Vízaknai javaslatai, a melyeket ezekhez a pontokhoz fűz, a külföldi népszámlálások tanulmányozásából s a mi még többet ért, a hazai népszámlálások végrehajtásánál közvetlenül, gyakorlatilag szerzett tapasztalatokból szűrődtek le. Azokat a legtöbb pontban aláírhatjuk; csupán a bérstatisztikára lehetne megjegyezni, hogy itt a népszámlálásnál szereshető elég szegényes adatok aligha célravezetők s bérstatisztikai adatgyűjtéseknél kívánatosabbnak látszik kisebb megfigyelési körre szorítkozni, hogy aztán a részletekbe annál jobban belemélyedhessünk.

Részünkről még egy kérdéssel szeretnők kiegészíteni a foglalkozási statisztikának a társadalmi tagoltságot illusztráló rendszerét: egy egyszerű kérdéssel, a mely minden számláló lapon felveti, hogy micsoda, vagy mi volt a megszámlálendő egyén apjának a foglalkozása? Lehet, hogy egynémely országban tényleg szerepel ez a kérdés a népszámlálásban; a Vízaknai által 21 országra vonatkozólag összegyűjtött foglalkozás statisztikai kérdések között nem találtuk. Pedig éppen nem volna érdektelen ez a kérdés; segítene világot vetni arra, hogy nemzedékről-nemzedékre milyen irányt vesz a társadalmi osztályok alakulása, hogyan történnek az átmenetek apáról-fiúra, egyik élethivatástól a másikra, a föld szeretete csakugyan oly erős-e, hogy egyik nemzedék a másik után ragaszkodik a mezőgazdasági foglalkozáshoz s ha történnek — a mint bizonyára történnek — kiválások, milyen irányzatúak azok? Milyen elemekből verődik össze az iparos-, kereskedőnép, miből alakul és mivé fejlődik az értelmiségi osztály? A társadalmi alakulások kohójába oly bepillantást engedne egy ilyen felvétel, hogy bőven jutalmazná azt a — megengedjük — jelentékenyen nagyobb munkát és költséget, a mivel a népszámlálások feldolgozása ezen a réven szaporodnék.

A mi forrongó és vajúdó társadalmi életünk különösen hasznát vehetné egy ily megvilágításnak: de még inkább hasznát

vehette volna, mondjuk tíz vagy húsz évvel ezelőtt, a mikor férfikoruk javában voltak azok, a kiknek apja a negyvennyolczas időkben, vagy azokat közvetlenül megelőzőleg volt pályája delén. A nemzeti fejlődés történetére szolgált volna igen becses adatokkal annak a megvizsgálása, hogy hogyan alakította át társadalmunkat a régi kiváltságok megdöntése, a rendiség eltörlése, a jobbágyok felszabadítása, új elemek egyenjogosítása. Az új jogosultak hogyan választották el az előttük korábban zárva volt hivatásokat, a régi, kiváltságaikat elvesztett elemek mennyiben kényszerültek más hivatásra térni át s milyen irányban kerestek azután boldogulást?

Mindezekre választ adott volna az a kérdés, a mely az apja foglalkozását is tudakolja minden egyes megszámlálható egyéntől s még ma is értékes eredményeket várhatnánk egy ily kérdés feltevésétől. Használna ez különben egyébként is a népszámlálás céljainak, mert a kiskorúak — nem kereső gyermekek — lapjain az apa foglalkozásának egyenes megkérdezése legalább részben eloszlatná azt a hiányosságot, hogy az eltartóra vonatkozó kérdést gyakran félreértik s rosszul vagy éppen nem felelnek rá.

A demografikus tárgyú felolvasások közül a társadalmi élet kutatóira jelentősek a házassági termékenység kérdésével foglalkozó munkálatok. Ezek közé tartozik *Kőrösy József*é, a ki Budapestre vonatkozólag teljesített megfigyeléseinek eredményeit közölte az intézet ülésén; ezeket az eredményeket a hírlapok is igen részletesen ismertették. *Ráth Zoltán* a házassági termékenység megmérése új módszert ajánl, azt, hogy a házasság megszűnésekor, — tehát elváláskor és minden haláleset alkalmával — kutassák, mennyire volt termékeny az a házasság viszony s hány gyermek született belőle? Ő maga is felsorolja módszerének hátrányait, a melyek közt a legaggodalmasabb az, hogy egy magánosan élő, esetleg kórházban vagy más ily helyen elhunyt férfi vagy nő halálakor alig tudja valaki megmondani, hogy mikor és mennyi ideig élt az illető házasságban s hány gyermeke született? De, ha jól értettük a szerző intenczióit, a javasolt kérdéseknek nem minden halálozási lapon volna jelentősége, hanem csak azok dolgoztatnának fel, a melyeknél a halálesettel egy még tényleg létezett házassági viszony bomlik fel: az özvegyek halálozási lapjai mellőztetnének. Ebben az esetben pedig nagyrészt erejét veszíti az az aggodalom, hogy nem tudunk a házasság tartamára, a házasság életkorára s a

gyermek számára vonatkozólag megbízható választ kapni: mert aránylag mégis ritka eset, a mikor az egyik házastárs a másiktól távol hal el s az is ritka, hogy a túlélő házastárs ne tudna felvilágosítást adni az említett kérdésekre. Különben, mint Ráth is említi, a magyar népmozgalmi statisztika születési lapjai is alkalmasak a házassági termékenység megítélését sok becses adattal előmozdítani.

A népmozgalom kérdéseit a társadalmi jólét fokával való összefüggésükben tárgyalja *Verrijn-Stuart*, egy Hollandia néhány városában és falujában tartott fölvétel eredményei alapján. Az előadásból e felvételnek főleg módszertani érdekességét ítélni lehetjük meg; tanulságait, hogy a társadalmi jólét növekedése a termékenységet visszaszorítja, a halvaszületés ott fordul elő leginkább, a hol a természetes termékenység korlátoztatik, s a gyermekhalandóság viszont a jólét növekedésével fogy, egyéb adatgyűjtések is igazolják.

Chyzer Kornélnak az elmebetegek statisztikájáról szóló értekezése hasznos kezdeményezésre adott alkalmat: az intézet bizottságot küldött ki, hogy készítsen tervezetet az elmebetegeknek orvosszakértők által való fölvételére, és dolgozzon is ki megfelelő kérdőívet erre a célra. Úgy tudjuk, az az összeírás, melyet hazánkban az orvosok hajtottak végre az elmebetegekre vonatkozólag közvetlenül a népszámlálás után, mint első kísérlet, óvakodott a részletekbe való elmélyedéstől; a kiküldött bizottság azonban bizonyára talál arra módot, hogy a kérdőív megszerkesztésénél figyelemmel legyen mindazokra a körülményekre, a melyek az elmebeteg ügyet a társadalom szempontjából fontossá teszik. Érthető, hogy *Chyzer* javaslata visszhangot keltett; a népszámlálások s a szakértelem hiányában szenvedő számláló biztosok nem alkalmasak arra, hogy az elmebetegeknek még pusztá létszámát is ki lehessen deríteni ez úton, annál kevésbbé várhatunk e révén felvilágosítást az elmebetegügynek a társadalmi vizsgálódásokat érdemlő egyéb részleteiről is.

A kivándorlási, illetőleg általában a vándorlási statisztikának kérdéséről a német *Mayr* (a statisztikának ma elismert legkiválóbb theoretikusa) és a magyar *Thirring* Gusztáv értekeztek. A vándorlási statisztika berendezésének ideáljául mindketten azt az állapotot jelezték, hogy az egy ország határain belül történő belső vándorlások is számbavételessenek. Sajnos, ez jóformán teljességgel keresztülvihetetlen nemcsak nálunk, hanem máshol is, s aligha írják sokan alá *Mayr*nak azt a javaslatát, hogy a

költözködési szabadságot bejelentési kényszerrel kellene korlátozni, a minthogy a szabad iparral is megfér az iparüzletek bejelentési kényszere. A statisztikáért érdemes áldozatokat hozni minél többet: de a forgalom szabadságát feláldozni mégis sok volna. A belső vándorlások nagyságát különben eléggé megtudjuk mérni a népszámlálások segítségével is; a születési helynek, s a tényleges tartózkodási helynek egybevetése a vándormozgalom irányaira, a városok felszívó erejére stb. nagyjában tájékoztató adatokat ad.

A gazdasági statisztikával foglalkozó felolvasások kevés társadalmi vonatkozású kérdést vetettek föl. Legfeljebb a takarékpénztári statisztikát tárgyaló két munkálatot említhetjük ilyenekül; az egyik a francia *Rostand*-tól való, a másik a német *Rasp*-tól. A takarékbetétek statisztikájával foglalkoznak, fölvetvén azt, hogy a betevőknek foglalkozás, nemzetiség, családi állapot stb. szerinti statisztikája hogyan volna egyöntetűen szerkeszthető. Vannak nehézségei ennek a föl vételnek is bőven, s az intézet budapesti ülésén szóba is kerültek ezek a nehézségek: számos betevő nem egy, hanem több könyvecskén helyezi el megtakarított pénzét, sőt gyakran nem is ugyanabban a takarékpénztárban; sokan nem a maguk részére, hanem feleségük, gyermekeik stb. számára. Ezek a nehézségek a gyűjtendő adatok teljes pontosságát bizonyára megingatják kissé: de még így is sok érdekes tudnivalót nyújtana az ily statisztika a takarékosági hajlamnak a különböző társadalmi osztályokban, a különböző nemzetiségeknél való alakulásáról. Tudunkkal nálunk ilyen adatokat egyáltalán nem gyűjtenek s kérdés, hogy a takarékpénztárak vállalkoznának-e az adatok kérésére, kockáztatva azt, hogy a betevőket kíváncsiskodó kérdéseikkel elriasztják. A postatakarékpénztárnak van nálunk egyedül alkalmja és módja ilyen adatok beszerzésére; ezek összeállításával a postatakarékpénztár érdemes munkát végezne.

Megemlíthetjük még a francia *Neymarck* és *Moron* közös előterjesztését az iránt, hogy nemzetközi monografikus felvételek készüljenek azokról a vámokról, adókról és egyéb állami terhekről, a melyek az iparos- és kereskedő-osztályt az egyes államokban terhelik. Külön monográfiát kívánnának egyenkint az iparágakról, kereskedelmi ágakról. A tetszetős indítvány, a melynek úgy gazdasági, mint társadalmi jelentősége van, megnyerte az intézet jóakarátát, s remélni lehet, hogy a monografikus munkák csakugyan el is készülnek.

A jogszolgáltatás kérdéseivel a budapesti ülésen négy-öt felolvasás is foglalkozott. A svéd *Fahlbecknek* előadása, a melyben a svéd polgári jogszolgáltatás statisztikájáról emlékezett meg, az intézetet annak a témának a megbeszélésére indította, hogy a polgári jogszolgáltatás statisztikája, a mely eddig majd mindenütt jóformán csak ügyforgalmi adatok közlésére szorított, olyan irányban bővíttessék ki, hogy a gazdasági, társadalmi és erkölcsi szempontokat is domborítsa ki a jogkeresők statisztikájában. Ezt a kérdést felvetette nálunk már Ráth Zoltán is, mikor a bűnügyi statisztikára vonatkozó reformtervezetében főlemlítette azokat az irányelveket, a melyek szerint az igazságszolgáltatás statisztikája általában újjászervezendő volna. Ha a nemzetközi statisztikai intézetnek a polgári jogszolgáltatás statisztikája tárgyában kiküldött bizottsága életrevaló javaslatokkal és kivihető tervekkel fog beszámolhatni — a mi iránt alig van kétségünk — akkor remélhetőleg itthon is ismét ráterelődik a figyelem erre a kérdésre s polgári jogszolgáltatásunk statisztikája nem fog többé azokra a sovány adatokra szorítkozni, hogy bizonyos — igen nagy — kategóriák szerint mennyi volt az elintézendő ügydarabok száma, mennyi a hátralékoké s bíráinkra fejenként hány elintézett és hány restanciában maradt ügyszám esik.

A bűnügyi statisztikában — mint föntebb említettük — megtörtént már nálunk is ez a jótékony reformálás. Az adatgyűjtés újjászervezése csak másféléves; még nincsenek előttünk eredményei s így még nem mérhetjük meg, mennyi nyereség háramlott belőle társadalmi és erkölcsi állapotunk statisztikájára. Az újjászervezés elveit és módjait az intézetben *Ráth Zoltán*, a javaslatok szerzője ismertette.

Új nyomokat kutat egy másik bűnügyi statisztikai tanulmány szerzője, a belga *De Lannoy*. Abból indul ki, hogy a bűnügyi statisztikában eddig nem a helyes társadalmi és morálstatisztikai szempontok voltak irányadók, hanem vagy adminisztratív szempont, a mely a bűnügyi statisztikát a bírósági ténykedés számadójának tekintette s a bűncselekményt olyképp fogta fel, mint egy-egy újabb tárgyat a bírói intézkedésnek és beavatkozásnak (ugyanaz a szempont, a mely a polgári jogszolgáltatás statisztikájában ma is érvényesül), vagy a jogrend megsértésének szempontja, a mely minden bűncselekményt, mint különállót, mint a jogrend ellen külön-külön elkövetett sérelmet fogott fel tekintet nélkül, vagy vajmi csekély figyelemmel a bűn

elkövetőjére. Fölveti a harmadik szempontot: legyen a bűnügyi statisztika számlálási egysége maga a bűnös ember, olyképen, hogy a jogrend ellen irányuló több rendbeli merényletei is vezetessenek vissza mind az ő személyére, egyszóval az egy ember által elkövetett bűncselekmények csak egyszer, az ő személyével összefüggésben kerüljenek bele a statisztikába. Ez a szempont az igazi társadalom és morálstatisztikai szempont, a mely nem választja el a bűncselekményt a bűntevőtől. De Lannoy adatokkal is bizonyítja, hogy ez a módszer, a mit ő javaslatba hoz, mennyire más eredményekhez juttat, mint az említett egyéb módszerek. Ugyanazt a statisztikai anyagot bemutatja kétféle összeállításban is s az eredmény tényleg eltérő s a belőle vonható tanulságok tényleg másként és másként módosulnak, a szerint, a mint számlálási egységül a bűncselekményt, vagy magát a bűnös embert alkalmazza.

A munkabérstatisztika kérdésével behatóbban csak egy tanulmány foglalkozott. Részleteket találunk erre a kérdésre vonatkozólag *Vizaknai* Antalnak már fentebb említett értekezésében, a népszámlálások alkalmával megkísérelhető bérstatisztikai fölvételekről. (Az intézet kebelében működő comité du travail is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy bérstatisztikai kérdések a népszámlálás számláló lapjára vétessenek föl.) Az 1899. évi magyar ipari termelési statisztikával párhuzamosan készült munkabérstatisztikai felvételről (a mely viszont a comité du travailnak azt a megállapodását követte, hogy a bérstatisztikai adatok lehetőleg a munkaadóktól kérd ez tess ének) *Hegyeshalmy* Lajos előadásában találunk említést. Tulajdonképeni bérstatisztikai tanulmányt azonban egy harmadik, szintén magyar szerzőtől hallottunk, *Mandello* Gyulától, aki a mezőgazdasági munkabérek statisztikájáról értekezett. A munkabérstatisztikára, s annak külföldi irodalmára vonatkozó általános bevezetés után a mezőgazdasági munkabérek statisztikájának nehézségeivel foglalkozott. Tudvalevő, hogy a mezőgazdasági munkások bére igen nehezen hasonlítható össze; a különféle terménybeli, azután ételben, italban (főleg pálinkában), lakásban, sőt, ruhában adott szolgáltatások mellett aránylag alárendeltebb szerepet játszik a készpénzben adott fizetés; a sokféle fizetési módnak egy értékre való átszámítása még nehezebb. A mezőgazdasági napszámbérekéről nálunk is évek óta közöl összeállításokat a földművelésügyi minisztérium; *Mandello* ezeket is ismertette, a maga kritikai megjegyzéseivel és reformjavaslataival.

Mischler grácsi egyetemi tanárnak a társadalmi statisztikát érdeklő két elaboratuma is ki volt tűzve a budapesti ülés tárgysorozatára, azonban mind a kettőt elhalasztották a következő, 1903. évi ülésszakra. Az első a munkaközvetítés statisztikájáról szólt, a másik a szegényügyi statisztikáról, illetőleg az annak alapjául szolgáló szegénykataszterről. A szegényügyi statisztikánál rendszerint — és *Mischler* dolgozatában is — a cím többet mond a tartalomnál, mert ebbe a statisztikába tulajdonképpen csak a hivatásos szegények kerülhetnek bele, a kiket a hatóság ilyenekül elismer és segélyez s maga a szegényügyi statisztika nem is annyira a szegényekről, mint a szegényeknek hatóságilag, vagy jótékony társaságok által nyújtott segélyekről, támogatásról stb. szól. A nagyvárosok nyomorának százféle ijesztő alakja rejtve marad ez előtt a statisztika előtt s csak a szegényházak biztos és gondtalan révébe bejutott kiváltságosak viszonyait szedi tabellákba. *Mischler* tervezetei nagy bürokratikus szervezetet kívánnak; azt hisszük, a szegényügyi statisztikát több szerencsével szolgálják pl. a mi fővárosi statisztikai hivatalunknak a múlt év eleje óta életbeléptetett formulái, a melyek a költséges kataszteri berendezés helyett megelégszenek a kerületi elüljáróságok által különben is eszközölt, bár szűkebb szavú nyilvántartásokkal, viszont több gondot fordítanak arra, hogy a társadalmi szegénygyámolítás, legalább a mennyiben az a nyilvánosság előtt működő nagyobb egyletek útján történik, szintén számba legyen véve.

A dán *Rubin* egy enquêteszerű adatgyűjtés eredményeit mutatta be 251 dán munkás-család jövedelmeiről és fogyasztásáról. Kár, hogy munkája alig emlékszik meg a módszerről, a hogyan az enquete végrehajtatott; adatainak megbírálásánál ez elsőrendű tájékoztató lett volna. Adatait három csoportra osztja, külön mutatván be a fővárosi, a vidéki városi s a falusi munkás-családok költségvetését. Érdekes, hogy élelemre és italra a fővárosi munkás évi jövedelmének 46,86 százalékát költi el, a falusi 56,17 százalékát, a kisvárosi pedig a kettő között, majdnem a közepen, áll 51,62 százalékkal. A részletek is tanulságosak; állati táplálékoknál (hús, tej, tojás stb.) nem oly erős a különbség a városi és falusi munkás között, bár itt is ez az utóbbi költ többet élelmére; a növényi tápláléknál majdnem tíz százalékkal több a falusi munkás fogyasztása, mint a városié; viszont szesz-italra és dohányra a fővárosi költ leg-többet. Míg a ruházat tekintetében a falusiak költségvetése van

jobban igénybevéve: a lakásnál természetesen megfordított az arány;— a fővárosi jövedelmének 13,48, a falusi 7,32 százalékát fordítja lakbérre. — Sokkal nagyobbak a fővárosi munkásnak orvosi, egyleti és kulturális kiadásai; hasonlóképpen szórakozásra és üdülésre hasonlíthatatlanul többet fordít: ez utóbbi czímen a fővárosi munkás jövedelmének 4,85 százalékát, a kisvárosi 235 százalékát, a falusi pedig elenyésző csekély összeget, bevételeinek csupán 0,02 százalékát költi el. Abszolút számokban egy fővárosi munkáscsalád kiadásait Rubin 1695 dán koronában számítja ki, egy kisvárosi családot 984-, s a falusié 775-ben számítja ki.

Említsük meg befejezésül Fovillenak tartalmas, szinte lendületes munkálatát, mely a statisztikáról és közvéleményről szólva, mindenrendű statisztikusnak s így a társadalmi statisztikusoknak is sok megszívlelni valót mondott.

Azt fejtegette, hogy miért nincs meg a statisztikának a közvéleményben az a tekintélye, a mire munkájának komolysága és igazsagai révén számot tarthatna. — Nemcsak a közvéleményben keresi a hibát, hanem a statisztikusokban is. Felrójja, hogy lassan dolgoznak, mire egy-egy időszaknak — mondjuk egy évnek — statisztikájával elkészülnek, akkorra adataik már régen meghaladottak és elavultak. (Említsük itt meg, hogy ez a szemrehányás a magyar statisztikát érheti legkevésbé; mert ez majd minden munkálatát ritka gyorsasággal bocsátja közre.) Hibáztatja, hogy minden új felvétel új módszert is jelent; nemcsak két állam adatait nem lehet összehasonlítani, hanem ugyanazon államnak egymásután következő összeírásait is alig. Legérdekesebb megjegyzése, a melylyel a jövő statisztikáját kívánja műveltetni. A mint a meteorológiai intézetek a tegnapiak és a mánaik időjárás jelenségeiből megjósolják, milyen lesz a holnap időjárása, azonképpen a statisztika is a tegnapi és a ma társadalmi, gazdasági jelenségeit vizsgálva, mondjon véleményt arról, miképpen fognak alakulhatni a holnapnak a viszonyai. Nem oly bizarr az ötlet, mint a milyennek első pillanatra látszik.

Végre is, ha elvont okoskodások nyomán, egyes elszórt jelenségek megfigyelései alapján napról-napra jöslatokba bocsátkozunk politikai, társadalmi és egyéb téren, annál inkább megtehetjük a statisztikának a tegnapot és máit minden részletében megfigyelő adatai alapján. Társadalmi életünk forrongó, vajdúó; ma elhintett magok holnap már csírázni kezdenek.

ma kezdődő áramlatok holnap már messze gyűrűznek: ha a statisztika mozgósítja legfinomabb megfigyelési műszereit, hogy a tegnapi és mai nap változatos jelenségeit — a maguk indító okával, közelebbi és távolabbi körülményeivel — számba vegye, becses tanulságai előre világot vetnek a holnapi nap alakulásaira.

Dr. Buday László.

A POLITIKAI DELICTUM ÉS A MORÁL.

Minden olyan tett, mely a tételes jog rendelkezései ellen irányul, jogellenes, jogsértés. De tekintve, hogy a jog az állam rendje, az állami élet törvényszerűsége, mondható az is, hogy minden jogsértés államsértés is, mert az állam ellen irányul.

Azonban tekintve azt a közelséget, a melyben az illető jogsértés az államhoz, az ő létföltételeire való tekintettel van, különböző kategóriákat lehet közöttük megkülönböztetni. Természetes dolog, hogy a civil- és büntetőjogi jogsértések közül ez utóbbiaknak kell azoknak lenniök, a melyek intenzivebb támadást jelentenek az államra nézve. A priori is állíthatjuk tehát, hogy a politikai delictumot ezek között kell keresnünk. Csakhogy ezek között is különböző fokozatokat különböztethetni meg, a mint közönségesen mondják »az államra való veszélyességük szempontjából.«

Mindazokat a jogsértéseket, a melyek tárgya az állam illetve ennek, mint ethikai személynek, életnyilvánulása, tágabb értelemben vett politikai delictumoknak nevezhetjük, kiindulva a »politikus« szó ethimologiai értelméből. Mindazonáltal a büntetőjogászok és politikusok többségétől elfogadott ezen meghatározását a politikai delictumnak szűkítenünk kell; és támaszkodva egyrészt a fogalom történeti fejlődésére, másrészt azon tartalomra, melyet az a nemzetközi jogéletben a kiadásra vonatkozó jogtételek által nyert, tisztán csak azokat kell a politikai delictum körébe felvennünk, melyek *közvetlenül az állam léte ellen* irányulnak, tekintet nélkül arra, hogy azok más közönséges bűntényekkel kapcsolatban állanak-e vagy sem.

Nem vesszük tehát tekintetbe azokat, melyek az állam nemzetközi biztonsága ellen irányulnak (hűtlenség), nem azokat, melyek az állam becsületére vonatkoznak (az államnak színeiben, czímerében való megsértése), sem pedig az állampolgárok polgári jogaik gyakorlására vonatkozókat.

Az állam élő organizmus, ethikai személy. Mint személy-

nek első, természetes joga, a mely önmagában bírja alapját és okát, a létjog, melynél fogva személyiségének elismerését mindenkitől követelheti, ha nem is aktív, de legalább passiv elismerését. Ez áll általában. De alattvalóival szemben aktív elismerést is követelhet, s ez az állampolgári köteleességekben nyilvánul, a minek legklassicusabb alakja a görög állam. Minden, az állam törvényeiben foglalt imperatívum az állami lét positioja. S ha az állam személyiségét elismerni *kívánhatja* a nemzetközi jogéletben, csak hatványozott lehet joga azt alattvalóival szemben *követelni*, valamint az erő és hatalom is, melylyel annak kifejezést ad.

S ha nincs lény a természetben, kezdve e legparányibb fereggtől, felmenve a szövevényes életű gerincesek hosszú során, melytől megtagadhatnók léte védelmét, úgy az állam is, csak az általános természeti törvénynek a védekezési ösztönnek engedj a mikor létét erővel, hatalommal is föntartani igyekezik. Ez az előbb említett személyiség természetes folyománya, mely az államra nézve megnyilatkozást talál úgy gyilkos alattvalójának megbüntetésében, valamint a nemzetközi életben a háborúban. Hegel szerint mindkettő az állami lét negacziójának a negacziója, csakhogy a szükséghez mérten, különböző fokban.

Absolut oka mindkettőnek egy, és végeredményében szintén egy, azaz az állami létnek hatalom, erőszak általi positioja, csakhogy az egyik büntetés nevet visel, a másik meg önvédelem. Amaz büntettet tételez föl, emez legfeljebb jogtalanságot. Büntetés csak azt érhet, aki egy állam tételes joga ellen cselekszik, ki az adott állam törvényeiben foglalt parancsoló vagy tiltó *norma-k* ellenére követ el valamely tettet, mert áll a tétel egész általánosságban is, hogy »nullum crimen sine lege.«

Az állam fegyveres önvédelme azonban semmi tételes törvényt nem tételez föl, nem is lehet erről szó a nemzetközi életben, legfeljebb az *igazság* és *jogosság* eszméinek megsértését. A büntettet az állam pozitív törvényei írják körül, vagy a mint Binding mondja maga a jog csinálja azt, (mert míg concret, a büntényt körülíró törvény nincs, büntény sem létezik), addig a nemzetközi önvédelmet magával hozó nemzetközi támadásai az állami létnek pozitív törvény hiányában is, sőt ettől függetlenül mindig létezhetnek és létezettek, mivel a megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan eredetű *igazság* és »*suum cuique*« eszméi ha nem is az emberrel együtt születtek, de bizonyára jóval megelőzik az állammá alakulás időszakát.

Nem is lehet tehát a delictumot s így speciell a politikai delictumot sem másra vonatkoztatni, mint olyanra, kivel szemben kötelező a fennálló s az illető tettet tiltó jogszabály, szorosan véve tehát csak az illető állam alattvalóira, mivel az idegenek által elkövetett ilyen bűntényeket semmi esetre sem lehet s szabad identificálnunk az alattvaló részéről elkövetettekkel még tisztán erkölcsi szempontból sem, hiányozván azok a morális kötelmek, melyek az alattvalót államához csatolják.

Tudjuk tehát, hogy a politikai delictum 1., közvetlenül az állam léte ellen irányul; 2., hogy alanya csakis az illető állam alattvalója lehet, vagyis közjogi és nem nemzetközjogi viszonyt tételez fel; 3., hogy positiv jogon alapszik, vagyis az állam létét biztosító és sanctionáló törvények elleni tett, a miből aztán a jognak tulajdonságait tekintve, szükségképen a politikai delictum *relativitása* is következik.

S hogy mindezekhez annak positiv tartalmát is megállapíthassuk, meg kell említenünk, hogy az állam létéhez szükséges három alkatrész: a nép, terület, főhatalom illetve az alkotmányt nem lehet egymástól élesen elkülönítve a politikai delictum tárgyaként felfognunk, mivel egy részről nem egyenlő szempontok szerint bírálendók el ezek az állam léteire vonatkozólag, másrészt pedig egyik-másiknak megtámadása, a másik megtámadását is szükségképen maga után vonja.

Taxatív felsorolást tartalmára nézve nem lehet adni, épúgy mint a hogy nem sikerült még eddig kifogástalan formális definiíót adni e fogalomra nézve. Kétségkívül az említett három alkatrész elleni jogtalan támadás politikai delictumot alkot, másrészt pedig tagadhatatlan, hogy igen is alapos azon íróknak állítása, kik szerint az államnak, mint ilyennek léteére egy bizonyos concret államfő uralkodása teljesen irrevelans, valamint bizonyos az is, hogy az államnak mint ethikai személynek léte elleni támadások legfrappánsabb alakja ép a forradalom, a mely a leginkább hordja magán a politikai delictum sajátos tulajdonságait.

S ezen általános meghatározás után lássuk a politikai delictum részletesebb leírását! Lássuk azon tulajdonságait, a melyek a míg egy részről annak sajátosságát és különlegességét adják, addig másrészt a morálhoz való viszonyának kifejtését nagyon sok tekintetben megnehezítik, úgy hogy azoknak vizsgálata és megismerése nélkül témánk megoldása is lehetetlen.

Ezek: *d)* a politikai bűntény relativitása; *b)* hogy az államban a

természetes haladás és fejlődés mesterséges meggátlása esetén, a természetszerű fejlődési szabadságot pótolja; *c*) a politikai delictumnak a siker szerinti megbírási; *d*) subjectiv oldalon esetleges nagy eltérés az objectiv eredménytől, a cselekedettől.

Lássuk ezeket egyenként s azután vizsgáljuk meg: erkölcsös-e a politikai delictum vagy erkölcstelen?

II.

I. A politikai delictum *relativitása*, annak positiv jog általi megállapíthatóságából következik. A positiv jog eo ipso relativ s így minden a mi általa nyer létet. Vagyis az, a mi a rómaiaknál »perduellio« volt, az a reges és a császárság korában annyira különbözött egymástól, mint akár Romulus és Nero. És valamint időbeli változásokat igen nagy latitudeben mutat fel — még egy államra is szorítkozva — nem kevésbé van ez így tér szempontjából is. Más a felségsértés nálunk és más Angliában vagy Északamerikában, hogy csak egyet említsünk már azért is, mivel Angliában a parlament s Északamerikában a legfelsőbb bíróság megsértése épúgy felségsértés, mint akár az ország területének megsorbítása. Ép így sajátságos a mi BTK.-ünk által meghatározott felségsértés is, a mely hazánknak Ausztriához való viszonyát is magában foglalja.

Absolut alapon nem lehet felfogni a politikai delictumot, ha annak különböző fajaira tekintettel vagyunk, legfeljebb csak úgy, ha a mindegyikben közös erkölcsi elemet veszszük tekintetbe, azon kötelekeket t. i. a melyek az alattvalót államához csatolják. Ez az, a mely a germán középkori felségsértésnek egyedüli tárgyát képezi a »Treue«, a hűség (innen Treuebruch) s a mely positive a hazaszeretetben nyilvánul, egy Epameinondas vagy egy Leonidas tetteiben.

Szépen jegyzi meg Lammasch a politikai delictum relativitására vonatkozólag, hogy egy állam BTK.-nek az állami létet és alkotmányt sanctionáló része blanketta, melyet az mindig a fenálló alkotmány tételei szerint tölt ki s talán eklatansabb példája nincsen ennek, mint a francia Code penale 87 articulusának története, a mely ugyanazon rendelkezésével védte: a császárságot, az 1814-i restauratiót, az 1815-i restauratiót, a polgári királyságot, az 1848-i köztársaságot, a második császárságot s végül a harmadik respublicat.

A politikai delictum relativitásával áll összefüggésben több büntetőjogász azon indítványa, hogy a politikai karakter meg-

állapítása ép úgy külön bíróságok elé tartozzon, mint akár a sajtóperek.

II. Egy igen fontos s a politikai delictum természetével szorosan összefüggő jelenség az, hogy az az illető állam haladásával nagyon sokszor causalis nexusban áll. Ez az argumentuma azon büntetőjogászoknak, kik az idegen államokban elkövetett politikai delictumokkal szemben teljes passivitást hirdetnek s a kik ezzel összefüggésben a kiadatást nemcsak a tisztán politikai, de az úgynevezett complex és connex politikai delictumokra nézve is megtagadni kívánják. Lammasch pl. indokolatlannak tartja a politikai büntetése kiadatását, mivel ez a történeti szükségképeni fejlődés avatatlan és jogtalan megakadályozását jelentené. Szerinte senkinek, államnak sincs joga beleavatkozni abba, hogy egy államban már elavult vagy embertelen jogrendszer ellen a felvilágosodás és haladás szelleme az emberek, még saját alattvalói által is fegyvert ne ragadjon.

Az állam, mint minden organizmus a fejlődés örök törvényeinek van alávetve. És speciell mint személyiség természetesen önmaga rendelkezik sorsa és élete felett. Haladása és fejlődése fegyvereit önmagában bírja. Erre azonban föltétlenül szükséges, hogy az önrendelkezéshez tartozó akaratalakulás és annak megnyilatkozása szabad legyen, akadályok e tekintetben ne korlátozzák az államot.

Áll ez főleg akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy az állam nem alapulhat kizárólag sem az állami omnipotentia elvén, mely az egyént teljesen absorbeálja (görög város — állam), sem pedig egyedül az egyéni elv merev keresztülvitelén (szocialisták), hanem az alap erre csak a két elv észszerű megegyeztetése lehet, melynek fokát és mértékét az illető concret állam célja, külön érdekei, politikai és történeti fejlődése szabja meg.

A disharmonia, mely az állam tényleges fejlődése és haladása egyrésztől, másrészt pedig azon helyzet és állapot között lehet, melyre az állam a nemzetközi állapotok, az emberiség concret intellectualis, gazdasági stb. helyzete által determinálva volna, legtöbbször ép abból magyarázható meg, hogy az előbb említett két elv: az egyéniség és az állami vagy összességi elv nincsen a tényleges törvények által kellőleg és helyesen kiegyenlítve, illetve az nincs teljes consequentiáival keresztül vive.

Ebből származik leginkább az a nagy betegséget jelző állapot az állam életében, hogy a nemzet valódi akarata és a tényleges állapotokban megnyilatkozó ténylegesült akarata egy-

mással ellentétbe jön. Így jöhet létre, hogy igen gyakran vagy benső bajok, vagy reá erőszakolt erőszak miatt nem nyilatkozhatik meg az állam valódi akarata. Ilyen esetekben különböző állapotokat lehet megkülönböztetni: 1. azon eset, hogy az állam tényleg megnyilatkozott akarata ellentétben áll a nemzet, mint egység akaratával; 2. mikor az állami akarat a nemzet egy nagy részének akaratával áll ellentétben, a mely eset igen nagy különbséget jelent az előbbivel szemben úgy a következőkben tárgyalandó siker kérdésére való tekintettel, valamint annak történeti és erkölcsi megbírálására nézve, főleg ha az ethikai állam fogalmából indulunk ki.

Továbbá tekintetbe veendő még itt a *conservativismus* is, a mely sokszor oka annak, hogy az állam tekinteten kívül hagyja a fejlődés és újítás azon szükségszerű követelményeit, a melyeket egyrészt a concret általános nemzetközi civilizatio, másrészt speciell az illető nép fejlettsége tesz indokolttá és követeltté.

A vallási és erkölcsi alapon nyugvó conservativismus nem tud, nem mer és nem akar újítani. Classikusabb példája egy nép históriai conservativismusának nincsen, mint a római nép. Inkább bővíti és javítja a régi, már rosszat és nem alkalmast, de nem hoz be újat és jót. Minden újítás a római közjogban és politikai életben ezért van egy-egy nagyobb állami meg-
rázkódtatással jelezve; a plebejusok egyenjogúsítása, a köztársaság behozatala, a principatus megszületése mind nagy politikai zavarokhoz van kötve.

Kérdés azonban, mit csináljon az állam, melyre más akaratot kényszerítenek? Mitévő legyen a nemzet, a melynek akaratát mesterségesen helyettesítik egy, az övével ellentétes akarral? És mit tegyen az állam, a mely természetzerű fejlődésének nyilvánítására megérett és ebben, önmagának felszabadításában rossz vagy helytelenül alkalmazott elvek és politika akadályoznak?

Itt beszélnek a természetjogászok a forradalomra vonatkozó jogról, természetesen helytelenül, mert ez sohasem jog, hanem mindig a végszükség vagy az önvédelem eszköze, tehát kivétel a szabály alól.

Ilyenformán lehet megmagyarázni az összefüggést a politikai delictum és az egyes államok fejlődése között. Természetes dolog, hogy nem csak forradalomról lehet itt szó, hanem egyáltalán olyan tettekről, melyek az állam ellen irányulnak a fenálló jog ellenére, lényegében azonban mindig az állam léte és

speciell *ilyen* léte ellen. Brutus összeesküvést szervez Caesar ellen, s meg is öli. De akkor Caesarban ő nemcsak a személyt, nem is első sorban ezt akarta megsemmisíteni, hanem igenis elakarta törölni, megakarta semmisíteni azt a rendszert, a melyet Caesar képviselt. Egy embert ölt meg, hogy ezáltal az állam akkori formáját ölje meg és vissza vigye azt arra az államra, a mely még formailag létezett.

III. Ép oly fontos és tekintetbe veendő körülmény a themánkul felvett kérdés megoldásánál az, hogy a politikai büntettek nagyon sok esetben különben jó indulatú és intact erkölcsű emberek, kik a legélesebb ellentétben állanak a közönséges delinquensekkel.

Több büntetőjogász egy külön, speciális subjectiv alapot tételez föl a politikai delinquensre nézve, az u. n. *politikai szenvedélyt*, mintegy megkülönböztetésül a közönséges büntettestől, jelezni akarván ezáltal azt a különös helyzetet, melyben annak alanya a büntettek sorában elfoglal.

Lombroso pl. a ki a büntényt az emberi degeneratio eredményének tekinti, s a büntettest az állam egységes testére nézve inficialó férges és ezért kiküszöbölendő anyagnak tartja — tehát a büntény erkölctelenségét és szociális veszélyességét tartja szem előtt — a politikai büntettek között két kategóriát különböztet meg; olyanokat, kik politikai büntettek, de nem egyúttal közönségesek is, és olyanokat, kik politikai és közönséges büntettek is. Nem az a döntő szerinte a societas szempontjából, hogy politikai büntettes-e vagy sem, hanem csak a másik elem, a közönséges büntettesi jelleg. A politikai büntettek által is terhelt közönséges büntettek nézve fentartja aztán a reájok nézve általában felállított kategóriákat: van közöttük született büntettes, van alkalmi és van pillanat alatt azzá levő. Marat pl. szerinte közönséges született büntettes, míg Kosciusko a nemes szenvedélyektől hajtott ideális ember.

Lombroso szerint tehát a politikai büntények által terhelt múlt az illető erkölcsi integritására befolyással nincsen.

Ezzel sok tekintetben hasonló módon adja meg a különbséget a politikai és közönséges büntettek között Fichte is. Szerinte a közönséges büntettes elismeri az állam jogát, míg a politikai ép az ellen támad, azt tagadja meg. Emez ellenség, amaz nem.

A közönséges delinquens az egyetemes világregdet sérti, a politikai büntettes csak egy meghatározott erkölcsi rendet.

Tehát a Lombroso-féle nagy különbség közöttük e szerint is megmarad.

E szempontból tűnik ki a legélesebben az ellentét, a mely az anarchisták és a politikai delinquensek között van. Nem abban áll ez, hogy ők az ölessel és rombolással akarják gyakorlatba átvinni elveiket, mert hiszen ez merő eszköz, sem abban, hogy ép a fejedelmek életének árán akarnak a világ rendén változtatni, mert hiszen ez ép úgy lehet tárgya a legtisztább politikai bünténynek is, hanem igenis abban, hogy ők nem egy meghatározott állam és annak rendje ellen cselekszenek úgy teoriában, mint praxisban, hanem az »állam mint ilyen ellen« küzdenek. Nem egyet akarnak leverni, hanem mindegyiket. Az államnak mint rendnek, az állam eszméjének ellenségei, tehát nemzetközi ellenségek.

S többé-kevésbé megerősíti Lombroso és Fichte nézetét a népek gondolkozása is. Pusztán a népszerű műve-e az, vagy talán a sejtett igazság önkénytelen megnyilatkozása a népek érzelmvilágában, hogy a politikai büntettek legtöbbjeit, főleg a felkelőket a népek rokonszenvvel kísérik és nagyoknak tartott tetteik miatt inkább sajnálatot és részvétet táplálnak irányukban, semhogy eszközeik és melléketteik árnyoldalait sem kerülve ki, őket objective megbírálni törekednének. Talán a bekövetkezhető igen szigorú büntetés miatt, vagy pedig céljuk nemessége miatt van ez így?

Nem tévedünk talán, ha a büntetések szigorában látjuk ezt, s másrészt abban a körülményben, hogy az esetleg elkövetett közönséges bünteteket, inkább a zavaros idők szülötteinek, mint az ő nekik imputalható tetteknek tartják.

Zavarosabbá válnak ilyenkor az igazság és a jog eszméi. Az erő és szerencse mindent pótol. Képzeljük csak magunk elé a francia forradalom iszonyú jeleneteit, a guillotine végnélküli munkáját. Egy nap az egyik párt parancsolt és gyilkoltatott, más nap már a másik párt bírta a nyaktilót és ezzel a legfőbb hatalmat a polgárok élete felett. Avagy idézzük emlénkünkbe azt az évtizedeken tartó embertelen küzdelmet, melyet Angolhonban a Lancaster és a York egymással szemben kíméletlenül folytatott. Ki mondja meg ilyenkor: mi a jog? Nem csoda tehát, (tekintetbe véve a nép igen nagy subjectivitását), hogy főleg idegen nemzetek politikai büntetéseiben a nép nagyon sokszor a szabadság és fajszeretet és a nemes vállalkozás mártírjait tiszteli.

IV. És végül van még egy igen fontos kérdés, a mely itt tekintetbe veendő. Ez az *eredmény*, illetve a *siker* kérdése.

Vannak olyan írók, kik a politikai büntetteknek büntetési minőségét az eredménytől teszik függővé. Ha sikerült, nem büntett, ha nem sikerült, büntett. Ha a tettesnek tervbe vett célja megvalósult, nemzeti hős, ki halhatatlanságra tarthat igényt, ha pedig nem érte el célját, megvetendő büntetett, kire halál vár, s a köznép meg idegenek esetleges részvételén kívül saját államától abban az elbánásban és elbírálásban részesül, mint akár a bíróság által tette hajtott rablógyilkos.

Ezen a nézetten van Spencer nyomán Lombroso, s így nyilatkoznak Froebel (System der soc. Politik) és Rottek is.

Froebel szerint a felkelők ha győztek, teljes jogúak de nem teljes hatalmúak, s ép ez utóbbira törekeshetnek. Ha leverettek, hadifoglyok, tehát velők szemben legfeljebb békekötésről lehet szó, de büntetésről semmi esetre sem, mivel ők a büntető államot úgy elvileg, mint tényleg tagadják. Szintén így nyilatkozik Rottek is; szerinte az állami rend elleni cselekvények nem büntények, hanem a végszükség egyedüli eszköze a hatalommal szemben; azért a politikai büntettek csak legyőzettek, de nem szorosán vett büntettek, miért is itt büntetésnek helye nincs.

Mielőtt azonban valaki magáévá tenné e tételt, nagyon meg kell fontolnia. A történeti valóság legtöbb esetben igazat ad ennek, de ez csak a tényekben nyilvánuló hatalomnak és nyers erőszaknak a logikája. Nagy büntény volt Cromwellnek »Est elocanda«-féle tette, melylyel önhatalmúlag elvetette a parlamentet, s igaz felelősség csak az utókor előtt terheli. De legyen bár az Usurpator más tettei miatt a történet által még egyszer oly tisztára mosva, az igazság, jog és az erkölcsöt sohasem fogja az expialni.

És bármilyen és bármennyi példát is hozunk fel idevágólag, mit sem változtat az azon az igazságon, a mely szerint igazságérzetünk belső parancsolóként mondja, hogy siker és jog, sikerelenség és jogtalanság egy és ugyanaz nem lehet. Erkölcsiségünk pedig tiltakozik az ellen, hogy bűnben és gonoszságban koncipiált siker egyenlő volna az igaz és egyenes úton megszerzett joggal. E szerint az erő, a hatalom jog, s a jog hatalom nélküli jogtalanság?

Bármennyire is tegye túl magát tette által a politikai büntettes az állam törvényein a positiv jog szempontjából az minden-

képen jogtalanság, mivel mint az állam tagja tettében már az első lépést is, a midőn t. i. magát gondolatban is függetleníttette az államtól és megtagadta törvényeinek kötelező erejét, jogtalanul tette, mivel ehhez neki joga nincs, mert akkor még mindig az illető állam alattvalója, jogtalanságból pedig jogot teremteni nem lehet. Tehát eljárásának minden része, tette magában véve, tekintet nélkül az eredményre, jogtalan.

Hogy aztán e jogtalanság relatív, az már fentebb említve volt. Találóa n mondja idevonatkozólag Froebel, hogy a mi egy államban politikai bűn, az egy másikban lehet dicsérendő erény.

De ellene van a sikerelméletnek még más ok is.

Ugyanis az állam azon intézkedését, hogy adott alkotmányát minden időben a legszigorúbb sanctio alá eső törvényekkel védi, nem foghatjuk fel egyébnek, mint az önvédelemnek, mint természeti törvénynek concret alakját ép az államra vonatkozással. Valamint az állatokat természetes tulajdonaik védik ellenségeik elől — egyiket bundája színe, másikat alakja vagy ereje — és senkinek sem jut eszébe nem természetesnek találni, hogyha az illető állat a sikertelenség, vagy legyőzetés biztos tudatában is védelmezi magát és szembe száll az erősebbel, úgy az állam életében sem képzelhetünk olyan állapotot, hogy az túlnyomó erővel szemben is ne szállna harcra létező joga, élete megvédése végett.

Természetesen csak megerősíti e körülmény bizonyító fontosságát az, hogy a politikai delictum körébe eső támadásról nem lehet szó az alattvalói hűség és engedelmesség megszégése nélkül.

Az viszont már egészen más dolog, ha utólagosan törvények által biztosítják az illető politikai delictum által előidézett állapot fennállását. Ez már nem a sikertheoria melletti bizonyíték, mert nem az tette a tetteseket büntelenekké, hanem a jog, az állam által hozott törvények.

Minden állam már létében absolut tagadását tartalmazza a forradalomnak s minden olyan tettnek, a mely az ő élete ellen tör. Minden állam léte azon feltételen nyugszik, hogy ő olyan állapot, melyben a forradalom elképzelhetetlen, mivel minden forradalom ellentéte és vége az eddig létezett állami állapotnak.

Erre nézve pedig az eredmény kérdése teljesen indifferens. Az állam léte, élete ellen törni az alattvaló részéről mindig jogtalanság, tehát jogi elbírálás alá esik. És bármily elméletet

fogadjunk el az állam jogi alapjára nézve, az állam lényegéből a jogi és erkölcsi elemeket nem tagadhatjuk el. Mert ha csak a hatalomban, a tényleges erőben bírná az állam léte alapját még alattvalóival szemben is, akkor, ha a polgárok vakok volnának annak szükségességével szemben, ha nem tudnák vagy nem akarnák belátni annak szükségességét, avagy épen hátrányosnak vagy károsnak ítélnék azt, mi állaná útjokat, hogy azt megszüntessék? Már pedig igazak Schillingnek azon szavai az állam szükségességéről, hogy: »Mivel az emberi felsőbb cél megvalósítása csak az államban és az állam által érhető el, innen az államnak föltétlen, az erkölcsi világrenden s így az Isten akaratán alapuló szükségessége általán mindaddig, míg az emberi nem e földön létezik, minden kétségen felül áll«. (Természet-jog II. K. 130.)

Láttuk tehát az előzőkben a politikai delictum fogalmát és annak főbb tulajdonságait, térjünk át ezek után themánk második részének a megoldására, vagyis feleljünk arra a kérdésre minő viszonyban van a politikai delictum az erkölcsöz? Lehet-e azt az erkölcs szempontjából igazolni vagy nem? Avagy egyáltalán lehet-e annak erkölcsös vagy erkölcstelen volta felett kategoricus ítéletet hozni vagy nem?

III.

A vallási tanoktól függetlenített erkölcsstan egy concret cselekedet erkölcsös vagy erkölcstelen voltát három szempontból vizsgálhatja és döntheti el. Van az u. n. *eredmény elmélet*, a *szándékelmélet* és az, a mely az általános *érzület*, az erkölcsi habitus alapján ítéli meg az emberi cselekvényeket.

Ezek közül a legelfogadhatóbb eredményre az utóbbi vezet a mennyiben e szerint az egyén egész lelki milyenségét veszszük tekintetbe, a melyre egész előélete, jelleme s tetteiben nyilatkozó gondolkozásmódja nyújthat támpontot. Tekintetbe veszszük tehát az egyént mindazon erkölcsi és intellektuális tulajdonságaival együtt, melyek az ő lelki világát a lehető leghívebben és legteljesebben felfedik. Ezután aztán azon okoskodás alapján, hogy a concret cselekedet magán kell, hogy hordja annak a forrásnak, a bélyegét, a melyből fakadt, ítélünk a concret tett erkölcsisége felett.

Annyival is helyesebb ezen elméletnek követése, mivel ez magában foglalja a szándékelméletet is, és a helyes elem az eredménytheoriából is föl van benne véve. Ilyen értelemben,

vagyis az eredmény és a szándékra való tekintettel is, vehetjük vizsgálódásunk alapjául az említett elméletet.

A politikai delictum erkölcsiségének megítélésénél a mint említve is volt, nagy nehézségeket okoznak annak egyes tulajdonságai. Az a körülmény, hogy az mindig csak relatív, azaz alapja csak egy állam pozitív törvénye, a morállal annyi vonatkozásban van, hogy ebből kifolyólag a politikai delictum a tettes részéről mindig feltételezi azon kötelekek elvetését, a melyek őt hazájához fűzik.

A tett subjectiv oldalát vizsgálva, az a nagy nehézség, hogy a politikai bűntény alanyai különben teljesen correct és nemes gondolkozású emberek lehetnek, kiknek erkölcsi érzületük egészen intact és ép.

A politikai delictumnak a történeti fejlődés és haladással való összefüggése megint annak tisztán a szükségképeniség jellegét hajlandó kölcsönözni, mihez még az is járul, hogy mint az önvédelem utolsó eszköze kivételes elbírálás alá esik.

Nem kis nehézséget okoz végre az a körülmény, hogy a közönséges, sőt jórészt még a tudományos vélemény is az eredményről, tehát visszafelé, következtet a politikai delictumra.

Ezen körülmények, valamint azon további is, hogy azon esetben, hogyha abban többen vesznek részt, mondjuk egy nagy tömeg, más elbírálás alá esik az a felelősség, az imputációra való tekintettel, mivel más szabályok irányadók az egyén cselekvési pszichológiájára és egészen mások a nagy tömegére, mondom mindezen körülmények arra utalnak, hogy a politikai delictum erkölcsös vagy erkölcstelen voltáról általában, *in abstracto* legfeljebb azon általánosság szerint ítélnünk, a mely szerint a hűség és az engedelmesség megszegése az állampolgár részéről mindig erkölcstelen.

Minden részlegesebb vizsgálat és ítélet individualizálást követel. Arra a kérdésre, hogy minden politikai bűntény erkölcsös vagy erkölcstelen, kategorikus választ nem adhatunk. Csak ha a concret esetet megvizsgáljuk, adhatunk erre feleletet. Ugyanis a legkülönbözőbb, az erkölcsi oldalt kevésbé vagy inkább befolyásoló körülmények foroghatnak fenn úgy, hogy a teljesen menthetőtől a legaljasabb és legiszonyúbb erkölcstelenséget takarók közötti igen sok fokozatra mind találunk példát a világtörténetben.

Általában két irányban vizsgálódhatunk: 1. a subjectumra nézve, 2. tekinthetjük a cselekvényt az összességre való kihatása

szempontjából (utilitaristicus szempont) s itt megint a szűkebb állami társadalmat s továbbá az egész emberiséget vehetjük számba.

Az egyén, a subjectum szempontjából a concretizálásnál a következőket kell tekintetbe vennünk: 1. Azt, vajjon mennyiben imputálható a cselekvény az illetőnek? 2. Az eszközöket kell vizsgálnunk, és végül 3. Tekintetbe kell vennünk azon igen fontos körülményt, hogy milyen viszonyban állanak egymáshoz a saját és az idegen érdekek?

Az első szempontból különbséget kell tennünk a résztvevő alanyok között. Első eset, hogy egy egyedüli személy vitte véghez mikor annak erkölcsi megbírálása igen meg van könnyítve. De leggyakoribb eset, hogy többen, igen sokan cselekedtek. Ilyenkor közöttük a részesség szempontjából több fokozatot állíthatunk fel, mert a politikai delictum egyben nagyon különbözik minden más delictumtól, a mi nagyobb szociális alakzatok lélektanára vall. A politikai delinquens olyan mint a gyújtogató, ki csak egy házat akar felgyújtani és csak egyet is gyújt fel, de a tűz egy egész falvat vagy várost lángba borít és esetleg elhamvaszt. Forradalmak idején egy gyújtó beszéd ezreket tesz elégedetlenekké és a felvetett eszme harcosává. Nagy különbség van tehát a között, a ki az eszmét legelőször felvette és szervező, ki annak zászlója alá egész néprétegeket toborzott, és a között, a ki más foglalkozás hiányában vagy esetleg nem nagyon kedvelt kötelességeinek kijátszhatása végett ragad fegyvert. S ép így különbség van felvilágosodott, mély belátású egyének imputációja és azoké között, kik megfélemlítés vagy nyílt parancs folytán, kényszerűségből követik az előbbieket. Mind nem lehet felsorolni, mivel igen sok a fokozat, melyet e tekintetben felállíthatni.

2. Az eszközök szempontjából világos, hogy azok a célzott cselekvény erkölcsiségére nézve indifferensek nem lehetnek. Bármennyire magasztos is legyen a cél, bármennyire altruisticus motívumokból indul ki a cselekedet, az még az eszközöknek megválasztásában szabad kezet senkinek sem adhat. A között, a ki egy ilyen politikai cél megvalósítása érdekében a rosszul felfogott »Macchiavellismus« mértéke szerint jár el, a ki célja érdekében életet, vagyont, semmit sem kíméi, a ki esküszegés és csalással dolgozik, a ki megfelelkezik minden emberi parancsról s örjögésekre ragadtatja magát, és a között, a ki csak a cél érdekében feltétlenül szükséges és elengedhetetlenekre

Szorítkozik, a különbséget mindenki meglátja. S hogy aztán ebben az egyéni belátás a humánus érzület és gondolkodás-módnak stb. igen nagy individualizáló befolyása van, igen világos. És végül:

3. Azt kell vizsgálunk, minő viszonyban van a cselekvésnél a saját érdek, az idegen érdekekkel. Itt lép előtérbe az egész tettek egoisticus és altruisticus karaktere, az egyéni és az összességi, a saját és idegen érdekek collisiojában.

A *Meignon* által felállított matematikai formula szerint minél nagyobb a saját hátrány és minél kisebb az ennek föléje helyezett érdeke másoknak, annyival nagyobb mindenkor az illető cselekvésnek erkölcsi értéke, és megfordítva. Vagyis praecisebben a cselekvés erkölcsi értéke egyenes arányban áll az idegen érdek nagyságával. Itt van a legnagyobb tere annak, hogy önfeláldozás, lemondás, szeretet, szánalom és minden emberi gyarlóság és bűn valamint erény megnyilatkozzék. Hogy pedig itt is alig megnevezhető sokféle fokozat állítható fel, a dolog természete hozza magával.

Ezenkívül természetesen mindig alkalmazandó az illetőnek már eddig megismert erkölcsi érzülete, tekintetbe véve természetesen úgy a tervbe vett cél, valamint az előreláthatott eredményt is.

De ez mind csak a cselekvő egyén szempontjából.

Vizsgálhatjuk és meg is kell vizsgálunk a tettet a társadalom s az emberiség szempontjából, mikor aztán mindig a jóléti elemek a döntők az ítéletre nézve, mert megnézzük minő előnyt biztosított az emberiség létfeltételeire, szellemi, erkölcsi felvilágosodásra stb. Ez azonban már szorosán véve nem is a tett bírálata, hanem az eredményé.

Mindezeket tekintetbe kell vennünk, hogy egy concret politikai bűntény felett ítélhessünk. S még talán az eset szerint többet, sokkal többet is.

Minden kétségen felül áll, hogy az erkölcstelenség fokozatait jelző minden kifejezésre találót találunk közöttük, valaminthogy az is tagadhatatlan, hogy van közöttük többé-kevésbé menthető is.

S hogy a politikai delictum az ő sajátságos, a bűn és a néphaladással való összefüggésével, bűntényi minőségével és sok esetben jó és üdvös következményeivel sok messze menő kérdésre vezet, világos.

Önkénytelenül merül fel a kérdés: miért a világtörténet-

ben minden merészebb lépés a haladás útján vérrel és jajszóval jár? Avagy a felvilágosodás és a bűn közös forrásból buzognak elő? és nem létezik abszolút rossz és abszolút jó, hanem minden csak relatív dolog? A haszon, a czélszerűség, a jóléti tekintetek döntenek mindenben?

S az ezen kérdések előtt tehetetlenül álló ember bármennyire is menjen vissza az évszázadok során, az embert mindig erős hatalommal megvédett szocziális közületben látja, s igazat ad Aristotelesnek, hogy »aki államhoz nem tartozik, az vagy isten vagy állat.«

Pordea Gyula.

AZ EGÉSZSÉG TÁRSADALMI VÉDELME.

— Negyedik (befejező) közlemény. —

A fix tagdíj előbb-utóbb minden együletet arra visz, hogy drága szolgáltatásaival: az orvosi tanácssal és a gyógyszerrel takarékoskodják, és szinte észrevétlenül csap át azon határon, melyen túl már a takarékoságot a beteg szenvedni meg. Soha sem helyes elv pausáléba szorítani oly szolgáltatásokat, melyekben túl nagy az értékingadozás: egyszer a szolgáltatás szenvedni meg, máskor a pausálét kell oly magasra szabni, mely fedezni képes a terheőbb eventualitásokat. Az egészség oly érdek, melynek ily calculatiók miatt szenvednie nem szabad; — már pedig ahol magas pausálé = *aequale házi-orvosi honorarium* — is nyújtható, ott nincs szükség önszegélyző tömörülésre, ahol pedig a pausale alacsony, ott — kimutattuk — az egészség ügye szenved. Az egyletek másik hibája, hogy a beteget elzárja a bizalomból fakadó szabad orvosválasztástól. Hogy az egyletek szerződéses orvosai, mint az előbb vázolt egyleti takarékoság végrehajtó orgánumai, orvosi tanácssal és gyógyszerrel túltakarékosak, az természetes, és ez oly közismert a tagok előtt, hogy minden orvos iránt több a bizalmuk, mint az egyleti orvos iránt, kiben nem saját, de az egylet érdekeinek eszközét látják.

Ezen két tanulságot véve figyelembe, az önszegélyző tömörülés oly módon volna reformálandó, hogy úgy az orvosi tanács, mint a gyógyszer esetenként legyen fizetendő, továbbá, hogy a beteg szabadon választhassa orvosát. Teljesen analog viszonyokat kellene teremteni, mint azt az önszegélyre képes gazdagoknál látjuk, csupán a szövetkezeti elv helyes alkalmazása által kellene a relatív szegények egészségügyét olcsóbbá tennünk.

Mint láttuk, jelenlegi betegségegyező egyleteink nem ezen elvek alapján állanak. A következőkben a relatív szegények önszegélyző egyleteinek egy reformvázlatát közlöm.

1. A betegségegyező egyletek beszüntetésével azok helyét

egy országos szervezet foglalja el, melynek célja, hogy a relatíve szegények olcsó gyógysegélyben részesülhessenek.

2. Az országos szervezet nem szed be tagdíjakat és nem nyújt gyógysegélyt, hanem közvetíti azokat, a kik olcsóbb gyógysegélyt keresnek azokkal, a kik olcsóbb gyógysegélyt nyújtanak.

3. A közvetítés módját a kétoldalú nyilvántartás képezi: az országos szervezet összeírja a gyógyítást kereső relatív szegényeket, és az olcsóbb gyógysegélyt adó orvosokat, kórházakat, fürdőket, gyógyszerészeket stb.

4. Az összeírás minden kényszert nélkülöz, és csupán önkéntes jelentkezés alapján történik: mindenki jelentkezhetik, aki magát relatíve szegénynek tartja, és mindenki, aki olcsóbb segélyt nyújtani hajlandó.

5. Az országos szervezet fizetési kulcsban állapodik meg az orvosok díjazására nézve, valamint megállapítja azon kedvezményes árakat vagy percentuális kedvezményt, mely a kózházak, gyógyszerészek stb. önkéntes jelentkezésének alapját képezi.

6. Mindazon gyógysegélyt nyújtó factorok, (orvosok, gyógyszerészek, kórházak stb.) kik az országos szervezet kihirdetett díjszabványai alapján önként jelentkeztek, ezen jelentkezés által bizonyos időre (5 évre) kötelezik magukat a szervezet által nyilvántartott betegeket ugyanazon díjszabvány alapján gyógysegélyben részesíteni.

7. Az országos szervezet díjszabványát kihirdeti és a gyógyítást keresők önkéntes jelentkezése ennek alapján történik.

8. Az országos szervezet közigazgatási kerületek szerint decentralisált, fórumait a kerületek közigazgatási hivatalai képezik, melyek úgy a díjszabások, mint a nyilvántartások megállapításában és teljesítésében a belügyminisztérium hatásköre alá tartoznak. A díjszabvány ártételei egyes kerületenként különfélék is lehetnek, azonban a belügyminiszter gondoskodik, hogy azok lehetőleg homogének legyenek; azonkívül arról, hogy kisebb községekben a községi és körorvosok megállapított díjainál alacsonyabb nem, legfeljebb magasabb legyen az országos szervezet árszabványa. *(Jegyzet* A községi és körorvosok megállapított díjainon kívül fixfizetésben és természetben adott jutalékokban is részesülnek, a segélytkereső betegek pedig, ha csak nem hivatalos szegények, a megállapított díjakat a nyújtott orvosi segélyért fizetni kötelesek. A községek által adott fizetés és természetben való jutalék, mint szegénybetegsegély fogandó fel, a községi orvos által követelhető megállapított díjak pedig

a relatív szegények olcsóbb fizetési tételeinek felelnek meg, melyek a községi orvosnak szerződészerűen biztosított minimumot képviselnek. Látjuk ezekből, hogy a községekben ugyanazon vagyoni osztály kétféle gyógysegélyt is vehet igénybe, a szerződéses díjakat felszámító községi orvost és az állami szervezetbe önként résztvevő orvost. Ott, ahol egy községnek, vagy körnek csak egy orvosa van és így a beteg nem választhat bizalma szerint orvost, helyes, hogy az orvos szerződészerűen legyen kötelezve a relatív szegények által elbíráható olcsó díjtételekre, ott azonban ahol több az orvos, szabad concurrentia állhat be, melyet eldönteni a beteg bizalma hivatott. Ha pedig a községi szerződéses díjknál magasabb az országos szervezet díjszabványa, akkor önként létesül a díjak egy graduatiója, melyben vagyoni állapota vagy bizalma szerint szabadon választhat a beteg. A választási szabadság még nagyobb, ha az illető községi vagy körorvos egyúttal az országos szervezetbe is jelentkezett. Az országos szervezet drágább díjszabását a betegnek kárpótolja az ily módon elérhető százalékos kedvezmény a gyógyszereknél, míg a hivatalos községi orvossá utalt beteg nem részesül politikai kedvezményben.)

9. Az országos szervezet kerületi irodáinak kötelessége a következő:

a) A kerület vagyoni viszonyait véve tekintetbe a relatív szegények díj szabványára nézve propositiót tesz a belügyminiszternek, ki ezen propositiót tekintetbe véve rendeletileg állapítja meg a díjszabványt egy bizonyos időre (3—5 év.)

b) A kerületi iroda a rendeletileg megállapított díjszabványt (beleértve a kórház, gyógytár stb. kedvezmények perzentkulcsát is) nyilvánosan kihirdeti, és az annak alapján jelentkezőket, úgy gyógysegélyt keresőket, mint nyújtókat regisztrálja. A kihirdetés évenként akár változott a díjszabvány, akár nem megismétlendő és pedig minden esetben egy terminus kitűzésével, mely a registerek lezárásának idejét jelenti.

c) A kihirdetett határidő elteltével úgy a gyógyítást kereső mint nyújtó jelentkezők névjegyzéke nyomtatásban sokszorosítandó és közlendő az összes mindkét rendbeli jelentkezőkkel.

d) A kerületi iroda az összes gyógyítást kereső önként jelentkezőknek certifikátumot ad, melynek felmutatására a segélynyújtásra önként jelentkezők kötelesek a kihirdetett árszabvány szerint segélyt nyújtani.

e) A kerületi iroda a gyógyítást keresőknek a certifica-

tumon és a segélyadók nyilvántartó jegyzékén kívül az összes többi kerületek megállapított díjszabványának kimutatását is közli; az egyes kerületi irodák e célból való contactusát pedig a belügyminisztérium közvetíti, illetőleg az közli mindegyik irodával az összes kerületek díj szabványait. Minden egyes kerületi iroda könnyen hozzáférhető helyen a saját kerületéből jelentkezett segély adók név- és címjegyzékét kifüggeszteni tartozik.

10. A jelentkezett segélykeresők nevükre kiállított certificatumaik felmutatására az országos szervezet bármily segélyadójának segélyét illetőleg gyógyszerközeit követelhetik, azonban ha oly kerületben keresnek segélyt, melynek díjszabványa magasabb, úgy azt kötelesek megfizetni, míg, ha alacsonyabb, úgy rájuk nézve saját kerületük magasabb díjszabványa kötelező. Ezért minden certifikatumon az illető kerület díjszabványa is feltüntetendő.

11. Úgy a segélykeresők, mint a segélyadók önként jelentkezése egész éven át történhetik, csupán a nyilvántartás az, ami évenként csak egyszer lesz megszerkesztve, és az illetékes helyekkel közölve, azonban a jelentkező segélykeresők mindég azonnal megkapják certifikatumaikat, mely őket a nyilvántartottakkal egyforma jogokban részesíti.

12. A segélynyújtók a segélykeresőktől a díjszabvány megállapításaihoz képest készpénzfizetést követelhetnek és annak megtagadása esetén bírói úton sommás kielégítési végrehajtást kérhetnek, azonban a fizetési kötelezettségekre nézve bárminő kedvezményt is adhatnak a segélykeresőknek, akár a fizetés módozataira, akár az összeg nagyságára nézve.

13. Azon esetben, ha a segélykereső kötelezettségeinek eleget nem tesz, de azok rajta be sem hajthatók, úgy a község tartozik a segélyadó követelését azon határig kiegyenlíteni, mint a mennyit ugyanott a községi orvos szerződéses alapon követelhet; kivételt képez ezen rendelkezés alól azon eset, midőn ugyanazon kerületben jelentkezett beteg és orvos áll egymással szemben, és mikor az utóbbi egyúttal szerződéses községi vagy körorvos is. Idegen kerületekben segélyt igénybevevő betegek be nem hajtható tartozásait mindég az illetőségi község tartozik a fent körülírt határokig megtéríteni. Ha a község fizetéseképtelen, úgy ily irányú tartozásait a belügyminisztérium tartozik megfizetni.

14. Az országos szervezet administratív költségeit egészben az állam viseli minden visszatérítési jog nélkül a jelentkezetekkel szemben.

A gyakorlatban ezen szervezet a segélykeresők teljes választási szabadságát biztosítaná, nemcsak saját kerületükben, de azon kívül is, legfeljebb utóbbi esetben kénytelenek volnának a kerületi iroda kifüggesztett jegyzékéből tájékozódni a segélynyújtók felől, hogy kik azok, és hol találhatóak. Ezen reform keresztülvitelével a segélynyújtókat csak látszólagos veszteség érné az eddigi viszonyokhoz képest. Először is felszabadulna azon tekintélyes beteglétszám, mely eddig a különféle betegsegélyző egyletek tagját képezte, és pedig fizetne gyógyításért többet, mint az egyletekben. Igaz, hogy az eddigi egyleti betegek gyógykezelése ily módon nagyobb áldozatukba kerülne, de szintén csak látszólag. Először is rámutattunk arra, hogy az egyletek nem voltak képesek az egészségvédelem követelményének megfelelni és ezen tehetetlenségükkel szemben a legminimálisabb tagdíjak is magasak voltak; másrészt tekintetbe veendő, hogy az egyleti tag díjait fizette akár beteg volt, akár nem, és így elesett azon lehetőségtől, hogy egészséges korában a betegség nehéz napjaira valamint megtakarítson. Veszteségnek látszik a segélynyújtókra nézve az is, hogy az országos szervezetbe mindenki önként jelentkezhetik. Erre azt lehet megjegyezni, hogy eddig is bárki tudott oly egyletet találni, mely tagjai sorába felvette, legfeljebb osztálykényszer állott fenn, mert szakegyletek is voltak egyfoglalkozásúak részére, úgy hogy pl. a nyomdász nem léphetett a bőrmunkások betegsegítő egyletbe stb. Ezen facultativ szabadság azonban fájdalom sokszor illusorius volt, épen azon esetekben, ahol az egylet a legszükségesebb támasz lehetett volna, ahol egy chronicus, gyógyíthatlan, de folytonos kezelésre szoruló beteg jelentkezett valamely egyletbe, az sokszor elutasított; sőt gyakori volt azon eset, hogy oly egyleti tagok, akik hasonló baj miatt az egyletnek folytonos segélyt vették igénybe, önhatalmúlag tagsági jogaiktól fosztattak vagy épen a tagok sorából tömhettek.

Azon érintkezési pontok által, melyek az országos szervezet működése és a díjtalan szegénygyógyítás között egyrészt, másrészt a községi és körorvosok megállapított minimalis díjszámítása között contempláltatott, ki volna zárva azon lehetőség, hogy olyanok is tartósan igénybe vegyék a szervezet segélyét, akik a gyógyítás terheit ily olcsóbb alakban sem fedezhetik, mert csakhamar a község kerülne azon helyzetbe, hogy a mulasztott költségeket fedezze, mely saját hatáskörében meggyőződést szerezne arról, vajjon a fizetéseképtelenség tényleg fennáll-e,

mely esetben a beteg gyógykezelése amúgy is a község terhét képezné, ha pedig a fizetéseképtelenség nem valóságos, úgy az esedékes költségek behajtásáról gondoskodhatnék. A községek védelmére, nehogy egy-egy beteg elmulasztott díjainak kiegyenlítése túlságos költségébe ne kerülhessen, a reform vázlat 15-ik pontjának felvehető volna, hogy

15. a község visszatérítési kötelezettsége nem terjedhet túl egyhavi kezelés díjánál és egyáltalán nem terjedhet túl egy bizonyos megállapított összegnél.

Ezen a községeket védő pont a segélynyújtókat figyelmeztetné, nehogy intentiojukon túlmenjenek a hitelezésben, és hogy ha adott esetben nem akarnak önkéntes humanismusból működni, úgy ne engedjék követeléseiket oly összegre növekedni — mely ha a beteg fizetéseképtelen — nekik sehonnan sem térülne meg.

16. A tervezetben a segélykereső községe alatt mindég az értendő, a hol az országos szervezet irodájába jelentkezett, míg a be nem hajtható díjak visszatérítése azon községet terheli a mely az illetékességi törvény alapján a segélykereső illetőségi helyének tekintendő.

Az egész tervezet elsősorban a városokra volt tekintettel, a melyek az országos szervezet tulajdonképeni működési terét képezik, illetőleg a melyekben a relatív szegények egészségügye elsősorban kivan reformot. A kisebb községekben a közs.- és körorvos intézménye egyrészt eléggé fedi a szükségleteket, másrészt a segélynyújtók kis száma (egy orvos, egy patika 5—6 községre) a közvetlen körben meglehetősen illusoriussá teszik az önkéntes jelentkezést. Ezzel szemben látjuk, hogy a szervezet országos kölcsönösségben állván, a kis községek lakóit azon helyzetbe hozza, hogy az egész ország önkéntes gyógyfactorait igénybe vehessék, tehát, hogy ugyanazon szervezet, mely szűk körökben vagy felesleges, vagy tehetetlen, ha gyógysegélyért felutaznak valamely nagyobb városba, egyszerre kiterjeszthesse rájuk áldásait.

Ezen tervet a részletes megvitatás alapjául szolgáló vázlatnak és nem kész reformtervnek akarom tekinteni.

Dr. Hajós Lajos.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Vázsonyi megválasztása.

Történelmi szempontból nézve a dolgokat, ez a választási campagne egyedüli eseménye. A történelemfejlesztő elem mindenha új érdekkörök, új világfelfogások, új eszmények betolulása volt a viszonyok régi rendjébe. A Vázsonyi megválasztása az első jel ebben az irányban. Az idők jele. A fennálló pártok között országos küzdelmekről szó sem lehet. A 48-as párt elveinek közjogi része már utópia maga előtt a párt előtt is. A többi pártprogramok az uralmon levő körök közötti tusakodás jellegével bírnak. A Lassalle-i mondas nagyon ráillik állapotainkra. Arról van szó, hogy az uralkodó társadalom melyik osztályának teljék felesleges pezsgőre. S minthogy az emelkedettebb gondolkozásúakra nagyon közönyös, hogy a nemzeti, az országos vagy a lipótvárosi casino pezsgőmérlege-e a kedvezőbb: a műveltek kicsiny tábora nagy egykedvűséggel nézte e harcokat, legfeljebb annyival vonzódva jobban az ú. n. régibb szabadelvű irányhoz, mert még ez az erősen compromittált áramlat is közszempontokból előnyösebb, mint a néppárt és a «szabadelvű» agráriusok hitvallása, mely lényegileg semmi egyéb, mint törekvés megmenteni azt, a mi a rendi Magyarországból még megmenthető.

A mit erre mifelénk szociális politikának neveznek, az olyan torzkép, melynek láttára az európai mintákhoz szokott szem nem tudja, sírjon-e vagy nevensen. Csak a minap is a félhivatalos sajtó hozsannával fogadott egy miniszteri rendelkezést, mely kimondotta, hogy tizennégy éven aluli gyermeket napi nyolcz óránál, tizenhat éven alulit napi tíz óránál tovább dolgoztatni nem szabad s hogy a munkást több munkára nem szabad alkalmazni, mint a mennyit munkaereje megbír. — Ha azt hiszik, hogy tréfálok, csak tessék kikeresni a lapokban. Olyasmi volt a czíme, hogy a *miniszter a munkásokért*.

A ki szociális törvényeinket figyelemmel kíséri, ugyanezt az áldásos gondoskodást találhatja fenn mindegyikben. A jövő szociális társadalma ezt a törvényhozást hypnotizáló törvényhozásnak fogja nevezni és alapja az az erkölcsi magaslat, mely a lovat is kifogja az összeroskadás előtt.

Az a hadjárat, melyet corruptio-irtásnak neveztek el, egy külön tanulmányt is megérdemelne. Carlyle-i toll kellene hozzá,

hogy kellőképpen megrajzolja, mint simultak el az erkölcsi felháborodás hullámai abban a mértékben, a melyben a parlamentnek azok a pártjai is, melyek eddig a sokat emlegetett húsos-fazekaktól el voltak zárva, ezekhez a bűzös és megvetett csemegékhez eljutottak.

És hogy ez megtörtént, kedves béke derült szelleme állott be. Férfiakat, kik egy féléleten át egymás életére törtek, a barátság mámorában láttunk összeölelkezni. Hogy szeretik ezek a derék férfiak egymást!

Nem hallunk többé corruptióról beszélni, bár sűrűn neveznek ki főispánokat, kik a jegyzői vizsgán megbuktak volna; a jobb társasághoz tartozó ügyvédek akadálytalanul folytatják virágzó informáló praxisukat; álláshoz a baktértől az államtitkárságig protectio nélkül alig jut az ember; szürke középszerűségeket habitálnak az egyetem egyik karán és a fiatal nemzedék elismert képességeit visszautasítják — — köteteket lehetne az ilyesfélével betölteni.

Minduntalan *carrière*-ek tűnnek fel, melyek a bölcs *Pope* mondását juttatják eszünkbe: «The rascal who has lost his revenues will become a patriot». (A gazember, ki jövedelmeit elvesztette, hazafinak szokott felcsapni.)

De hála Istennek nincs corruptio. És az emberek békében élnek és szeretik egymást.

A parlament minden pártja találkozik a casinói világnézet közösségében. Vasalt nadrágot viselnek, a hazát puffogó közhelyekben imádják és a becsületöket a párbaj védi.

Ilyen viszonyok között jutott be Vázsonyi a házba. Vajjon lesz-e annyi ereje, hogy a különböző pártok nemesebb gondolkozású embereivel valami tisztulást hozzon be ebbe a füllesztő légkörbe? Lesz-e ereje hozzá, hogy e nemzet millióinak, kik nehéz munkában, egyetlen frázis nélkül élnek és halnak a hazáért, a szemeit felnyissa? Lesz-e ereje, hogy megmutassa a mi pusztuló népünknek, kik a barátai és kik az ellenségei? Lesz-e ereje, hogy olykor egymaga szembeszálljon a kölcsönös biztosítási szövetség táborával?

Nagy munka volna, nehéz munka volna !

Ész, akarat és jelleme kell hozzá.

Mindhárom megvan Vázsonyiban és mi hiszszük, hogy nem fogja magát prostituálni engedni.

Ha a rettenetes ellenáram néha megdöbbené, ne feledje el a nagy *Morris* szavait:

«Hát nem hallottátok, hogy történt minden nagy dolog ezen a világon? Először néhány ember észreveszi, azután a legtöbb ember megveti s végül mindenki követi. És az ügy nyerve van.»

A művészet eredete.

The Origins of Art. A psychological & sociological inquiry. By Yrjö Hirn. London Macmillan & Co. 1900.

A helsingforsi egyetem docense Yrjö Hirn igen érdekes és figyelemreméltó könyvére büszke lehet a kis finn nemzet. A könyv elejétől végig a modern tudomány magaslatán áll és a feldolgozott irodalom rendkívüli gazdagsága arról tanúskodik, hogy Finnország a képzelhető legteljesebb segédforrásokkal látja el a tudomány terén dolgozó fiait, képesekké tévén őket egészen egyenlő chance-ok mellett folytatni a szellemi tornát a nyugattal.

Rokonaink a messze északon bizonyára bölcsebb utakon keresik a nemzeti geniust, mint mi. Bizonyára, ha akadna ott ember ki az idegen eszméktől, irodalomtól, tudománytól való elszigetelés mellett bömbölné, nem igen gazdagodhatnék meg belőle, hanem ugyancsak elpáholnák a nemzeti tóga alatt rejtőző kalmártestet. Mert a mi tudományos viszonyaink mellett ilyen könyv nem láthat napvilágot. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy ez a munka valami rendkívüli szellemi megnyilatkozás, csak azt, hogy honi állapotaink, jelesen könyvtárviszonyaink mellett — ha valaki nem gazdag — ilyen rendszeresen kiépített, a modern gondolkozás csaknem minden eredményét felölelő munkát létre nem hozhat. És állítjuk, hogy az előttünk fekvő munkánál mélyebb, eredetibb, genialisabb könyvet magyar szerzőtől olvastunk néhányat, (semmiesetre sem többet, mint a mennyit öt újjamon megszámlalhatok) de egyet sem, mely az irodalom hasonló gondos használásával lenne kidolgozva.

Ezen kis nemzeti tanulság után lássuk magát a könyvet.

A művészeti jelenségeknek a természettudományi világnézetből való szemlélete már több igen érdekes munkával ajándékozta meg a tudományt. A Spencer, Darwin, Allen, Sully, Guyau, Marshall, Groos, Grosse stb. Írásai megnyitották azt az utat, mely alkalmas arra, hogy fényt hintsen a társadalom művészeti jelenségeinek rejtelmes terére, melyen súlyosan nehezedett a metafizikai és transcendentalis gondolkozás a tiszta fogalmakat elsorvasztó clair-obscure-je.

A *Hirn* könyve is ezen a csapáson halad és kétségtelen, hogy derék és hasznos munkát végzett, ha alapfelfogását szerencsésnek nem tartjuk is.

A probléma megállapításán kezdi. Szerző csak a fejlődöttebb művészeti jelenségekre nézve fogadja el azok »önczélúságát« (egy fogalom, melyet sokféleképen lehet értelmezni s a mely szerintünk egyéb más tevékenységekben is föllelhető), míg a művészeti élet legkezdetlegesebb nyilvánulásait illetőleg azon nézet felé hajlik, hogy azok eredetileg nem aesthetikai, hanem hasznossági, mágikus, vagy vallási célú szolgáltak, úgy hogy azok csak a fejlődés folyamán lettek önczélúakká, helyesebben aesthetikai jellegűekké. »... A legújabb néprajzi vizsgálódások meggyőzően kimutatták, hogy nemcsak nehéz, de teljesen lehetetlen az aesthetikai függetlenség kritériumát

a vad és barbár törzsek alkotásaira alkalmazni«. (9.) Ez szerintünk a művészeti jelenségek eredetére nézve a legfontosabb kérdés. Létezik-e a legkorábbi adatok között tisztán esztetikai jellegű? Igen vagy nem? Nem helyeselhetjük azért tehát, hogy a szerző épen ebben a kérdésben habozik és ingadozik. A fenti nyilatkozat mellett található olyan is, mely épen nem hangzik ilyen határozottan.

Szerintünk a legprimitívebb viszonyok mellett is számos művészeti jelenség *tisztán esztetikai* jellege kétségtelen. (Zene, táncz, dal mindenesetre ilyen, de a költészet és a képzőművészetek nem egy alkotása is határozottan ilyen jellegűnek látszik.)

Ezt a kérdést az eredet dolgában egyelőre tüzetesebben meg nem vizsgálva, a problémát így állítja fel. »Hogy van az, hogy az emberiség oda jutott el, hogy annyi energiát és buzgalmat áldozzon fel egy tevékenységnek, mely csaknem teljesen híján lehet minden hasznossági célznak...« (15.)

A feleletet először teljesen elvont pszichológiai alapon keresi, mert »a művészet történeti tanulmányozása mutatja, hogy a sajátképeni művészeti tevékenység sohasem magyarázható meg concret művek vizsgálata útján, miként azokat a valóságban találjuk. Valahányszor a művészettel, mint öncélúval foglalkozunk, az elméleti abstractio ellenállhatatlan erővel kényszeríti reánk magát«. (15.)

Mintha a módszer ezen ellentéte nagyon is merev volna!

Vizsgálatát a művészet inger (art-impulse) tanulmányozásával kezdi, mely a művészt »tisztá« művészi alkotásokra vezeti. Az ennek magyarázatául ajánlott teoriák közül egyiket sem tartja megfelelőnek, bár elismeri, hogy *Groos* ösztön-elméletét nélkülözni ő sem tudja. — Szerinte a művészet bizonyos szempontból játéknak nevezhető ugyan, *de több, mint játék*. A művészetben valami fennmarad, valami túléli a tevékenységet. A játékelmélet szerinte az alkotás művészi elemeit (szépség, rythmus) sem képes megmagyarázni. Ennélfogva a művészeti tevékenységet a lelki élet valamely más alapvető funkciójával kell összeköttetésbe hozni. Ezt a funkciót az érzelmi kifejezés tevékenységeiben találja fel. Kimutatni, hogy a művészeti tevékenység végoka az érzelmek levezetésében áll: képezi a könyv »elvont lélektani« részének fő feladatát.

Lehmann és Féré vizsgálódásai alapján megállapítja, hogy a kellemetes, örömdetes idegállapotok az organismus növekedő tevékenységével vannak összekötve. Nagyban és egészben a szervezeti működés emelkedése örömet okoz, akadályozottsága pedig fájdalmat. Azonban nincs absolut mérték arra, hogy mily külső behatás vezet a szervezet működésének emelésére. Ugyanaz a külső behatás egyik egyénben örömet, a másikban fájdalmat idéz elő, sőt egy és ugyanazon személynél is (pl. egészségi állapota szerint) ellenkező eredményt hozhat létre. Az inger nagysága és az illető szervnek rendelkezésére álló energiamennyiség közötti szerencsés viszony az örömdetés oka. Ez *Marshall* vizsgálódásainak főeredménye, melyet szerzőnk is elfogad. E szerint (*Marshall* definitiója) örömet érezünk valahányszor a felhalmozott energiamennyiség fölöslege az inger reactiójaként levezetetik; fájdalmat valahányszor egy inger reactiója nagyobb energia-

mennyiséget követel, mint a mennyit a szerv nyújtani képes. A fájdalomnak csak egy kifejezője van: a szervezet akadályozottsága. A fájdalomknál gyakran mutatkozó heves motorikus kitörések nem a fájdalom kifejezői, hanem a fájdalmat legyőzni hivatott kiváltásai az »életet fentartó irányzatnak.«

A legegyszerűbb emotionalis állapotok vizsgálata szerzőt arra az eredményre vezeti, hogy »az az életet fentartó irányzat, mely az Orom érzése alatt olyan mozgásokra vezet minket, melyek ezt az érzetet erősítik és ezt az öntudat előtt világosabbá teszik, a fájdalomban arra hajt, hogy a heves mozgási kiváltásokban megkönnyebülést és szabadulást keressünk (42.)

A bonyolultabb emotionalis állapotok vizsgálata azonos eredményekre vezet. Itt is szigorú megkülönböztetést kell tenni oly mozgási kiváltások között, melyek a fájdalom enyhítésére vezetnek, és olyanok között, melyek az öröm fokozására irányulnak. *James*-el szemben sikeresen mutatja ki, hogy a bánatot a zokogás nem növeli, hanem éppen csökkenti, épúgy mint a többi fájdalmas motioknál a mozgási kiváltás a fájdalom könnyítésére vezet.

»Ez a körülmény magyarázza meg, hogy kifejezés a kifejezés kedvéért miért foglal el, mint egy az életet fentartó princípium, olyan nevezetes helyet az ember életében.« (54.)

Az öröm és a fájdalom vizsgálata nem volna teljes azon tünemények figyelembevételével, melyet a »fájdalom élvezetének« szokás nevezni. Életben és művészetben egyaránt gyakran fájdalomnak önkényt alávetjük magunkat, mert azokban élvezetet találunk. Mi ennek a tüneménynek az oka? Szerző arra az eredményre jut, hogy ez az élvezet némely esetben a múlt fájdalmat követő fokozottabb élettevékenységben, az »élet egy meggazdagodott érzésében« áll, mely alkalmas arra, hogy a jelentkező tompultsági érzéseket elűzze, míg más esetekben, éppen ellenkezőleg, a fájdalom csökkentésében s az érzékek elzsisbasztásában. Adott esetben néha nehéz meghatározni, hogy a fájdalom élvezete által mi czéloztatik? Némely vad törzseknél az orgiaszerű önkínzás alapját a fokozott életézés utáni vágy képezi, míg számos eset hozható fel annak igazolására, hogy a fájdalmat előidéző az által egy más fájdalom kínzó érzésétől akar szabadulni. Az öröm és fájdalom lélektanának vizsgálata, így szerzőt arra a kétségtelen helyes eredményre vezeti, hogy létezik egy általános állati tendentia minden öröm fokozására és minden fájdalom enyhítésére. De a lelki életnek az előbbi fejezetekben megfigyelt nyilvánulásai között nincs egy sem, mely közvetlenül a művészeti tevékenységhez vezetne. Az indulatok közvetlen vagy másodlagos nyilvánulásai nem nyújtanak semmi felvilágosítást a művészeti tevékenység természetére nézve. Ennélfogva a művészeti tevékenységet a szervezet ezen alaptendenciájából, »ingeréből« levezetni csak akkor lehet, ha bebizonyítható, hogy »a művészet alkalmasabb, mint bármely más szellemi tehetség azon szükségletek szolgálatára és kielégítésére, melyek ezen ingerből fakadnak, midőn az legtisztább formájában jelentkeznek.« (73.)

Ez tényleg szerző alap-hypothesis-e és ezt bebizonyíthatónak véli,

ha az indulati jelenségek socialis oldalát vesszük szemügyre. »Mert a művészet legbensőbb lényegében társas tevékenység.« Az utánzás törvényére megy vissza. Ugy találja, hogy az aesthetikai jelenségek csakis az »általános utánzási tendentia« alapján érthetők meg, abban a legszélesebb felfogásban, melyet némely modern psychologus annak tulajdonít, mely az utánzásban az összes társadalmi jelenségeknek is az alapját találja. Az utánzás elősegíti az érzelmek és indulatok elterjedését az emberek között. Egy érzés az egyesről az egész társas körre kiterjed az által, hogy a vele rokonszenvezők az egyén indulati kifejezésének mozgásait utánozzák, mi által az eredeti érzés intenzitása emelkedik. Már az állatvilágban számos példa mutatja, hogy bizonyos állatok tömeges összejövetelben kölcsönösen fejezik ki a bennük kitörni vágyó szenvedélyt, mi által az egyesben az öröm fokoztatik, vagy a fájdalom enyhülése elmozdítottatik. »Az emberben a társas kifejezés utáni azonos vágyódásnak eredményeként az örvendező vagy búsuló összejöveteleket találjuk, melyek minden törzsben és a fejlődés minden fokán feltalálhatók. És ugyanezen alapvető inger még magasabb fejlődési fokán az emberben a művészeti tevékenység jelentkezik.« Az ösztönszerű vágyódás a rokonszenvezők visszahatása után, öntudatos törekvéssé fejlődik. »A műalkotás, mint a leghatékonyabb eszköz jelentkezik, mely által az egyén képes a rokonszenvezők mind szélesebb és szélesebb köreiben egy indulati állapotot létesíteni, mely hasonló ahhoz, melynek uralma alatt ő maga áll.« (85.)

Ezek után elméletének megfelelően »a történelmi sor« kérdésének teljes mellőzésével tisztán abstract okoskodással a művészeti alakzatok levezetéséhez fog. A rythmusban, a gymnastikai táncban és a geometrikai ornamentikában találja fel a »logikailag« legkorábbi művészeteket, melyek a legáltalánosabb érzelmi állapotok levezetői. A táncz dramatikus formái sem kevésbé kezdetlegesek. Elméletileg legkésőbbi művészeti forma az, mely »objectiv eseményeket vagy dolgokat állít elénk vagy beszél el, melyek által egy az alkotó művészával hasonló érzés ébreszthető fel hallgatóságában.« »Bármily complexek (a művészet) nyilatkozásai, törekvésük mindig egy elhatalmasodott érzésnek hű feleletet biztosítani.«

Ezekből a csirákból no fel a művészet fája. A rendkívüli idegbeli feszültség »egy csaknem reflexszerű kiömléséből mindjobban megfontolt művészeti alkotássá lesz, mely tudatában van céljának ép úgy, mint az annak elérésére szolgáló eszközöknek.« (102.) És éppen ez által alkalmasabb eszközzé lesz minden egyéb más kifejező tevékenységnél az indulati nyomás megkönnyítésére, annál jobban, mentői inkább nyer tért a művészeti alkotásokban a formai elem és az öntudatos figyelem.

Ezen lélektani alapok lerakása után az aesthetikai irodalommal akarja bizonyítani, hogy az ő emotionalis theoriája alkalmasabb a művészet szabályainak megértésére és levezetésére, mint Hegel, Taine, Goethe, Ruskin intellectualis jellegű elméletei. A lélektani rész befejezéseként a várható ellenvetéseket czáfolja. Művének alapgondolatát itt ezen markáns tételben foglalja össze. »A művészet

Phidiasnak formában kifejezett érzelem volt. Titiannak színben kifejezett érzelem; Corotnak fényben kifejezett érzelem. (139.)

Ezek nagy vonásokban szerző »elvon, lélektani« kutatásainak eredményei. A rövid vázlatból talán nem tűnik ki, hogy az író milyen nagy összefoglaló munkát végzett s mennyi finomságot és éleselméjűséget fejtett ki. Sem terünk, sem időnk nincs az ismeretett álláspont tüzetesebb bírálatába bocsátkozni, csak egy pár szempontot akarunk kiemelni, melyek miatt alapfelfogását nem fogadhatjuk el.

Szerző elmélete az esztetikai érdeknélküliség dogmáján épül fel, úgyszólván ehhez keresett lélektani fundamentumot. A történelmi fejlődés adatait szántszándékkal ép azért kizárta a »tisztán elvon« okoskodásból. Eljárása a moralistához volna hasonlatos, ki az erkölcsi érzés érdeknélkülisége elméletéhez keresne — a tények kizárásával — lélektani basist.

Elmélete e mellett mesterségesen válaszfalat emel az ember és az állatvilág közé. A művészeti tevékenységét a művészeti impulsusból folyó *sui generis* dolognak tekinti, ami annál különösebb egy írónál, ki a játékosztón alapján áll, sőt elismeri, hogy *Groos* professor képes volt kimutatni, hogy az összes művészeti alakzatok már a magasabb rendű állatok játékszerű tevékenységeiben kimutathatók.

Nem szerencsés véleményünk szerint a művészet érzelmi oldalának olyan merev kiemelése sem, mint azt Hirn teszi. A mi véleményünk szerint gondolat és érzés nem két elszigetelt dolog, hanem két egymástól el nem választható működése organismusunknak. Nincs érzéstől teljesen ment gondolat ép oly kevéssé, mint minden gondolati elemtől ment érzés. Ép ezért szerintünk nyilvánvaló, hogy a művészetekben az érzelmi elemek mellett intellectualisak is szerepelnek. Ennélfogva Hirn elméletében az abszolút esztetika felé törekvés egy legújabb kísérletét látjuk, mely tényleg megfelel korunk művészeti élete egy domináns áramlatának. Az esztetikai elméletek mindenha a kor művészetéből törvényeket csináltak. A Hirn elmélete az utolsó évtizedek impressionalismusának és symbolismusának felel meg.

Azt gondolni, hogy pl. a primitív ember állatképei, testének ékítményei, vadász vagy halász némajátékai, az indulatok kifejezései: ép oly kevéssé látszik megengedhetőnek, mint a modern művészet alkotásait, mondjuk a Turner tájképeit, az Anatole France regényeit, a Lenbach portrait-it par excellence az érzelmek megnyilatkozásának mondani. A megfigyelés, a leírás, a bölcselkedés ép úgy eleme lehet az esztetikai hatásnak, mint a sajátképeni érzelmek kifejezése.

Szerintünk az emberi léleknek minden képessége és működése helyet követel az esztetikai alkotások világában is. Magának az energiátöbbletnek vagy a játékosztónnek helyes felfogása is csak erre az eredményre vezethet.

Magának Hímnak figyelmét sem kerülte el ezen ellenvetések némelyike. Könyvének második része nem egyéb, mint a művészet kezdeteinek a tényekben való kutatása. Elismeri, hogy elmélete csak

a lelki ingert magyarázza meg, melyből a művészeti tevékenység fakad, valamint annak aesthetikai sajátosságait, de kényszerítve vagyunk másutt keresni ama concret technikai közeg keletkezését és fejlődését, melyet felhasznál céljai elérésében.

Készséggel elismeri a játékostön »megmérhetetlen fontosságát«. Sőt tovább megy: Meglehet, hogy az emberek drámákat komponáltak, képeket festettek, költeményeket csináltak játék kedvéért, vagy a vágyból, hogy tessenek, vagy az utánzás veleszületett hajlamából. (145.) Íme egyszerre a művészeti tevékenység három új rugóját is elfogadja, ami az érzelmi levezetés elméletét fölöslegessé látszik tenni, annál is inkább, mert — mint említettük — a játék fogalma az életműködés minden ágát, így az érzelmit is magában kell, hogy foglalja.

Ő maga könyve második részét azon *nem* aesthetikai tényezők vizsgálatának mondja, melyek »a különböző művészeti formák keletkezését és fejlődését előmozdították«.

Művészet és tudósítás, történelmi művészet, állati tetszelgés, művészet és nemi kiválasztás, az önékítés kezdetei, erotikus művészet, művészet és munka, művészet és háború, művészet és mágia ez. fejezetekben rendkívül sok az érdekes és új adat, helyes megfigyelés és suggestiv következtetés.

Kiemeljük különösen azon érdekes fejtegetéseit, melyekben a történelmi művészet kifejlődését a harczos törzsekkel hozza összeköttetésbe, továbbá azokat, a hol a harczos és a békés törzsek művészetét tanulságosan szembeállítja, valamint annak a törvényszerűségnek a meggyőző kifejtését, mely az erotikus művészet és a törzsi degeneratio között mutatkozik.

Nagyon sikerűiteknek tartjuk azokat a fejezeteket is, melyekben a művészetek eredetének Darwin-i elméletét bonczolja, következtetéseit nagyban és egészben elfogadjuk, de kellemetlenül érintett az a felette dogmatikus álláspont, melyből a szép jelenségeit nézi. Én azt hiszem Darwin sohasem gondolta, hogy a nőstény madár öntudatos aesthetikai ítélkezést végez, de jól gondolta, hogy az bizonyos hímekben több tetszést találhat, mint másokban, gyönyörűséget azok hangjában, tollában, tánczában. Ez a gyönyörködtető hatás kétségtelenül rokon, sőt lényegileg azonos természetű azzal, amit emberi nyelven szépnek nevezünk.

Persze, ha valaki (mint Hirn teszi) a szép kritériumát a német aesthetika meghatározásaiban keresi, a nőstény madárban nélkülözni fogja a szépézés azokat az elemeit, melyeket — mondjuk — Lotze alapfontosságúaknak tart és ezeket a jelenségeket a széptől el kell választania és pusztán az érzések kellemes izgatásának minősítenie. De mikor ezt teszi, elfeledi, hogy ez alapon embertársai 99%-ának aesthetikai életét tagadja meg, mert pl. a paraszt lányka aesthetikai élvezetköre végtelenül közelebb áll a madárhoz, mint az érdeknélküliség vagy a »bewusste Selbsttäuschung« finoman analýsáló uraiéhoz.

Különben a Darwin-féle tan semmiesetre sem lehet a szépézés utolsó ténye, ha hatását a művészeti fejlődésére el is ismerjük. A

nemi selectio tana szerint, a nőstény azokat a hímeket favorizálja, melyeknek hangjában és színében nagyobb gyönyörűséget talál. De honnan ez a gyönyörködés bizonyos színekben és hangokban? Ez az esztetikai jelenségek legelemibb ténye. Ha erre a kérdésre nem adtunk feleletet, a problémát csak kitoltuk, de meg nem oldottuk.

Igaz ez nem annyira a művészeti tevékenység, mint inkább a szép kérdése.

De a kettő azt hisszük összefonódik.

Hírn ezt a problémát nem veti fel.

Nem hagyhatjuk végül megemlítés nélkül, hogy ez az igen tanulságos és adatokban rendkívül gazdag második rész minket csak megerősített abban a véleményünkben, hogy a művészeti tevékenység — *nem a szépítéletek* — a fejlődés minden fokán az élet egyéb helytelenül u. n. nem öncélú, valójában más szükségleteket kielégítő tevékenységeitől bizton elválasztható, talán nem kevesebb biztossággal, mint jelenleg.

A szép és becses könyvet azzal a meggyőződéssel tettük le, hogy azt a jövőben a művészeti jelenségek kutatója nem fogja nélkülözhetni.

Dr. Jászi Oszkár.

Örökjogi kérdések.

Az öröklési jog kérdései. Írta Dr. Baross János. Budapest, 1901. Kilián Frigyes bizománya. Ára 2 korona.

Egy újabb tanulmányával jelent meg szerző a nagy közönség ítélete előtt, tárgyalván az öröklési jognak néhány főbb kérdését. A könyvnek egyes fejezetei cikkek alakjában már megjelentek a Magyar Gazdák Szemléjében. Ezen megjelenési forrás megnevezésével egyszersmind jeleztük is azon szempontot, az agráristák szempontját, a melyből kiindulva vette szerző bonczkése alá örökjogunk egyes kérdéseit. Ha nem is menthetjük fel szerzőt teljesen az elfogultság és conservativizmus vádjá alól, a magyar magánjog jövőbeli fejlesztése szempontjából csakis örvendetes jelenség, hogy találkoznak egyesek, kik a magyar magánjognak egyes fontosabb ágát, mint a jelen esetben is az öröklési jogot, más-más — itt agrárius szempontból — vették bírálat alá.

Szerző első sorban is a törvényi öröklést veszi tárgyalás alá még pedig úgy a szerzett, mint az öröklött vagyonban; majd a végrendelet szerinti és elleni öröklésről szól. Azután kitér a törzsörökös rendszerre, míg befejezéskepen hagyja a tanulmány legértékesebb és legkifejtettebb részét, a hitbizományokról szólót, megmagyarázva azok célját, mai nagyságát és eloszlását, hatásait, a középbirtok hitbizományát és végre a hitbizományok reformját.

Ezen fejtegetései alapjául szolgált a Magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. De vegyük az egyes részeket egymásután.

A szerzett vagyonbani törvényes öröklésnél helyteleníti szerző

a tervezet azon rendelkezését, hogy a dédszülők és leszármazóik az örökgyó után már nem öröklönek, hanem az államkincstár az örökös. Hivatkozik állítása támogatásául az országbírói értekezletre, mely az ági öröklést in infinitum fenntartotta, a nép jogéretére, melylyel ellenkezik, hogy még oly távoli rokonok létezése esetén az államkincstár örökljön, a tervezet gazdasági következményeire, ha az államkincstár a vagyont a családok köréből ily módon elvonja, holott az állam maga is a tulajdonát képező birtokokat parcellázza és egyeseknek öröktulajdonába bocsátja s végre hivatkozik socialpolitikai szempontokra. Ezen kifogásaival szemben ellentétes álláspontot foglalunk el s csak helyeselhetjük a codificáló bizottságnak liberális felfogását, mert első sorban is indokolatlannak tartjuk azt, hogy a szerzett vagyonban az örökgyótól egy olyan távoli rokon, mint akár a dédszülők, vagy éppenséggel azok leszármazol, csak azért, mert távoli rokonok örökljenek. Normális viszonyok között ily távolságú rokonok között a rokoni érzés, az összetartozóság érzése, melynél az öröklésnek igazán helye van, oly csekély már, hogy méltán helyeselhetjük a codificationalis bizottság fenti intentionját, a melyet az sem tesz indokolatlanná, hogy az országbírói értekezlet az ági öröklést in infinitum fenntartotta. A nép jogéretével pedig éppen megegyeztethetőnek tartjuk a tervezetet, mert ily távoli rokonok közti örökséghez való jutás a nép jogérete szerint olyan számba megy, mint akár a sorsjátékon a nyeremény, vagy mint az amerikai milliomos nagybácsi utáni öröklés. Az pedig, hogy az államkincstár a vagyont ily módon a családoktól elvonja, ezek után csak nagyon ritka esetekben áll be. De sőt éppen a helyesen alkalmazott socialpolitika nyilvánulása áll abban, hogy az állam az ilyen örökséget, mint a tervezet mondja: »szegényügyi, kórházi és iskolai alapítványokra fordítja« (1810. §.)

Az öröklött vagyonbani törvényes öröklésnél megállapítja szerző a tervezet rendelkezéseiből azt, hogy azok a régi magyar ágiságnak három megszorítását foglalják magukban. Helyesli, hogy a tervezet csak a nagyszülői fokig tartja fenn az ági öröklést, helyteleníti azonban, sőt konkrét példákkal ad absurdum vezeteti azt, hogy a tervezet az ágiságot a nagyszülői fokban külön is áttöri s végre, hogy az ági öröklés tárgya nem az ági vagyon, hanem annak értéke, mint-hogy ez sok esetben nehezen lesz megállapítható.

A végrendelet szerinti és elleni öröklésnél a tervezetben oly rendelkezéseket szeretne látni, a melyek a birtokok elaprózását s a magyar kis- és középbirtokosságnak tönkre jutását megakadályoznák. Azaz: »a törvénytervezetnek tehát következetesen vissza kellett volna állítani a végrendeleti örökjogban is a vagyon eredete szerint való régi megkülönböztetést, de egyúttal nagyobb végrendelezési szabadságot kellett volna adnia az örökgyónak.« Tehát az 1861. évi reform előtti állapotból fentartandónak véli az öröklött és szerzett vagyon közti megkülönböztetést s így az előbbiben az örökgyónak végrendelezési jogát mindig csak a legközelebbi egyenlő rokoni fokban levő ági örökösök közül egynek javára véli korlátozandónak. Az ingó ági vagyonban az örökgyónak nem

adna ily szabadságot. Az ingatlan szerzeményi vagyonban szintén ugyanazon végrendelkezési jogot adná az örökhagyónak, mint azt az ági ingatlan vagyonra gondolta. Ezen rövidesen vázolt örökösödési rendszer a szerző saját bevallása szerint is később káros hatással lenne egy ország gazdasági viszonyaira, mert hisz latifundiumok képződésére vezetne, miért is bizonyos birtokmaximum meghatározását tartja szükségesnek. De hogy ez azután a föld nagyságához, illetve értékéhez, vagy mindkettő figyelembe vételével, vagy esetleg helyileg különböző legyen, ezen kérdéseket megoldás nélkül hagyja. Bár készségesen elismerjük, hogy a tervezet ellen felhozottak is latba veendők, mégis a fentebb vázolt örökösödési rendszerrel sem értenénk egyet, mert hisz az erkölcsi élet egyik legfőbb törvénye, a gyermeki szeretet ellen foglal állást. Különbséget tenni a gyermekek között úgy, hogy az egyik apjának egész ősi birtokát öröklí, a többi majdnem semmit — hol van itt a huszadik század felvilágosodott eszméinek nyoma? Hát az állam pénzügyi érdeke nem jó szóba? Nem czélszerűbb-e fiskálítási szempontból az, ha egy birtok két, vagy három részre oszlik, mintha egyben marad s a többi örökösök pedig vagyon nélküliek? Több adóalanyok képződése nem czélszerűbb-e? Elismerjük, a birtokfelosztásnak is vannak határai, de ez más orvosszerek által korlátozandó.

Ilyen eszközök közé tartozik a törzsörökös (Anerbenrecht) rendszer is, melyről a tanulmány következő fejezete szól. Kiindul a mai öröklési jogrendszerünkben mely a birtokok elaprózását hozza magával s a mely ténytet a statisztikai is kétségbevonhatatlanul elénk tárja. Hogy ezen áldatlan állapotot segíteni kell, ezt szerzővel együtt elismerjük; de hogy a birtokminimum törvényes megállapításán kívül mást is kell tennünk, és hogy ezen megoldás kulcsa az öröklési jog reformjának kérdésében rejlik azt — feltéve, hogy a polgári törvénykönyv tervezete törvénynyé válik a mi már maga is megváltoztatja az eddigi örökösödési jogot — nem állíthatjuk feltétlenül, így a törzsörökös rendszernek javasolt meghonosítását sem üdvözölhetjük hazánkban valami kiváló Örömmel. Bár kétségtelen, hogy az Németországban bevált, de beválik-e nálunk? Ez legalább is kétséges. Vannak olyan hátrányai, mint a nép szaporodásának meggátolása, törvénytelen házasságok és születések előmozdítása a gyermeki szeretet ellen való állásfoglalás, a proletariátus növelése stb., melyek eléggé meg nem fontolhatók.

Végre áttérünk a könyv legjobban kifejtett részére, a hitbizományokra. Szerző nemcsak az aristokratia, hanem a közép- és nagybirtokos osztály érdekében is fejlesztendőnek véli a hitbizományok intézményét. Felette érdekesek azon adatok, a melyeket a hitbizományok nagyságáról közöl. Nálunk egy hitbizományi birtok átlagos nagysága 25,280 kat. hold. Óriási latifundium. Ausztriában 6785, Poroszországban 3552 kat. hold. Ezen adatok logikus következménye a hitbizományokra nézve bizonyos maximum megállapítása, a mi nagyon helyes is volna. Majd a hitbizományokat az ellenük emelt vádak alól statisztikai adatokkal tisztázza, hogy t. i. emelik a kivándorlást, a vidék elnéptelenedését okozzák és akadályozzák a

magyarság természetes szaporodását. Bár nem sikerült ezen vádak alól a hitbizományokat teljesen felmenteni, azért mégis igazat adunk szerzőnek, midőn a hitbizományok legnagyobb hátrányát nem abban látja, hogy egyáltalán megköti a földet, hanem abban, hogy nagyon nagy darab földet köt meg egy-egy személy kezében. Ezen egészség-telen állapoton segitendő két reformot ajánl a szerző. Az egyik: meg kellene engedni a családoknak azt, hogy a túlnagy hitbizományt több kisebb hitbizományra osztthassák fel; a másik: a család a hitbizomány állagát megváltoztathatja, vagyis a földbirtok egy részét parcellázhatja s az úgy befolyt vagyont más alakban (főleg erdőbirtok, állampapír stb.) kötheti le. Különös melegen tárgyalja szerző a középbirtok hitbizományát. Ezen fejtegetései alapját egy új elmélet képezi: *a földbirtok társadalmi oszthatlansága*. Szerinte ugyanis a birtok gazdasági és társadalmi oszthatlanságának határa nem esik mindig össze, így egy parasztbirtoknál e két határ körülbelül összeesik. A középbirtoknál ellenben nem. Egy 500 holdas birtokot öt részre osztva a 100 holdas részekben még mindig lehet gazdálkodni, de az egyes 100—100 holdas gazdák már nem fognak azon társadalmi kötelezettségeknek eleget tehetni, a melyek ép a középbirtokos osztályt legjobban terhelik. A nagybirtokot védi a nagy anyagi erő, a parasztbirtokot az igénytelenség, a középbirtokot azonban semmi sem védi. Helyesen mondja szerző: »Ha szükséges a nagybirtokú arisztokrátiát... kritikus időkben a hitbizományi intézmény által védeni, mennyivel inkább rászorult volna erre az ingatagabb anyagi alapon álló középbirtokos osztály.« Véleménye szerint a magyar hitbizományi intézmény súlypontjának a jövőben tehát a középbirtokra kell esni, főleg nemzetiségi vidékeken.

A már meglevő hitbizományok reformját, valamint a jövőben létesítendő hitbizományoknál követendő irányelveket a következőkben foglaljuk össze: Hitbizományokat csakis földbirtokon lehet alapítani. Hitbizományok létesítése és egyéb ezzel kapcsolatos ügyek felett egy a földművelésügyi ministerium alatt álló: »Központi hitbizományi gondnokság» gyakorolná a felügyeletet. A hitbizományok létesítéséhez nem kell törvény, hanem királyi megerősítés. A jövőben alapítandó hitbizományok maximuma és minimuma meghatározandó. A hitbizományokat a családi tanácsok kezelik. A hitbizományi birtoknak nem kell tehermentesnek lenni, de a megterhelés maximuma megállapítandó. Az utódlási rend tekintetében a hitbizomány alapítójának szabad kéz engedendő. A hitbizományi utódlásból kizárandók az országból állandóan távol levők és idegen állampolgárok. A túlnagy hitbizományok több kisebbre szétosztandók. Végül a hitbizomány megszüntetéséről szóló nézeteit adja elő.

Rövidesen összefoglalva adtuk elő Dr. Baross János könyvét s bár ismételtlen hangsúlyozzuk, hogy szerző nem ment minden agrár befolyástól s bizonyos conservativizmus jellemzi, mégis mindazoknak kik a jövő jogrendszerünk fejlődésének kérdéseivel behatóbban foglalkoznak és kiket gazdasági és társadalmi életünk jövőjének némely sarkalatos kérdése érdekel, figyelmébe ajánljuk.

Dr. Környei Géza.

Újabb költészetünk törekvése mélyebb társadalmi tartalomra.

A klasszikusok, különösen Bajzáék szobaköltészete után, mely majd a német, majd a latin klasszikusok után indult, mindenesetre elévülhetetlen és eléggé sohasem méltányolható a népiesen nemzeti iskola érdeme. Hiszen a XVIII. század végének s a XIX. század elejének magyar költészete az irodalomtörténetben voltaképp nem egyéb, mint a sok különféle idegen hatások többé-kevésbé szintelen vagy egyénített, jobban magyarrá idomított érvényesülése. E sok német, franczia, latin, szóval idegen befolyás után örök érdeme a népies nemzeti iskolának, hogy nem külföldi mintákból indult ki, hanem magából a magyar népből, ott akarta feltalálni a nemzeti költészet igazi alapját s ez alapon építeni fel az igazán magyar nemzeti költészetet.

Mit sem szólunk ez ellen. Ne vádoljon senki hazafiatlansággal. A nemzeti költészet iskolájának érdeme érintetlen marad mindenha. De ha helyes volt és csakis ez volt helyes, hogy ez iskola a népben kereste alapját az igazán magyar költészetnek s a népiesen építette fel a nemzetit, utánzó utódaiban a végtelenségig hajtott népies-imádást viszont ép úgy helytelenítenünk kell. Mikor ezt tesszük, nem a népiesen nemzeti iskola ellen szólunk, hanem a túlhajtott népieskedés ellen, mely a költészetben csak a népies szólamok puffogatását látja, melynek a líra is csak a csilingelő népies szólamok, sztereotip fordulatok gépies, lelketlen kintornázása. Igaza van Arany Jánosnak, mikor a kozmopolitizmustól óv, de viszont a másik végletbe sem szabad esnünk. Végre is a kanászimádás nem költészet, nem a lélek magasabb aspirációinak, finomabb, édesebb mennyeiszerű muzsikájának kifejezése.

Mikor az iskola, mondom helyesen, a népre, a magyar népre terelte a figyelmet, utódaiban, utánzóiban nagyon egyoldalúvá lett. Csak a népre figyelve, csak a népiest hajhászva, mesterkéltség hangulatok, mesterkéltség nyelv rabja lett s nem látta maga előtt — *az élő magyar társadalmat*. Pedig az igazi nemzeti költészet ennek legyen szószólója, kifejezője. Ebbe markoljon bele, a körötte nyüzsgő magyar életbe. Mennél mélyebben tud markolni, mennél hívebben fejezi ki ezt az életet, annál biztosabb az ő élete is, annál maradandóbb az ő alkotása is. Az élet, a köröttünk nyüzsgő, mozgó *magyar társadalmi élet* ez adhatja a költészet legmélyebb tartalmát, legmaradandóbb belső értékét.

Sajnos pedig ép ezt nem találjuk meg mai költészetünkben. Ép ezért még az erre való komoly törekvést is nagyon kell méltányolnunk. Ily határozott törekvést mutat *Zempléni Árpád*, a már régebben ismert fiatal poétánk *Didó* című verses lírai regénye. Már a címe is elárulja, hogy a társadalmi életből merít, ezért regény. Igazi bohém-történet, se jobb, se rosszabb. Ez igaz, egyszerűsmind érdeme is, mert híven fejezte ki az élet egyik oldalát, hű rajzát adta az élet egy darabjának. De sajnos, ez egyszerűsmind, ami belső értékének árt. Ne csűrjük-csavarjuk, bizony léha történet ez a bohém-történet, de lehetne-e más? Vegyük úgy, ahogy van. Ha belső,

erkölcsi értékéből ez le is von, a rajz kitünő. A léha szerelem, a bohémszerelem az igaz érzés oly édesfájó énekeit termi az igaz költészet oly szép gyöngyeit veti fel, hogy ezek szinte feledtetik az erkölcsi érzés fordulásait. De kérjük, nem még jobban zavar-talanabban lophatná szívünkbe az igaz szerelem édes-fájó énekeit, nem még jobban esnének eszünknek a gondolatok e gyöngyfonadékai, ha mindezt nem zavarná a történet, a mese léhasága, ha az igaz szerelem és költészet nem erkölcsi érzésünk eltiprásával szólna hozzánk.

Mindegy, a mellett, hogy igaz hangulatokat ad s igazán szép gondolatokat vet fel költészetének árja, eltagadhatatlan Zempléninek érdeme, hogy a *mai élő társadalom egyik oldalának* rajzát akarta adni e költői alkotásában. Ez amit ma ritkán találunk s ezért elismerés illeti.

Doctor Positives.

Adalékok az orosz civilisatióhoz.

*Essais sur l'histoire de la civilisation russe par P. Milionkov.
Paris, 1901.*

Hozzá vagyunk szokva, hogy a szláv nemzetek culturáját kicsinyelve, ne tartsuk érdemesnek társadalmi életük jelenségeivel foglalkozni.

Örömmel vettem a moszkvai egyetem tudós tanárának könyvét, azt remélve, hogy az orosz nemzet fia a maga chauvinismusával, a mely a tudomány tógája alól is előtör, kissé rózsásabb színben fogja előttem feltárni Oroszország társadalmi életének világát. Annál nagyobb volt csalódásom; mert az előtünk fekvő munka a legnagyobb őszinteséggel tárja fel az orosz társadalmi és állami élet gyengeségeit és kezdetlegességeit; de egyúttal visszavezet annak okaira és rámutatva az orvoslás módjaira, reményt támaszt a szebb jövő iránt.

Milionkov professzor tíz év óta mestere az orosz történelmi kutatásnak és kritikai vizsgálódásnak. A XVIII. század történelméről, Nagy Péter reformjairól, a történelmi kutatás módszereiről és irányzatáról közzétett tanulmányai erős kritikai és bölcsészeti szelleméről tettek tanúságot és az orosz történelem forrásainak ismerői között kiváló tekintélyvel ruházták fel; az orosz civilisatio történelméről közzéadott értekezései pedig, a melyek első kötetét képezi a Parisban francia nyelven megjelent munka és a mely élénken világítja meg azokat az összetett tényezőket, a melyek Oroszországot a kezdetleges barbárság korszakából a félbarbárság pházisán keresztül a jelenlegi türhető állapotba elvezették, a tettek emberét ismerteti meg velünk, a ki megmutatja az újabb nemzedéknek azokat az utakat és módokat, hogyan kell és lehet Oroszországot mai corrupt és laza állapotából a szabadság és az igazi kultúra által megfelelő politikai szervezethez és jobb társadalmi tagoltsághoz fölemelni.

Milionkov tanár az újabbkori orosz rendőrállam legszerencsétlenebb áldozatai közé tartozik. Daczára kiváló szellemének, az orosz

kormány, okul hozva föl a moszkvai egyetemi ifjúságra gyakorolt állítólagos káros befolyását, megfosztotta egyetemi katedrójától; kényszerítette arra, hogy Oroszországot hagyja el, sőt rendőrsége még Sofiában sem engedte nyugodni, hol tanítással kereste kenyerét. Milionkovnak később megengedték, hogy Pétervárra visszatérjen; de itt ez év tavaszán belekerült az orosz forradalmi diákmozgalomba; ekkor elfogták s most börtönében várja sorsát: a száműzetést vagy Szibériát.

Tanulmányai, melyek egyetemi előadásai nyomán készültek, az orosz szellemi, anyagi és erkölcsi civilisatio és cultura egész anyagát ölelik fel s a történelmi fejlődés világításában helyezik elénk. Az első előttünk fekvő kötet az anyagi (gazdasági, politikai, társadalmi) civilizatióval foglalkozik; a második és harmadik kötet az orosz egyházat, iskolát, szóval a szellem culturáját fogja felölelni.

Kiindulva abból az elvből, hogy a modern történetírás feladata nem lehet többé annak a rideg homéri elvnek érvényesítése, a mely a történelemírás mesterségét a főemberek életrajzában ismertetésével kimerítettnek látja, vizsgálódásait a tömegek élete felé fordítja. A történelemírásban a tények története helyet adott egy újabb irányzatnak: a civilisatio, az intézmények, a szokások és az erkölcsök történelmének.

Azonban ez általános irányzat daczára, az újabb historikusok között azonnal szakadás mutatkozik, mihelyt rátérnek az általuk kutatott civilisatio lényegére. Az egyik rész, s mondjuk a nagyobb és modernebb rész, a civilisatio történetét az államok fejlődési történelmében keresi; mások, mint Lorenz és Schäfer, a társadalmi viszonyok alakulásában keresik; ismét mások a gazdasági élet processusaiban vélik föltalálni; néhányan leszorítják a művelődés történelmét, az eszmék fejlődésének tanulmányozására, ezeknél az emberiség történelme egyenlő a szellemi, erkölcsi, vallási és esztetikai élet történelmével; ezek a német *Kulturgeschichte* művelői.

Milionkov tanár visszatér a civilisatio történelmének régibb fogalmához, a mely Franciaországban Guizot óta használt s a mely az emberiség életének összes elemeit felöleli: a gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi, erkölcsi, vallási és esztetikai elemeket. *Tanulmányai*, melyeknek célja az orosz társadalmi fejlődés alapvető mozzanatainak és jelenségeinek ismertetése, a fentebb említett összes jelenségek számbavételével fejtik ki az orosz civilisatio történelmét s az első kötet négy részben foglalkozik Oroszország népesedésével, gazdasági fejlődésével, az állam alakulásával és socialis szervezetével. Az orosz birodalom népességének mennyiségi és minőségi összetétele Nyugat-Európa népességi viszonyaitól nagy mértékben különbözik. Bár Európa minden államának népesedése spontán, automatikus és mindenütt örömmel fogadott emelkedő irányzatot követ, ebben a tekintetben mégis Oroszországnak kell az elsőbbséget nyújtanunk, mert tekintettel arra, hogy Oroszország lakossága a XIX. század folyamán 40 millióról 129 millióra emelkedett; a nyugat egyetlen államában sem találjuk meg a lakosság ily rohamos megháromszorosodását. Milionkov tanár e gyors szaporodást a házasságok

és születések nagy számának (5%) tulajdonítja, a mely szám a gyermekhalandóságra való tekintettel évi $1\frac{1}{2}\%$ szaporodásnak felel meg. Hogy ennek daczára az orosz föld lakosainak sűrűsége még ma is csak $\frac{3}{4}$ -ét teszi Ausztria-Magyarország sűrűségének s hogy Oroszország területének 58%-je még ma is lakatlan, azt az orosz föld sajátságos geológiai alakulásával s Nagy Péter czár tendenciózus gyarmatosító törekvéseivel igyekszik megmagyarázni, azonban sajnálatunkra nyitva hagyja azt a kérdést, hogy az adott viszonyok közt Oroszország képes lesz-e valaha a nyugoti népességi sűrűséget utóérni; bár szerinte az a körülmény, hogy a népesség eloszlása még ma sincs összhangba hozva az éghajlati és talajviszonyokkal, és hogy a nemzetiségek összeolvadása még ma sincs befejezve az Oroszbirodalom területén, nagy befolyással bírhat a jövő alakulásra.

Nagyon szomorú képet nyújt Milionkov Oroszország gazdasági fejlődéséről. Daczára annak, hogy ez a fejlődés századokon keresztül a lehető leglassúbb volt — Oroszország gazdasági élete — szerinte — viszonylag nagyon is alacsony fokon áll. — A gazdálkodás korszakokon keresztül a terület természetadta gazdagságának, különösen kedvező állattenyésztési viszonyainak kizsákmányolásában állott; a földművelés nagyon későn fejlődik ki, s pusztán a talaj termőképességének teljes kimerítésére vonatkozik.

A XIX. század utolsó szakában az orosz mezőgazdaság a legkárosabb irányban fejlődött. A kitűnő fekete föld lázas nyereszkeskedés áldozatává lett, s a nélkül, hogy a legkisebb nyugalmat adták volna neki, állandóan a legfokozottabb termelésre kényszerítik. Ennek eredménye természetszerűleg az lett, hogy az orosz talaj máris eljutott a kimerültség stádiumába, s már gyenge aratásnál, silány legelőnél egyebet nem tud nyújtani. A gabonaárak 1875 óta rohamosan esnek; az orosz gabona nem tud többé az angol és francia piacokon az amerikai gabonával versenyezni; az orosz mezőgazdaság válságba került. A földesurak nem érzik szükségét a talajjavításnak; a mezei munka olcsó, s a földbirtokosok nem érzik hiányát a mezőgazdasági gépeknek. Hátrányára van a talajnak az is, hogy a parasztság nagy szüksége van a földre s igyekeznek azt bármily magas bérösszegért megszerezni, ekkor pedig nem rendelkeznek többé a földjavításhoz szükséges anyagi eszközökkel.

Ilyen laza alapokon azután csakis igen gyarló társadalmi szervezet épülhet föl. A társadalom egyes részei alaktalanok s zavarosak s az államnak kell gondoskodni arról, hogy a kényszerítő szükség nyomása alatt valamely társadalmi szervezetet létesítsen. A nyomás kívülről jön: az államnak a külellenség támadásai ellen való megvédeése kényszerít a szervezkedésre.

A kormányzat szabályszerű rendezése Oroszországban rendkívül lassú volt; az egyes kormányzati intézmények mindig a kényszerítő szükség súlya alatt jönnek létre s magukon viselik ennek a jellegét. Ehhez járul még az is, hogy az összes igazgatási ágak katonai és pénzügyi szempontoknak vannak alárendelve; az általános központosítás, s mindenre ránehezedő katonai és pénzügyi tekintetek: ezek jellemzik Oroszország állami életét ma is.

Feltűnően jellemzi az állami életet Oroszországban az a körülmény, hogy a hadsereg és a haditengerészet költségei a XVIII. század második felében az összes kiadások 50%-ját, sőt még a XIX. sz. végén is 34%-ját teszik. Minden egyes háború rendkívüli segélyforrások, vagyis rendkívüli adók, igénybevételel teszi szükségessé, csak a krími háború költségeit kezdték némiképp államkölesönök útján fedezni.

Milionkov tehát arra az eredményre jut, hogy a katonai hatalom erejének emelése még ma is az orosz állam főcélját képezi, mely mellett a központi hatalom gondoskodása csak a belső rend fönntartására terjed ki.

Tanulmányainak során Milionkov tanár az orosz civilizatio, állami és társadalmi élet két rendkívül fontos alapvető jellemvonását rajzolja meg, a melyek azokat minden más organisatiótól megkülönböztetik: azok eredetiségét és rendkívül kezdetlegességét.

Rendkívül szellemes módon fejti ki azt a jelenséget, hogy az orosz nationalisták, túlságba hajtva a nemzeti sajátosságok eredetiségének dicsőítését, hajlandók volnának az orosz közéleti viszonyok kezdetlegességét azok eredetiségével takargatni s menteni; viszont, a kik csak a viszonyok kezdetlegességét látják, nagyon is hajlandók volnának a jövőbe vetett reményeiket földadni.

A két nézet közül választása egyikre sem esik, kötelességévé téve a történetírónak, kinek a jövőről is meg kell alkotnia képét, hogy a történelmi összes viszonylatok számbavételével, a társadalmi jelenségeket a történelem bonczoló kése alá vegye s ne az eredményeket, de keletkezésük feltételeit hasonlítsa össze s akkor kénytelen arra az eredményre jutni, hogy Oroszország félbarbár múltja szerencsére mindinkább elveszíti a jelenre gyakorolt káros befolyását; a régi romokból új élet fakad.

Az, a ki Magyarország történelmét a fentebb vázolt modern irányban a szatmári békétől napjainkig terjedőleg hajlandó volna megírni (és mily szükségünk volna ily történelemre!), az föltétlenül hasznát venné Milionkov tanár vizsgálódási módszerének.

Dr. Mártonfy Marczel

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A magyar választások ritkán bírtak eddig általános, történeti fontossággal. Hosszú évek óta nem fordult elő, hogy valamely választási hadjárat kimenetele kétséges lett volna; bizonytalan legfőlebb az a kérdés volt, hogy mily számban fog az egyik vagy a másik párt a parlamentbe bekerülni. A kormányok sorsát nem a választók döntötték el, vagy legalább nem közvetlenül a választók, és ha a kormányrendszerben fordulat állt be, ez rendszeren csak bizonyos személyváltásokra volt visszavezethető. Ha tehát mégis valamennyi választási hadjárat lázba hozta az országot, ennek volta-képen csak helyi vagy személyi indokai voltak; — hogy a 33 és fél év óta uralkodó párt hatalmát bármely választás meg tudná törni, arra senkisésem gondolt.

A most lefolyt választási harcoknak is nem azért vagyunk hajlandók nagyobb, és bizonyos tekintetben történeti jelentőséget tulajdonítani, mintha valamely párt megbukott vagy számarányában jelentékeny mértékben változást szenvedett volna. Külsőleg nagyobb változás most sem történt. A régi képviselőház állt 320 szabadelvű képviselőből, az új házban 276 szabadelvű fog helyet foglalni. A néppárt tagjainak száma 16-ról 24-re, a Kossuth-párté 58-ról 81-re, az Ugron-párté 9-ről 13-ra szökött fel. Ezenkívül helyet fog foglalni a parlamentben 13 pártonkívüli képviselő (az eddigi 10-el szemben), négy tót, egy szerb, és egy demokrata képviselő. Az ellenzék tehát erősen meggyarapodott a szabadelvű párt rovására, de ez senkit sem lepett meg és mivel a szabadelvű párt még így is igen nagy többségben került vissza az új országgyűlésbe, arra lehetne következtetni, hogy semmi sem változott.

Ez azonban csak látszat, mert a szabadelvű párton belül oly átalakulás folyt le, a mely hatásait ép úgy fogja éreztetni, mintha más országban valamely párt bukik meg és új kormánypártnak ad helyet. A mai szabadelvű párt lényegesen más, mint az, mely az 1896-iki választásokból került ki győztesen. Átalakulása nem most vette kezdetét, hanem már Bánffy báró bukásakor és a volt nemzeti pártnak a szabadelvű pártba történt beolvadásakor. Eszünk ágában sincs, szemet hunyni az előtt, hogy ennek az eseménynek jótékony hatásai is voltak. Elismerjük, hogy hosszú időkre ez biztosította a parlament békéjét és nyugalomát, melynek hiánya sokáig teljesen megbénította a képviselőház működését és hogy a fúzió a szabadelvű pártot sok becses erővel gyarapította. De ezekkel együtt a

szabadelvű pártnak mindenki számára nyitott kapuján oly elemek is beférköztek a kormány közelébe, kik nem csak hogy nem nevezhetők szabadelvűnek, de nyíltan perhorreskálják a liberalizmus minden formáját, úgy, hogy nyilatkozataikban még a »szabadelvű« szót is kerülik és csakis »kormánypártról« »többségről« és »Széll Kálmán programjáról« beszélnek. Az az irány, melyet ezek az elemek követnek, lehet sokak szemében jogosult. De azt már nehéz megérteni, hogy miként tartják megegyeztethetőnek azt a külön programot, melyet maguk büszkén antiliberalisnak jelentenek ki, egy oly párthoz való hozzátartozással, mely magát szabadelvűnek nevezi.

A választások kimenetele a parlamenti erőviszonyok jelentékeny eltolódását idézte elő az antiliberalis, vagy mondjuk a nem feltétlenül liberális elemek javára, mely karöltve járt a régi szabadelvű elemeknek valóságos kipusztulásával. A szabadelvűség súlyos veszteségeket szenvedett. Szilágyi Dezsőt, Pulszky Ágostot elragadta a halál. Matlekovits Sándort, Láczy Leót, Chorin Ferenczet az összeférhetlenségi törvény zárta ki a képviselőházból. Tisza Kálmán, Láng Lajos, Emmer Kornél, Gajári Ödön a választások során buktak ki. Ezzel szemben a kimondott agráriusok száma megháromszorosodott, frakciójuk Zselénszky Róbert grófban igen ügyes és elszánt vezért kapott, melynek eddig híjján volt, a nem kimondott agrár, de agrár nézetek felé hajló elemek szintén meggyarapodtak és megerősödött végül a néppárt is, mely tisztán agrár program alapján áll. Mivel pedig a szabadelvűpártnak többsége mindég oly szintelen elemekből állt, melyek mindég az uralkodó áramlatok szerint idomították saját meggyőződéseiket, előrelátható, hogy a jövő országgyűlésen az agrár elemek lesznek túlsúlyban és hogy ők fogják megadni a jövő képviselőház működésének jellegét.

Széll Kálmán akarta-e ez áramlatok felülkerekedését? Ha elolvassuk utolsó képviselőházi beszédét, a melyben ép oly élesen elítélte az agrarizmust, mint a milyen enyhén bánt el az agráriusokkal, azt kellene mondanunk, hogy ő nem látja szívesen ezt a mozgalmat. De ezzel vajmi keveset érünk. Bülow gróf német kancellár egy nem rég tartott beszédjében az államférfiú működését annak a hajósnek feladatához hasonlította, kinek a gondjára bízott sajkát keresztül kell vezetnie a létező áramlatokon, a melyeket meg nem változtathat, lehetőleg közel ama cél felé, a melyre törekszik. A hasonlat első pillanatra frappáns, de nem államférfiú hasonlata, hanem egy diplomatáé. Az államférfiú többre törekszik, ő, ha kell, szembe száll bizonyos létező áramlatokkal, nagyobb erőfeszítéssel ellenük is küzd, és ha másként nem lehet, esetleg megteremti magának azt az áramlatot, a mely sajkáját a kitézőt célhoz vezeti. Valóban nagy államférfiak mindig így cselekedtek. Széll Kálmán azonban úgy látszik, ama diplomata államférfiak közé tartozik, kik csak a létező kívánságok végrehajtására vállalkoznak, de velük szembeszállni nem mernek, és a kik nem is tartják feladatuknak az áramlatok irányítására, alakulására befolyást gyakorolni. A kormányelnök őszinte szabadelvű meggyőződései kétségen felül állanak, a

mit benne hibáztni lehet, az csak a szilárdság hiánya azokban a kisebb kérdésekben, melyek elvi jelentőségűeknek nem látszanak, a melyekre azonban azt a szót lehet alkalmazni, hogy: nyújtsd az ördögnek kis ujjadat és megragad egész kezedenél fogva. Az a törekvése, melylyel a létező ellentéteket nem határozott állásfoglalással, de egy mindkét félt ideig-óráig kielégítő formula felállításával iparkodik kiegyenlíteni, mindenféle gyomot enged felburjánózni a szabadelvűpártban. A kormánypolitika jelenleg nélkülözi a határozottságot és világosságot, úgy, hogy azok, kik a szabadelvűpárt híveinek vallják magukat, azt sem tudják, mit mondanak ezzel: agráriusoknak vagy merkantilistáknak, »feltétlenül« liberálisoknak vagy »nem feltétlenül« liberálisoknak, az önálló vagy a közös vámterület híveinek fogják-e őket tartani. A kormánypolitika határozatlanságára vall az is, minek alkotmányos országban soha megtörténnie nem volna szabad, hogy sem Széll Kálmán, sem a kormány bármely tagja nem tartotta szükségesnek a választások előtt kimerítő programot adni. Csak így történhetett, hogy a választási mozgalom alatt a legkülönbözőbb követeléseket mint »Széll Kálmán programját« hangoztatták s ez a program a legtöbbek szemében oly tág kalapnak bizonyult, mely alatt elfért az egyházpolitikai törvények revíziója, az önálló vámterület, a tőzsde megrendszabályozása stb. A választók pedig ebben a zürzavarban teljességgel nem tájékozódhattak. A tájékozást a miniszterelnöktől várták, ez azonban úgy tett, mintha semmi köze sem volna ahhoz az eseményhez, mely hivatva volt Magyarország sorsát legalább öt évre eldönteni.

Mindenek az eredményét abban foglalhatjuk össze, hogy a választások nem buktattak meg egy pártot sem, de megbuktattak egy politikai irányt. Kétségtől nem ideális állapot, hogy az ily változások a konzervatívabb és liberálisabb politikai irányok közt nálunk mindig csak a szabadelvű párt keretén belül játszódnak le, hogy parlamenti váltógazdaság a különböző irányok hívei között nálunk nem létezik. Két nagy hátránya van ennek. Az egyik az, hogy politikai viszonyaink nem Őszinték, hogy sokan kénytelenül-kelletlenül oly gyanúba keverednek, mintha hamis lobogó alatt dugárút akarnának becsempészni tulajdon párthíveik közé. A másik hátrány az, hogy e rendszer mellett az egyik iránynak felülkerekedésénél a másik irány teljesen kipusztul és hírmondó is alig marad belőle, mert hisz azok a kevesek is, a kik régi meggyőződéseik mellett síkra szállni készek volnának, kénytelenek, saját nézeteiket a pártfegyelemnek alárendelni, a közös, nagyobb ellenfélre való tekintettel. Csak természetes tehát, hogy sokak fejében felmerült már az a gondolat, nem lehetne-e nálunk is a régi pártkeretek megtörésével, vagy a nélkül, parlamenti váltógazdaságot meghonosítani?

A jelenlegi kormánypárt és a jelenlegi ellenzék zöme, az 1867-es és az 1848-as pártok között — az ily parlamenti váltógazdaság keresztülvihetetlen. Keresztülvihetetlen, mert a két párt közötti ellentétek oly mélyen fekvő alapkérdésekre vonatkoznak, a melyeket a legnagyobb veszély nélkül nem lehet rövid időközben

homlokegyenest eltérőleg rendezni. Elképzelhetlen dolog, hogy az ország öt évig közös hadserget és öt évig önálló hadserget, öt évig közös és öt évig önálló külügyi képviselőt tartson. Ha a függetlenségi párt valaha felülkerekedik, akkor neki is hosszú évtizedeken, talán évszázadokon keresztül kell minden áron megtartania hatalmát, ép úgy, mint most a 67-es pártok nem bocsátják ki azt kezükből. De eltekintve ettől, maga a függetlenségi párt sem tartja keresztülvihetőnek eszméit azonnal, az európai politikai viszonyok előzetes átalakulása nélkül és maga sem tudná, mi-tető legyen, ha véletlenül többséget nyerne.

Viszont a létező pártkeretek szétfűzése sem lehet kívánatos egy magyar ember szemében sem. A pártviszonyokat alkotmányos országban nem lehet mesterségesen megteremteni, a hol igazán hatalmas pártok vannak, ott azok gyökereiket a nemzetek történelmében bírják. Anglia sem józan észszel meggondolt elhatározás alapján alakította meg két nagy pártját, a whig- és a tory-pártot, melyekre mi oly gyakran ideálként utalunk, hanem ez a két párt is bizonyos rég elfeledett ellentétek szülöttje, a melyek az ország vezető családait két nagy táborra osztották. Sokáig nem is elvek, csak a régi ellentétek utóhatásai választották el a két pártot. Thackeray szavai: *I am not a Whig myself, but oh, how I should like to be one, —* (magam nem vagyok whig, de oh, mennyire szeretnék az lenni!) igen jól jellemzi, mily kevésbé volt itt elvekről szó. Nálunk is a mi különös történeti fejlődésünk folyamán bizonyos pártok képződtek, a melyek csiráit talán a kuruczok és labanczok közti ellentétekben találhatjuk fel és a melyek, a változott körülményeknek megfelelőleg, változott formában megmaradtak a mai napig is. Ha a függetlenségi pártot egyszerűen el akarnók törölni, ennek két nagy veszélye volna. Először is jelentékenyen csökkentené a nemzet ellenálló képességét Ausztriával szemben, mert nemcsak azok a miniszterek, kik Ausztriával valaha tárgyaltak, de mindazok, kik a politikai eseményeket figyelemmel kísérik, igen jól tudják, hogy a függetlenségi pártnak már létezése is mily kitűnő fegyver az Ausztriával való tárgyalások folyamán. De másodszor veszélyes volna ennek a pártnak eltűnése a mi különös nemzetközi helyzetünkben befelé is, mert ez a mi saját kormányainkat könnyen arra ragadtathatná, hogy kényelemből vagy egyéb politikai hasznok kedvéért jogosulatlan engedelményeket tegyenek Ausztriának. Egy oly ellenzék, mely csak melleleg örködnék Magyarország jogai fölött s éppen csak azért, mert véletlenül ellenzéken van, egy nagy és erős függetlenségi pártot távolról sem helyettesíthetne.

Csak arra lehet tehát gondolni, hogy a függetlenségi párt intact megmaradása mellett nem volna-e lehetséges, két kormányképes pártot szervezni? Ez kétségkívül nem lehetetlen, de igen nehéz, mint ezt a nemzeti párt története megmutatta. A nehézség, minden egyébtől eltekintve, arithmetikai okokban is rejlik. Egy kormányképes többségre, — arra, a mit az angol *working majority*-nek nevez, — legalább is 230 ember kell. A függetlenségi pártot,

melyet az említett okoknál fogva kormányképesnek el nem ismerhetünk és a mely mindig ellenzékot alkot, körülbelül 80—100 embert lehet számítani. Marad tehát a kormány képes ellenzék részére ugyancsak 80—100 mandátum. Ily körülmények között arra, hogy a kormányképes ellenzék megbuktathassa a kormánypártot, az volna szükséges, hogy a kormánypárt tagjai 230-ról 80—100-ra süllyedjenek, a kormányképes ellenzék tagjai viszont 80—100-ról 230-ra emelkedjenek. Ily hirtelen ugrások a közvélemény megnyilatkozásában ritkán fordulnak elő és a legjobb esetben is legfőlebb arra volna kilátás, hogy egyik pártnak sem lesz abszolút többsége, mi ismét oly bonyodalmakra vezethetne, melyből az elvek sértetlenül ki nem kerülhetnének.

Kérdéses legfőljebb az lehet, hogy a függetlenségi párt — mely szintén egy nagy liberális és egy kis antiliberalis részből áll — nem tehetné-e félre közjogi programját mindazokban az ügyekben, a melyek a nagy közjogi kérdésekkel közvetlenül összefüggésben nem állnak, szövetkezvén azokkal az elemekkel, kiktől csak a közjogi kérdések választják őket el. Ezt az alakulást el lehet képzelni, de mi a magunk részéről nem tartjuk sem valószínűnek, sem szerencsésnek. Nem valószínű, mert a történelmileg kifejlődött közjogi ellentétek sokkal mélyebben fészkelnek, semhogy bármikor csak ideiglenesen is közömbösekké válhatnának. És nem volna szerencsés, mert a függetlenségi pártot hivatásától elvonná és oly kompromisszumokra kényszerítené, a melyek megrontanák azt a jótékony hatást, melyet ez a párt politikai életünkben gyakorol.

Változást tehát ezen a téren nem várunk, bármily kedvezőtlen is legyen a mi szempontunkból az utolsó képviselő-választás eredménye.

Budapest, október 24.